

43

1889

20523

Айёмий

Паломда
давроним

Библиотека
ГСПТ № 84
Инв. № 26523

Гафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 1978

RECEIVED
LIBRARY
MAY 19 1964

821,512,133
A39

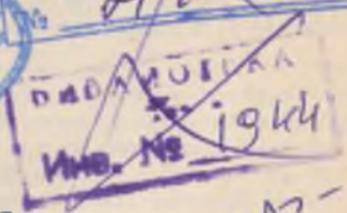
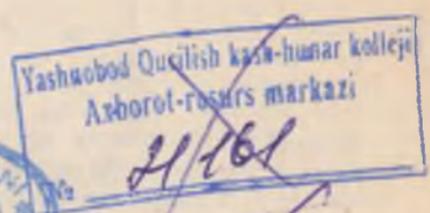
Б.О.

Айемий

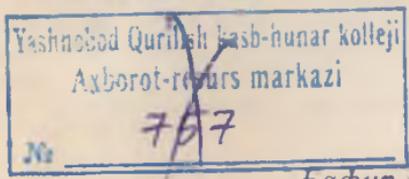
Қалбимда давроним

Шеърлар
Драмалар

1124

№-08

Айёмий.

Қалбимда давроним: Шеърлар, драмалар (Сўз боши М. Қўш-
жонов).— Т. Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978 С.—272 б.

Айёмий (Юнус Юсупов) адабиётга ўттинчи йилларда кириб келган ижодкорлардан. Унинг 70 йиллик юбилейига бағишлаб чиқарилаётган ушбу «Қалбимда давроним» тўпламига шеърий ва драматик асарларидан намуналар киритилди. Бу асарларда инсонга бахт келтирган янги тузум мадҳ этилади. Дўстлик, ҳамкорлик ғоялари тарғиб қилинади. Муаллифнинг кўпчилиқ томошабинларимизга манзур бўлган «Ошиқ Ғариб (ва Шоҳсанам), «Мавлоно Оғаҳий» номли музыкали драмалари ҳам тўпلامдан ўрин олди.

Айёмий. Время в моем сердце. Стихи, Драммы.

ЗУЛМАТГА — ҚАХР, ЗИЁГА — МАДД

Адабиётимиз тарихида шундай ёзувчи ва шоирлар борки, улар янги ҳаёт курашига амалий қатнашиб, социалистик маданият пойдеворига биринчи ғишт қўйганлар. Улардан баъзилари ҳамон сафимизда туриб ижод қилаётирлар, санъатимизнинг равнақи учун ўз ҳиссаларини қўшаётирлар. Шу хилдаги маданият арбобларидан бири хоразмлик Юнус Юсуповдир. Кўпчилик уни Айёмий таҳаллуси билан тилга олади.

Бирор сабаб билан ўтмишни эслайдиган бўлсангиз, Айёмий домла гапни узоқдан бошлайди: «Мен бошланғич маълумотни эски мактабда олиб, 20-йилда комсомол сафига кирганман, 1921 йили эса Урганч шаҳрида комсомолнинг масъул секретари бўлиб сайландим...» Шу тарафда Айёмий домланинг биографияси давом этади. Унинг гапларини қизиқиб эшитасиз. «Бу ҳаётнинг ҳар бир ҳалқаси йирикроқ бир асарга материал берар экану», деган фикрлар хаёлингиздан ўтади. Дарҳақиқат, қатор район ва шаҳарларда ленинчи комсомоллар раҳбари бўлиб ишлаш, босмачи ва контрреволюциячилар ҳаракатини йўқотишга бевосита иштирок этиш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш ишларида актив қатнашиш, кейин янги социалистик маданият асосларини тиклаш ишларида жонбозлик кўрсатиш — булар Айёмий домланинг биографиясига тегишли умум этаплардир.

Борди-ю ёзувчилик ишларидан гап очиб қолгудек бўлсангиз, Айёмий домла «Маткаримбек деган катта феодални фош қилишга бағишланган менинг биринчи фельетоним — «Қонли қамчи» 1925 йили «Инқилоб қўёши» номли газетада эълон қилинган», деган гаплардан гурунғи очади. Бундан кейин у ҳар хил газеталарда чоп этилган қатор мақола ва фельетонларини санаб кетади. Бу мақола ва фельетонлар номларининг ўзи Айёмий домланинг қайноқ ҳаёт ичида бўлганидан, ўша даврларда синфий кураш жангу жадалида фақат комсомол сафида туриб эмас, балки қалами билан ҳам жанговар сафда турганини англайсиз.

Юнус Юсуповнинг ҳамюртларидан у ҳақда фикр сўрасангиз, «Ҳа, Хоразм воҳаси маданияти ривожига Айёмий домланинг роли бениҳоя катта», деб жавоб берадилар ва у бошқарган ишларни санаб кетишади. Мана улар: Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбиле-

Йини ўтказиш юзасидан тузилган юбилей комиссиясининг котиби, область эстрада-концерт директори, область санъат бошқармасининг раҳбари, Огаҳий номидаги область театрининг директори. Ёзувчилар союзининг Хоразм области бўлимининг раҳбари ва ҳоказо.

Кўряписизки, 40—50 йиллик Хоразм маданияти тарихини Юнус Юсуповсиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Матбуот, адабиёт, санъат, бу маданиятнинг, бу соҳаларнинг ҳаммасига ҳам Айёмий домланинг сингган меҳнати озмунча эмас.

Мабодо Хоразм улкасида адабиёт ишларининг тарихи билан қизиқиб қоладиган бўлсангиз, бу соҳадан хабардор кишилар сизга шундай жавоб қилишади: «Ўз ижодини йигирманчи йилларда бошлаган Айёмий адабиёт ва адабий ижод фидойиларидан бири. У Хоразмда ўтган ижодкорларнинг асарларини қунт билан излади, тўплади, тадқиқ этди. У туфайли кўпгина ижодкорлар, уларнинг (конкрет асарлари юзага чиқди, миллий маданиятимиз фондига қўшилди). Дарҳақиқат, Мунис Хоразмий, Огаҳий, Комил Хоразмий, Аваз Ўтар сингари йирик сўз усталарининг асарларини топиб, тўплаб, тадқиқ этиб, эълон қилишда Айёмий домланинг хизматлари бенихоя каттадир.

Қизиқсангиз адабиёт мухлиси яна фикрини давом эттиради: «Айёмий фақат тўпловчи, ёҳуд тадқиқотчигина эмас, у шеърят соҳасида анчадан бери ижод қилиб келаётган ўзига хос шоирдир. Қарийб 50 йилдан бери адабиёт мухлислари унинг шеърларини вақтли матбуот саҳифаларида ўқийдилар. Хонандалар ижросида ашула сифатида эшитадилар».

Бугун Айёмийнинг шеърлари бемалол бутун бир томни ташкил қилиши мумкин. Тематик жиҳатдан эса улар ранг-баранг, Хоразм воҳасидан узоқ давр ҳаётининг поэтик ҳужжати, бир танқидчи ибораси билан айтганда «Хоразм ҳаётининг барометри». Уларнинг аксарияти янги ҳаёт, илғор тузум, социал тенглик, ҳур ватан, прогресс фидойилари — комсомол, партия ишларини улуғлашга, озоқ меҳнаткаш ҳаётини мадҳ этишга, дўстлик, ҳамкорлик идеяларини тарғиб қилишга бағишлангандир. У ўз шеърларини тўплам шаклида йиғар экан, 1938 йилда ёзилган «Май тароналари» деб аталган асарини биринчи бетларга қўйибди:

Баҳорни етаклаб, этаклаб гулни,
Ором дарёсини жўштириб, тошиб,
Асрий меҳринг билан қондириб дилни,
Бир йил масофада юз довон ошиб,
Гўзаллар гўзали, етиб келдинг май.

Шеър шу мисралар билан бошланади. Янги ҳаётнинг биринчи шарпаси — майга бағишланган бу шеърда янгиликларга нисбатан шоир қалбида жўшқин, ўчмас, қувноқ кайфият борлиги сезилиб турибди.

Қўлига қурол олиб, қалтамон (босқинчи) ларга қарши курашга отланган оддий кишилар қаҳрамонлиги, коллектив ҳаётнинг завқини сезган деҳқон жасорати, осмонни забт қилган ботир учувчи — Чакаловнинг парвози, Жайҳунининг сувини буриб, янги ер очиб мўл ҳосил етказган, Хоразмни маъал область даражасига кўтарган йигит ва қизлар меҳнати, жаҳон маданиятига катта ҳисса қўшган Беруний фожиаси, М. Горький, Т. Шевченко ҳаёти ва ижоди, ўзбек адабиётининг ривожига сезиларли из қолдирган Огаҳий, Комил Хоразмий,

Аваз Утар ҳаёти йуллари — мана Айёмий домланинг поэзиядаги мавзу уфқлари.

У шеърларида нимани куйламасин, ҳаётнинг қай даврига му-рожаат қилмасин, инсонга бахт келтирган баҳорни алоҳида шавқ ва завқ билан куйлайди. Унинг энг биринчи шеърларида ҳам шуни кўрамиз. Мана унинг шу кунларда ёзилган «Коммунизм ол байроғи» номли шеърдан бир парча:

Хазонни билмаган муқаддас баҳор,
Ҳаёт бахш этганга чаманлар очди.
Лениннинг замони топиб барқарор,
Кечаю кундузга сўнмас нур сочди.

Гўпламдан урин олган шоирнинг «Мурод завқи», «Бош эгиб ўтаман» сингари шеърлари ҳам шоирнинг қай даражада янги ҳаёт билан ҳамнафас эканидан дарак бериб туради.

Айёмий ўзининг янги ҳаёт ҳақидаги поэтик идеалларини анъана-вий шаклга — арузга солиб ҳам айта олган ижодкорлардан. Бу жи-ҳатдан унинг шеърятга кўпроқ Ҳабибий, Чархий домлаларнинг ижодига яқин туради.

Хоразмда адабиёт ва маданият тараққиётни тарихи билан таниш ҳар бир киши Айёмий домла ҳақида фикрини яна давом қилдириши мумкин: «Айёмий домла фақат тадқиқотчи-ю, шоиргина эмас, балки ўзининг саҳна асарлари билан томошабинларни ўзига жалб қила олган драматург ҳам».

Айёмий домла суҳбатлардан бирида ўз драмалари ҳақида гапи-риб: «Мен 1922 йилдаёқ драма сирлари билан қизиқдим. Уша йили режиссёр Қадам Қутлиев ва ҳаваскор комсомоллар кучи билан саҳ-налаштирилган «Турма умрлари» номли драматик асар яратдим», дейди. Кўряписзки, бу драма Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романининг тенгдоши бўлиб, тарихий революцион темага бағишлан-гандир. Унинг бош қаҳрамони оддий ўзбек йигити, Исфандиёрхон замонида бадарга қилинган, бошқа юртларда юриб, революцион го-ялар билан бойийди ва Октябрь революцияси туфайли озодликка эришиб ўз юртига қайтади ва революцион курашчилар сафига қў-шилади. 20-йиллар бошларидан бу хил ҳаёт материалга муурожаат қилиб асар яратиш, албатта, новаторона иш эди.

Ҳозир Айёмий домла қатор драматик асарлар авторидир. Халқ оғзаки ижоди мотивлари асосида яратилган унинг «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» музыкали драмаси фақат республикамиздагина эмас, балки бутун Урта Осиёда кенг томошабинлар эътиборини ўзига тортди. Бу билан Айёмий «Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам» сюжетини «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Тоҳир ва Зухра» каби соф инсоний муҳаббатни, инсон эркинлигини куйловчи сюжетлар да-ражасига кўтарди.

Айёмийнинг бошқа драматик асарларини тематик жиҳатдан икки гурпуага ажратиш мумкин. Улардан бири янги ҳаёт учун халқ ку-рашини акс эттирадиган драмалар. Булар «Республика ўт ичида», «Маузерли қиз» драмаларидир. «Республика ўт ичида» драмаси Хо-разм коммунистлар партияси Марказий Комитетининг фаолиятига бағишланган бўлиб, томошабин кўзи олдида Хоразм Халқ Совет республикасини тузишдаги ҳаётин манзаралар намоён бўлади. «Мау-зерли қиз»да эса қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш даврида-ги синфий курашлар ва бу курашда комсомол активистларининг роли

тасвирланади. Қўряписки, бу ҳар икки драма ҳам Хоразм ўтмиши — революцион ўзгаришлар, синфий курашлар тарихига тегишлидир. Бу асарларнинг қиммати шундаки, улар архивларда ўтириб, қоғоз титиб ёзилган эмас, балки шу воқеаларнинг бевосита иштирокчиси — ўзи курашчи бўлган ижодкор томонидан яратилгандир.

Айёмийнинг иккинчи бир гурпуага мансуб драмалари тарихий темада, хусусан, тарихий шахслар ҳаётини акс эттиришга бағишлангандир. Булар: «Қизлар исёни», «Мавлоно Огаҳий», «Тун ва нохун» драмаларидир. «Қизлар исёни» драмаси ўзбек, туркман ва қорақалпоқ адабиётида анъанавий темага айланиб қолган Хева хонининг «Қиз солиғи» деб аталган фактига асосланган. Айёмий бу тарихий фактнинг муҳим бир нуқтасини, яъни аёллар исёнини асар марказига олади. Одатдагидек, бу драманинг материали ҳам тарихий фактга асосланган. «Мен бу сюжетни машҳур шоира Хонимжон халфанинг сафдоши Онажон Сафаровадан олганман. Хонимжон халфа ва Онажон Сафаровалар саройда бўлганлар. Улар қизлар исёнининг бошида турганлар. Бу воқеанинг тарихи ҳам ана шунга яқинроқдир», — дейди Айёмий домла.

«Мавлоно Огаҳий»да ёзувчи ўтмишда олиму фузалолар аҳволини, уларнинг тинимсиз таҳқиқланишлари-ю, оғир ҳаёт азоб-уқубатларига дучор бўлишини акс этгирса, «Тун ва нохун»ни ўтмишда зиёлиларнинг зулматдан қутулиши учун йўл излай бошлаганликларини акс эттирувчи мотив билан бойитади. Драманинг бош қаҳрамони Комил Хоразмий рус халқи ҳаёт тарзи, маданияти билан қизиқади. Хева хонини бу улуғ халқ билан дўстона муносабатда бўлишга чақиради. Аммо хон ва унинг атрофидаги амалдорлар, дин пешволари учун бу чақириқ сотқинлик деб қабул қилинади. Комил Хоразмий бошига оғир кулфат тошлари ёғдирилади. «Тун ва нохун» марказида шоир бошига тушган ана шундай драматик ҳолатлар туради.

Шундай қилиб, бу ҳар иккала гурпуага кирган драмаларнинг умум хислатларидан бири шундан иборатки, улар ҳаммаси Хоразм улқасининг шонли тарихий материаллари асосида яратилган. Уларга хос иккинчи бир хусусият ҳам бор: улар ҳаммаси бир мақсад, аниқ эстетик гоёни тарғиб қилади. Бу — асрлар оша ҳукмрон бўлиб келаётган зулмат ва жаҳолатни қоралаб, революцион ўзгаришлар натижасида барпо бўлаётган янги ҳаётни улуғлаш. Зотан, Айёмий домланинг ўзи зулмат қаҳрининг гувоҳи, янги ҳаёт учун қўлига қурол ҳам қалам олиб курашнинг биринчи сафида турганлардан. Бугун ҳам у ёши саккизинчи ўн йилликка қадам қўйган бир чоғда ўзини жанговар сафда деб билади. У кейинги пайтларда ёзган шеърларидан бирида шундай қайд этади:

Гарчанд етмиш ёшим бор, йигитдекдир нафасим,
Эл ўтида ёнишлик неча ўн йил ҳавасим.

Домла Айёмийнинг ҳаёти, ижод йўли, шунингдек келажак ҳақидаги ўйлари ёш ва чексиз.

Матёқуб Қўшжонов.

Ҳамза номидаги Ўзбекистон ССР
Давлат мукофоти лауреати

ШЕЪРЛАР

БАҲОР ҲЛҚАСИГА

Гулга боқиб куйлаш одатим,
Сенда гуллар бўлмайди хазон.
Сенинг билан бахт-саодатим,
Шуниг учун куйлаш шараф-шон!
Оғушингда асрайсан мени,
Яна тўшаб гулдин пойандоз.
Шуниг учун куйлайман сени,
Ишқинг билан қиламан парвоз.
Гулзорингда кезолмас бойқуш,
Қуяр унинг қаноти дарҳол.
Ҳудудингдан кечолмас куз, қиш,
Сенга етмас заррача завол.
Шоирликдан мурод, муддао,
Ўз тупроғин кўрмаклик азиз.
Сен-сен азиз, муқаддас дунё,
Сени шоир унутмас ҳаргиз.
Сийлаб букун қўлимга мени,
Қалам берди қудратли замон.
Шуниг учун куйлайман сени,
Хизматингда тайёрман ҳар он.
Шуниг учун менман бахтиёр,
Тилимдадир васфинг, тасвиринг.
Шуниг учун эй она диёр,
Минг том китоб булар ҳар даминг,
Мениг асли эзгу ниятим,
Сени куйлаб ўтмаклик мангу.
Сениг билан порлоқ қисматим,
Сенсиз келмас кўзимга уйқу.

1937

МАЙ ТАРОНАЛАРИ

Баҳорни етаклаб, этаклаб гулни,
Ором дарёсини жуштириб, тошиб,
Асрий меҳринг билан қондириб дилни,
Бир йил масофада юз довон ошиб,
Гузаллар гузали — етиб келдинг май.

Бутун водий гуё қип-қизил лола,
Чаманлар яшнатган роҳати жонсан,
Мисоли боғ-бўстон ёқут пиёла,
Минг-минг товланасан, чаманистонсан,
Муаттар қалб билан етиб келдинг май.

Истардим, коинот, башарий олам
Шу ҳусну зиёнган бўлса баҳраманд,
Йўқолса жаҳондан зулм, ҳасрат, ғам,
Жаҳон СССРдан нур олса дилбанд,—
Мангулик бахтларга тулиб келдинг май!

1938

ЎЛКА ИШҚИ

Қанчалар кўрсам висолин тотли давроним менинг,
Гул каби ёрим билан кезсамки бўстоним менинг,
Қолмади қалбимда ҳаргиз зарра армоним менинг,
Тоғ каби қаршимда бўлди пахта хирмоним менинг.
Ҳамдамим, оромижон, дилбар нигорим, чоғларим,
Шавқ билан, завқлар билан тўлган баҳорим,
боғларим.

Даврими давронаси ишқи навосида унум,
Қайғудан бегонаман, шодлик билан қайнар куним,
Шодлигим, завқим, қувончим, шоди хуррам кун-туним,
Туй-томоша бўлди элда, ҳам топиб ҳосил унум,
Мактабим, бахтим, севинчим, ифтиҳорим боғларим,
Ранг-баранг гуллар либоси лозорим, чоғларим.

Ўйнасам, кезсам бу водий бахтимнинг парвонаси,
Гавҳар, инжу ва ёқут ўлкамиз дурдонаси,
От қўйиб тоғ-тоғ зафар қучди бу эл мардонаси,
Дам-бадам нурлар кийинди зўр буюк ошъёнаси,
Равнақим, меҳрим, шиорим, дилбарим, ҳур боғларим,
Райҳоним, ойдин қамар ҳам жавҳарим, шўх чоғларим.

Кўр кўзим нурланди энди, нури сўнмас зарра ҳам,
Ўлфатим ҳасрат эмас, кўзлардан оқмас энди нам.

Мен билан миллионли халқ озод яшаб, ўлкамда жам,
Шуълабахш юртим жамолин қайталаб ўпсам-да, кам,

Илҳомим, ақлим, ҳаётим, шавкатим, жон боғларим,
Севгилим ҳам, булбулим ҳам сунбулим, жон чоғларим.

Бўлса малъун улфатинг оғу билан қайнар ошинг,
Бу эса бошингда савдо, оққуси кўздан ёшинг,
Гарчи номард бўлса дўстинг ғавғодан чиқмас бошинг,
Торт ўзинг фисқи фасоддан, сўлғуси гул юз, қошинг,
Зур ватан-чун мен қасамёд айладим, бор боғларим,
Келди кунлар, кулди бахтим, энди топдим чоғларим.

24 декабрь, 1939

ДУСТЛИК

Зулму асоратга тоб бермай, исён
Кўтариб золимни титратдим ҳар гал,
Бир тўфон кўрганда Нўҳ, мен минг тўфон —
Кўриб, демаганман «Тақдири азал».
Кайхусрав урдусин тўзғитиб ҳарён,
Амунинг қаҳрига қулатганим рост.
Ватан тупроғини бадандаги қон —
Дея асраганман, бир ота мерос.
Араб босқинчисин хандаққа суриб —
Олмос қиличим-ла чопган ўзбекман.
Қорақум саҳроси Мурғобдан кечиб,
Чингизнинг галасин отган ўзбекман.
Ҳарчанд уринсам-да, боқмади иқбол,
Юпун саргардонлик бўлди эмакдош.
Иzzати нафсимга ҳақорат, малол —
Етгандан етарди, кўзда қонли ёш.
Шу зайил саҳрода гангиган маҳал
Рус халқи қўлимдан тутди меҳри-ла.
Озодлик не эди айтиб мукаммал,
Йўллади тонг сари тафаккури-ла.
Шул сабаб Лениндир хаёлим, майлим,
Унинг ҳурматида тураман мангу.
Ундан сабоқ олди заковат, ақлим,
Шунинг-чун оташдир мендаги туйғу.

июнь, 1940

БИР ВАТАНКИ ЕР ШАРИДА ЯШНАЯЖАК БАРКАМОЛ

Эй фашистлар, ўлим сизни етаклабди шу онда,
Мана энди сиз кирасиз тобутларга бу ёнда.
Қўтарилди сизга қарши миллионларнинг мард қўли,
Қани энди ҳийла қилинг, топармисиз бир йўли,
Шу курашнинг зарби билан йўқ бўласиз, бу қонун.
На сиздан ном, дарак қолар, яксон этар бу тўлқин.
Ҳар гўдакдан кексагача посбондир ватанга,
Жон берсак-да, душман изи киргизилмас чаманга!
Қутургансиз, жон аччиғда югурасиз ҳар томон,
Сизнинг учун оқса майли денгиз-денгиз бўлиб қон.
Сиз дунёни ўтга солиб куйдирмоқни истайсиз,
Уруш учун сиз ҳурасиз, тинч ўлкани қистайсиз.
Сизга бўлмас мурод ҳосил, СССРга йўқ завоЛ,
Бир Ватанки, ер шарида яшнаяжак баркамол!
Бугун қалқди оёқларга барча ишчи, колхозчи,
Барча олим, касб эгаси, шоир, барча совхозчи,
Буйруқ берди виждонимиз «Олға бос!» деб бизларга,
Фашист итлар, қудратимиз кўрсатамиз сизларга.
Шунда бўлар сичқон ини сизга олтин баробар,
Сизга бўлмас мурод ҳосил, СССРга йўқ завоЛ,
Бир Ватанки, ер шарида яшнаяжак баркамол!

23 июнь, 1941

БИР СИҚИМ ТУПРОҚ

Бир сиқим тупроқни суртиб кўзимга,
Бағримга босганман мисоли виждон,
Шу тупроқ руҳида қайтмай изимга,
Ҳаёт минбаридан ошганман довон.

Жанг-жадал маҳали шу азиз тупроқ
Ғаним гирдобидан асраб, қўллаган.
Бутун истиқболни кўрсатган байроқ
Қаби зафарларга мени йўллаган.

Она сути қаби муқаддас, эзгу,
Унингсиз ҳаловат, ҳузурдур ҳаром.
Мен ундан оламан заковат, туйғу,
То ҳаёт борича хулласи калом.

Шоирнинг ғурурин сўраса биров,
Денгларки: «Заминнинг ишқи-ла ул банд,
Ундан ажратолмас ҳар қандайин гов,
Ҳаттоки жангларда булса-да, гард-гард».

1942

ДУСТИМГА

Кел, эй, дўстим, ушбу боғларда
Булбуллардек сайраб утайлик,
Ғазал қилиб инсоннинг бахтин,
То ўлгунча куйлаб утайлик.

Тоғлар ошиб жанг оташида,
Халқинг учун бер десалар жон,
Отланайлик, эл ташвишида
Ўлмак шараф, шараф бегумон.
Ҳар мисрамиз тарона бўлиб,
Бера олсин ҳар дилга ором,
Авлодларга намуна бўлиб,
Яхши иш-ла қолдирайлик ном.

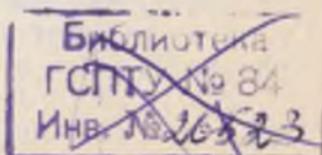
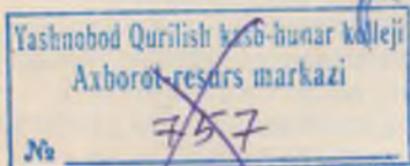
1943

САЛОМ, ЖУМАНИЕЗ

(Қизил Армия сафида хизмат қилаётган дўстим
Жуманиёз Девоновга)

Салом сенга, азиз биродар,
Умр кўргин дунё баробар!
Хоразмдан салом йўллайман,
Қабул айла, калом йўллайман.
У муҳтарам онанг ёдлайди,
Синглинг, қизинг сени отлайди.
Мен ҳам бўлиб уларга ҳамдам,
Сен ҳақингда сўзлаймиз ҳар дам.
Зафарларни қучиб қайт, дўстим,
Шарафларга тўлиб қайт, дўстим!

Июль, 1945

ЎЗБЕГИМ

Ул хазонрез оннда вайрона бўлган, ўзбегим,
Кўп асрлар ғам билан ғамхона бўлган, ўзбегим.
Неча Чингиз, неча Доро, неча Маҳмуд отлари
Тепкисин қасдига сен шерона бўлган, ўзбегим.
Баски букмай бор жаҳонгир олдида қадингни сен,
Шонли жанг майдонида мардона бўлган, ўзбегим.
Рус бўлиб ҳамдард сенга бахтга томон йўл бошлади,
Сен анга қардош мисол дўстона бўлган, ўзбегим.
Неча миллат бир-ла қардош, бир ота фарзандидек,
Тонг насими ваҳҳидин ҳурона бўлган, ўзбегим,
Ном билан ва шон билан гулгун яшаб фасли баҳор,
Русу тожик, туркману ҳамхона бўлган, ўзбегим.
Бегубор қалбинг каби сен пахтадан олам ясаб,
Гул қўлинг нақши билан бўстона бўлган, ўзбегим.
Тарихи оламга кетган кашфи фан дарёсидин,
Ҳур замона даврида дурдона бўлган, ўзбегим.
Ул Берунийки, Навоий, Огаҳий фарзанд эса,
Неча онлардекларга сен парвона бўлган, ўзбегим.
Фахр этарман сен билан барча қариндошинг билан,
Яхшиликлар бобида афсона бўлган ўзбегим.
Қанча ўргулсам эрур кам, боғу ҳуснинг файзидин,
Шул сабаб дил дафтарим назмона бўлган, ўзбегим.
Эътиқод майдонида Ленин сенга байроқ бўлиб,
Ҳар нафас тонг файзидек шодона бўлган, ўзбегим.
Гулла, яшна, умрбоқийлик сенга тақдир эрур.
Куйласа Юнус учун достона бўлган, ўзбегим.

О Н А

Не бор башариятда —
Олам-олам ҳиссанг бор.
Ҳаёт камолотида —
Нодир улмас ҳиссанг бор.
Сендан туғилмиш фарзанд
Ҳаётни қайта қурди.
Асоратни гард-гард
Қилди-ю, ерга урди.
Узоқ, оғир босдик йўл,
Қонли гирдоб кечилди.
Барчасида чўздинг қўл,
Қўп муаммо ечилди.
Бўронларда ҳамнафас
Биздек шинелни кийдинг.
Мушкул дамларда довқур,
Аямай ёвни урдинг.
Мана, бу кун олтин дам,
Қарвонбоши, йўлдошсен,
Биз билан ташлаб қадам,
Ишимизда сирдошсен.
Аскар боши — генерал
Иссиқ қўксингда ўсди.
Олий қўмондон маршал,
Душманнинг йўлини тўсди.
Пахтазорда, шахтада,
Ўғил-қизинг қаҳрамон,
Ишлаб бутун жабҳада,
Тилларда бўлди дoston.

Шунинг учун азизсан,
Бизнинг замонамизда.
Шунинг учун лазизсан,
Яшайсан қонимизда.
Бу юриш-курашларда,
Такрор сенинг ҳиссанг бор.
Бу ажойиб ишларда
Асло ўлмас қиссанг бор.

8 март, 1946

Ш О И Р

Шоир ким деганда, дегайман оташ,
Оташда синалган олтин ҳам мудом.
Таслимни у билмас умрида яккаш,
Бошида савдон майли қатли ом.

Гурс-гурс қадамлар-у, дарёдек юрак
Жўшиб, шаршарадек тошиб бораман,
Олам қайғусида муқаддас тилак
Хайрига довонлар ошиб бораман.

Ана, ишхонаю саҳрою қирда
Меҳнат таронаси, тўлқину бўрон,
Советлар тупроғи бўлган ҳар ерда,
Инсон қули билан яралган бўстон.

Инсон гўё дарахт, бермаса мева,
Бўлмаса эл ондин магар баҳраманд.
Қуруқ қора толдан фарқи йўқ, сира
Бахшида қилолмас умрини ҳарчанд.

Ушалар хотирдан ўтганда гал-гал,
Порлоқ юлдуз каби юз очур мисра.
Башарий умидлар қалбда бебадал,
Буларнинг жамидин гулгун қасида.

Ҳар мисра лафзини бўстондаги гул
Ўилгуси шоирки таҳсинга лойиқ.

Меҳнатда ва жангда ҳар озода дил
Шараф мажлисига айлагай тортиқ.

Аждодлар руҳига қиламан таъзим,
Навой, Пушкинга айтгум шукрона.
Киндик қоним тушган юртим Хоразм,
Сенга шеър ёзурман, мен ёна-ёна.

1946

ГИЛАМ ТҰҚУВЧИ ҚИЗ ГҮЛЧЕХРАГА

Уйим деворига осиглиқ гилам,
Қарайман-қарайман, қараб түймайман.
Гүе күз олдимда бир бутун олам
Намоён бұлгану, күзни олмайман.

Қанчалик қарамай гиламга такрор,
Ұзига тортади фусункор санъат.
Гүеки ұзимни оралаб гулзор
Юрган ҳис этаман ҳамма вақт, ҳар вақт.

Санъат шундай эса гўзал, муҳташам,
Наққош фазилатин билай деб чопдим.
Қўнглимда бұлгандан ортиқ жамулжам,
Наққошда соф дилнинг меҳрини топдим.

Нурга тўлиқ катта уйдаги дастгоҳ
Енида учратдим камтарин қизни.
Унинг кўзларида бир меҳригё
Борлигин ҳис этиб, шоширдим ўзни.

Унда ҳар дақиқа ҳар недни қиммат,
Ҳар қарич ишини ҳам бағрига босур.
Меҳнат гудогидан бошланган суръат
Сўнгги секундгача бориб қоғушур...

Гилам тўқувчилар боғни эслатса,
Дейилса бўлади Гулчеҳра — боғбон.

Наққош қиз мақталиб ҳар не дейилса,
Битилса бўлади бир катта дoston.

Сенга бағишланган комил эҳтиром:
«Дилрабо санъатга қойил, офарин!»
Эрк элин қизисан хулласи калом,
Муборак бу гўзал хунари заррин.

Агар ўтмишда сен бўлсайдинг, қизим,
Бундай улуглашга бўлолмасдинг ёр.
Миинг гулдан бир гулинг очмай, азизим,
Қисматинг охирда бўлар эди дор.

Мана, эрк элидир бахтинг бешиги,
Аллалаб бағрида камолот берди.
Сабабким очилмиш иқбол эшиги,
Тоабат сен, бизга саодат берди.

Кекса бир шоирман, куйламоқ элни,
Сени куйламоқлик касби шиорим.
Сўнги нафасгача беғубор дилни
Хизматда турғузмоқ қатъий қарорим.

Шу боис мадҳингга мен тортдим қалам,
Чунки олқишламоқ камолотимдир.
Фақат эл олдида мўътабар одам —
Дея куйлаб ўтсам саодатимдир.

Гилямнинг, Гулчеҳра, бўлур пойандоз,
Коммуна қасрига, Ватан саҳнига.
Мисоли гиламдир бизда баҳор, ёз,
Ўхшайди гилямнинг баҳор ҳуснига.

Хива, 1954

ПАХТАКОРЛАРГА

Қучоғида ўсиб меҳнат баҳорин, бахтиёр бўлдинг,
Ҳалол меҳнат туфайли эл ичида ифтихор бўлдинг.
Музаффар ҳар дамнинг шердек, ҳаёт боғида меъмордек,
Юракдан лавҳалар битдинг демак кулган баҳор бўлдинг.
Шараф-шон тутди гулдаста чиқиб пешвоз олдингга,
Негаким сен маҳоратда ҳамон мардонавор бўлдинг.
Неча ўн тонналаб толмас қўлингдан пахта хирмони —
Ясалди, сен чеварликда намуна, устакор бўлдинг.
Хазонни билмаган элдан шууру ҳам камол топдинг,
Бунинг боиси рус оға, унга сен мангу ёр бўлдинг.
Сенинг машҳурлигинг қалбин тоширди кекса Юнуснинг,
Ғазал битган маҳал доим кўзим олдида бор бўлдинг.

15 декабрь, 1954

ЎЗБЕК ЭЛИН ДИЛБАНДИ

(Берунийга)

Башар мадрасасида берди минг йилча таълим,
У ном олди оламда, фанда «қомусул улум».
Шогирд бўлди устозлар унга аллома, дея
Ўқидилар у ҳақда қанча-қанча мадҳия.
Ер ўқининг кашфидан берар экан у дарак,
Улуғликда муаззам жаҳон аро у демак.
Таажжуби шундаки, бундан минг йиллар аввал,
Ҳиндистонни кашф этди, бутунича мукаммал.
Ундан минг йиллар кейин бўлур ишга башорат
Қилган каби у бизга ҳиндлар билан садоқат.
Арши аъло етти қат, осмонда каромат бор,
Дегаи барча сўзни ҳам олим этди тору мор.
Неки Маҳмуд зиндони, неки замондаги дор,
Буколмади олимнинг иродасини зинҳор.
Башарий анжуманлар унга тутиб эҳтиром,
Тик турганча қилмоқда уни иззату икром.
Кремль даргоҳидан олим топди илтифот,
Унинг ўлмас ишига берилгандек мукофот.
Ғуруримиз беқиёс — Хоразмнинг фарзанди,
Бутун жаҳонга машҳур ўзбек элин дилбанди.

1956

ОНА АМУДАРЕ

I

Асрий ғамларга биз бўлганда йўлдош,
Сен урдинг ўзингни қирғоқ-қирғоққа.
Гўё она каби сен тўкиб кўз ёш,
Бошингни урдинг тош ила тоққа.

Шоҳсанам сўроглаб сендан Ғарибин,
Саргардон турарди олдингда ҳар гал.
Термилиб бағри қон ул яра қалбин,
Гўё давосини сўрарди маҳтал.

Тоҳир сандиғини сақлаб сағрингда
Ўлим гирдобидан эҳтиёт қилдинг.
Кўзинг қорасидек уни бағрингда,
Авайлиб қирғоққа етказа олдинг.

Шу зайл оч-юпун йигиту қизлар
Сенга айтар ёди юрак гурбатин.
Қуллик занжирида сўнган юлдузлар
Ҳикоя этарди қора қисматин.

Нолиш-фарёдларни кўксингга босиб,
Наъра тортганингда титрарди жаҳон.
Гўё ҳасратларга жўр бўлиб ёниб,
Қалбинг тўлқинлари ясарди туғён.

II

Бўрон қушларидек учдик бошингда,
Тўлқин оғушига шўнғидик жадал.

Уч деган садони ҳар қарашингда —
Ҳис этиб учардик юксакка ҳар гал.

Осмонда учсак-да, сендан кўзимиз
Олмайин тобора қилардик парвоз,
Фарзанд мисолида берган сўзимиз,
Адоси бўлсин — деб қишу баҳор, ёз.

Баҳрингдан бир томчи эмган сувимиз
Юракка бир жаҳон мадор бахш этган,
Тикканда сен томон икки кўзимиз
Меҳринг кўришмакни дилга нақш этган.

Зулмат саҳросида шу бўлди қисмат,
Инқилоб ўтида ёндик, тобландик.
Исён ол байроғи кўрсатди ҳиммат,
Асорат, зулмга қарши отландик.

Ленин даҳоси-ла ташланган қадам,
Бахтимиз калитин тутқазди қўлга.
Бутун муаммолар бўлиб жамулжам,
Ҳал бўлди, йўл олдик нур тўла йўлга.

III

Мумкин бўлмагандек онасиз — сенсиз,
Сенсиз яшаб бўлмас асло ва асло.
О, сен Она Аму, ҳаргиз ва ҳаргиз,
Сенингсиз ҳаловат пучдир, бемаъно.

Ҳозир кўп яқинсан, измимиздасан,
Ҳар бир фармон учун тайёрсан, борсан.
Буюк фазилатинг шундаки сенинг,
Гулзор далаларга шифосан, ёрсан.

Қаерда бўлсам-да, меҳринг дилимда,
Меҳринг қонимдадир ўзингдек тошқин.
Бахтлар водийси бўлган элимда —
Мен ҳам чин инсонман — дарёман оқин.

1956

Х О Р А З М

Кўкка етган эрк биланким боши осмон Хоразм,
Гул билан ёстанди кўксинг боғу бўстон Хоразм.
Бир замон мадҳингни Мунис қилган эрди ғам билан,
Мен эса мадҳингни этдим шоду ҳандон Хоразм.
Бир умрга бахти кулган бир гулистон Хоразм.
Сен Совет даври билан бир тану бир жон Хоразм.
Коммуна айёмида ҳар фаслинг бўлди бир баҳор,
Шарққа нур сочган қуёшдур Ўзбекистон, Хоразм.
Боғларингда олма, анжир ҳам анор, қанддек қовун,
Сен улус бахти учунким пахтага кон Хоразм.
Салъатинг — сзинг билан сен элда бўлдинг ифтихор,
Созу талқинингга мафтун бўлди бўстон Хоразм.
Барчаси Компартия ғамхўрлигидан доимо,
Иттифодлар Москвадан сенга ҳар он Хоразм.
То ҳаёт борича мадҳинг қилгуси Юнус сенинг,
Чунки туғроғинг кўзимга тўтиё жон, Хоразм.

29 октябрь, 1957

О Г А Х И Й

*(Туғилган кунининг 150 йиллигига
бағишлайман)*

Қеърнят қасрига бўлсанг-да, наққош,
Нор илм баҳрига бўлсанг-да, сирдош,
Замонанг зулмидин сен кўрдинг малол,
Замонанг қаҳри-ла сен бўлдинг увол.
Аммо халқ юрагин сен куйлаб ўтдинг,
Ҳақиқат тонгидан сен сўйлаб ўтдинг.
Барча таъқибларга сен бердинг бардош,
Адолат, ҳақ учун айладинг талош.
Фақир бечоралар юрагинг бўлди,
Уларни асрамоқ тилагинг бўлди.
Ҳоким замонага қўймадинг меҳринг,
Фақирга банд бўлди хаёлинг, зикринг.
Мадҳи маросимга юрмадинг бир зум,
Гарчи гурбат аро ютсанг-да, заққум.
Жаннат ҳурларига қўймадинг ихлос.
Инсоний севгидан куйладинг холос.
Шуниг-чун ҳам мисранг муқаддас, эзгу,
Шуниг-чун севганмиз биз сени мангу.
Совет давронида сен бўлдинг азиз,
Шуниг-чун сен бизга жондин ҳам лазиз.
Навоий, Пушкиндек сен ҳам қадрдон,
Мунисдек, Аваздек сен ҳам жонажон.
Юз эллик ёшдурур муборак тўйинг,
Тантана айлаган хаёлинг, ўйинг,
Қалбларда қайнайди зўр, эзгу ғоя,
Шуниг-чун қиламиз сени ҳимоя.
Маснавий вазнида туздим ман ашъор,
Юрак сўзларимни қилгани изҳор.
Сенга қадрдонмиз, ҳамдаму мунис,
Авлоди Мунисдир шеър тузган Юнус.

1958, Урганч.

У М Р

Умрининг ҳар олтин дақиқасини
Шамолдек ўтказма, дилгинангга бос,
Шу умр дафтарин саҳифасини
Юрак дарди билан безагин, холос.

Бу дардки, эл юрт дарди, истаги,
Сен унга айлагил ўзинг хизматкор.
На бўлса замонанг хизмат тилаги,
Лдоси саҳнида бўлгин барқарор.

Гўё тўлқин урсин ҳар хайри ишинг,
Муқаддас довонга кўтарил баланд.
Барча хаёлоту одат, ташвишинг,
Замона қалбига бўлолсин дилбанд.

Оқар сув оқмагай орқага асло,
Умр ҳам шул йўсин ўтгуси жадал.
Инсон шул мантиқдан буларкан огоҳ,
Умрининг қимматин топгай мукаммал.

Мабодо юз очса шу йўсин аҳвол,
Умрининг ҳар дами ёднома бўлгай.
Табаррук иш билан ул топиб камол,
Ажабмас эл аро фасона бўлгай.

1959

МУРОД ЗАВҚИ

Севги мулкида менинг-чун қолмади жонимда тоб,
Чунки ҳажринг оташида ҳар дамим неча китоб.
Рашким ортар кун-бакунким ул исирғанг қасдиға,
Чунки ул номардки тургай гул юзингни сийпалаб.
Пардалар ичра жамолинг бунча оламтоб эса,
Бордию очсанг жамолинг, бу жаҳонга изтироб.
Гарчи зулфинг қоп-қорадур, сийнаи кўксинг ёруғ,
Гап мисол рангда эмас, зулф риштаи жондин ҳисоб.
Меҳнатим роҳат эканки, топди васлингдин мурод,
Юнус ўлди бу сабабдин тоабадлик баҳраёб.

1960

ТАВҚИ ТАРОНА

Жон тоғиб роҳат бу қушлар ёр вафо инъомидин,
Гудди бошим кўкки дўстлар роҳатин оромидин.
Боғу ҳусни бир-ла масрур дил уйим ободлиги,
Шодлигим оламга синамас чин муҳаббат ромидин.
Шу сабаблар боендан жуш урар қалбимда ишқ;
Мен эса масту аластман май ичиб ишқ жомидин.
Десалар мушкуллигини дарди ишқ ҳангомасни,
Одам эрмас у кишиким қайтса дилбар комидин.
Қанчалар парвона бўлсам ёр учун ҳар субҳидам —
Оздирур, чунки қутулган биз балолар домидин.
Очди юз назми муҳаббат гуллари дилбоғида,
Чунки Юнусга мурувват ёрининг илҳомидин.

1961

УМИД

Жаҳон мулкани обод кўрмагим шарти адолатдин,
Муяссар бўлмоқ эрса бу бўлур журъат шарофатдин.
Кишилар қалбида дўстлик, иноқлик барқарор бўлса,
Бошим осмонга етгай тоабод роҳат-ҳаловатдин.
Магар кўрдик инсон бу ёруғ одам юзин, билсин,
Ҳаёт борича ўзни сақласин элга хиёнатдин.
Мунофиқ аҳлига юрма яқин, пинҳон пичоқ санчгай,
Синалган дўст—эрур дўст, сақлагин ўзни касофатдин,
Яна бор баъзилар сиймоб каби киргай бадан-қонга,
Сўнгидан бирни ўн айлаб бўлакча бор адоватдин.
Кел, энди Юнусо, қўл уз бари суҳбат мунофиқдан,
Йўқ эрса чиқмагай бошинг мудом гина-маломатдин.

1962

ГУЛ ҰЙНАЙИК

Кел малак, кел-кел малак, бу боғ аро гул ұйнайик,
Завқи шавқ гашти билан субҳу сабо гул ұйнайик
Тоғ маҳал сайри чаманлар бағрида сайрон этиб,
Бир-бировга айлабон жонни фидо гул ұйнайик.
Жон уйида йўқ ҳаловат бир даме сендан йироқ,
Кўзларингдин кўзларимга нур-зиё гул ұйнайик.
Юзларинг мисли шафақдур ул қуёш ҳусни каби,
Мен билурман дил уйининг меҳригиё, гул ұйнайик.
Бу жамолнинг завқида гул очтириб олам юзин,
Ҳар нафаснинг хайрига нашъу намо, гул ұйнайик.
Фасли даврон гул эрурким ошиғу маъшуқ учун,
Бирга гашт сурмоқ Юнусга кўп даво, гул ұйнайик.

1963

ШОД ЭРУРМАН

Шод эрурман кунма-кун ул шўх гўзал парвосидин,
Чунки тутди май қадаҳи баҳрининг дарёсидин.
Етди оламга овоза васлининг бўстонида,
Топди жоним минг ҳаловат хушнаво ижросидин.
Қалби чиқмишдир жамоли узра партов рангида,
Неча кундуз ложарамман ҳуснининг оросидин.
Бир маҳаллар рашк ўти қийнар эди қалб торини,
Энди билсам рашк ўти эркан рақиб иғвосидин.
Дарди ишқ соя каби орқамда судралган мудом,
Менга етган-чун муҳаббат қасри ишқ аълосидин.
Нораволар ваҳмин сен, Юнусо, қилма писанд,
Мадҳи ёр машғулиниг ўлсин доимо иншосидин.

1964

ҚҮБИЗЧИ

(Тарас Шевченко хотирасига)

Қўбизнинг садоси қалбимда туғён,—
Бўрон оташгоҳин қўзғалаб кетган.
Шул боис юрагим кўтариб исён,—
Кураш майдонига тоблашиб етган.
Тоабад мухлисмиз, биз сенга қондош,
Насиҳат, панднингга қилганмиз амал.
Ҳақ учун жангларда айладик талош,
Бахт деган умидга етдик мукаммал.
Қадим Хоразмда Мунис қўбизи,
Сенинг созинг билан оҳангдош эди.
Огаҳий қалби-ю, Комилнинг сўзи,
Лваз фарёдлари хўб сирдош эди.
Сенинг наволаринг тингладим кўп бор.
Сендан заковатга манбаалар топдим.
Назмнинг даҳосига бош эгиб такрор,
Шеърят боғига дадил йўл олдим.
Қадим Хоразмнинг гулзор кўксига,
Сенинг-чун ясадик бир олий ҳайкал,
Бу ҳайкал эл қалби, мадҳиясида,
Тоабад турсин деб мағрур, мукаммал.

1964, Урганч-Тошкент.

ДАВРОН ҚАЛБИ

*Ёғирним бўлди ёғир ғам юкидин
Балолар ортди кўп ҳам бош тукидин.
Мунис.*

Ана, мозийдаги фарёду афгон,
Ушал «қисмат» билан қон ютди инсон.
Бу мазлум аҳлининг фарёди эрди,
Алар рўзгорининг барбоди эрди.
Қачон очсанг кўзинг кўрдинг балолар,
Балолару сароб, мотамсаролар...
Ҳамалар жон чекиб зиндон қафасда,
Улим изгир эди ҳар бир нафасда.
Қадимда бир мақол машҳури эрди,
Бу сўз эл оғзида мазкури эрди.
«Қуёш қолмас булут остида пинҳон»,
Ушал доно мақол юз очди бу он.
Буюк Ленин ишин даврони бўлди,
Ҳаёт фасли баҳор имкони бўлди.

Уғил-қиз ҳаммаким бахти билан шод,
Чўлу саҳро чаман гул бўлди обод.
Юракким жўш урар бир мисоли дарё,
Аму тўлқинидек, қудратга гўё.
Фидо қилгай Ленинга жонни Юнус,
Тузур ашъор, анго дostonни Юнус.

1968

ВАФОДИН СЌЗ ОЧИБ...

Вафодин сўз очиб, сўнгра пушаймон этди-ю, кетди,
Юракни дард аламлар ичра нолон этди-ю, кетди.
Висоли ганжигга бўлмоқ муяссар эрди орзуйим,
Писанд этмай мени ошиқни ҳайрон этди-ю, кетди.
Қора зулфини ҳамиша эрта-кеч жон риштаси дердим,
Қи боғлаб соя торидини, банди нимжон этди-ю, кетди.
Анинг ҳар бир ингоҳи мен учун жон ичра жон эрди,
Дариг кўрди ҳусни шамъин, зимистон этди-ю, кетди.
Неча таъна, неча даҳшат тошин отдики нечун,
Биллолмай ахтарурман, йўлда сарсон этди-ю, кетди,
Магар сен Юнусо, айбинг бор эрса узри ҳол айла,
Яшашдан не мурод энди, юрак қон этди-ю, кетди.

1969

ҚАМОНЧИ ҚИЗГА

*(Озарбайжонлик камончи қиз
Шафигахоним Эйвазовага)*

Тинглади кўнглим бу кун кўпдин мурод овозини,
Хусну мулкин тожи-ю, ишқ санъатин парвозини.
Тортганида ҳар не парда завқу шавқ олам каби,
Чунки ул билмас даме қайғу аламлар розини.
Ул муҳаббат дардидан чалди бу дам камон хуш,
Лйлади қалб торидин тасвир баҳор-у, ёзини.
Жўш уриб мисли Амудек қайнади қалбимда ишқ,
Бу кеча чалган навосин тинглабон шаҳнозини.
Чалганида қиз наво гўё Фузулий ёнма-ён
Турди-ю, деди: «Билурсан бу Фузулий созини».
Қойил, минг-миг тасанно санъатин оросига,
Мен дедим, тинглаб қўшиғин мазмуни, пардозини.
Қолмагай армон юракда бу гўзаллик меҳнатин,
Куйласанг бахтли замонда ишқ элин мумтозини.
Таҳсилим бўлди Низомий ва Навоий дафтари
Ҳам Фузулий қўлда бўлди, айладим эъзозини,
Юнусо, мадҳ айла доим қон-қариндош аҳлини,
Сақлагин қалбингда мангу бу камон овозини.

1970

БОР ГҮЗАЛЛАР БАРЧАСИ

Бор гўзаллар барчаси сендин олиб андозалар,
Бўлмоқ истарлар оларки сен каби мумтозалар.
Ақлу идроку фаросат хислатингни мадҳи-чун,
Аҳли шоир шеър тузар сўздин жавоҳир ёзалар.
Ишқингга банд бўлганимни неча сир тутсам-да, ман,
Не сабаб, ошкор бўлибдир шаҳраро овозалар.
Сен муҳаббат расминиким анчайин жўн билмагн,
Ошиқ аҳли ёр дебон тирноқ-ла тоғни тозалар.
Тиғи ишқинг айлади сийнамни қанча чоку чок,
Дил ўйимнинг шаҳрига қурмоқ учун дарвозалар.
Юнусо, ёр нозидин қилма шикоят, ранжима,
Ёр нози доимо ишқ оташини тозалар.

1970

КЕЛДИ ЖОНОН

Келди жонон боғима зийнат билан,
Неки зийнат — нур сочиб фикрат билан.
Бу вафоли лабзидин эрди жавоб,
Икки қўли кўксида ифбат билан.
Эҳтиром — бош эгиб, пешвоз чиқиб,
Қўл олишдим ёр билан, ҳурмат билан.
Ой ёришгандай гўё бўлди ёруғ,
Зор эдимким нечалар муддат билан.
Бор муродлар очгуси доим чирой,
Қайнаса дил покиза ният билан.
Ҳамдам улса ики дил бир дил каби,
Машҳур улгай элга ул ибрат билан.
Эл пазар этган менга чин дил билан,
Ўтгай умрим эл учун хизмат билан.
Ўтсин умринг, Юнусо, ёр қалбида,
Фахр этарсан бу каби давлат билан.

1970

ГУЛ ДИЁР

Яша, эй, гул диёрим, сен менинг мангу баҳоримсан,
Дилу қалбимга сингган қон каби сен ифтихоримсан.
Азизсан, муътабарсан ва муқаддас жон каби ширин,
Ҳаётим, шавкатим, шоним, хазонсиз лолазоримсан.
Ҳали ҳам дунёда йўқсул эли бор ғамга занжирбанд.
Алар чун эртага порлоқ зиёсан, тонготоримсан.
Сенинг йўлингга бўлсин жон фидо то танда жоним бор,
Онамдек бағрига босган севиқли ҳур диёримсан.
Юнус мадҳингни куйлар бетиним то танда бор жони,
Аср юз мингки келса, хазонсиз навбаҳоримсан.

1970

ОҲ, ЕШЛИК

Оҳ, ёшлик, сен ёшлик, олов ёшлигим,
Лочин қушлар каби ўтган у онлар.
Оҳ, севган, севилган баёв ёшлигим,
Не-не туфон кечди, не-не бўронлар.

Қаранг, қандай суюк гўзалдир бу ҳол,
Эсласам Амудек тошиб кетаман.
Менинг кўз олдимда буюк истиқбол,
Довонлар сари тик ошиб ўтаман.

Жанг хандақларидан кетмадим нари,
Баъзи ношудлардек тутмадим ўзим.
Мунофиқ дил каби писиб сар-сари,
Таслимкор қочмоққа бурмадим юзим.

Ҳануз ўша карвон, шиддаткор юриш,
Муаззам бир даврон коммуна томон.
Элнинг ғами билан юракда ташвиш,
Муборак бахтимиз тутганча омон.

Ҳеч маҳал қаримас қалбу эътиқод,
Ул ҳамон яшагай гуё ўн тўрт ёш.
Шу эрур муқаддас, шу бўлгуси ёд,
То ҳаёт борича шу ёшлик йўлдош.

1970

НАЗОКАТ

*(Озарбайжон опера ва балет театрининг солисткаси
Назокатхонимга бағишлайман)*

Бир тош муаззамда тингладим қўшиқ,
Бутун вужудимни Амудек гўё
Тўлқинлар баҳрига айлади у фарқ,
Мисли Гуландомга бўлдим маҳлиё.

Чақнаган чақмоқдек осмон саҳнида,
Қўшиқ янграб кетди бу тонгги маҳал.
Чақмоқ равшанлиги қалб маснадида
Нур бўлиб ёнгандек бўлди бебадал.

Тоғлар, даралардан эсгандек сабо,
Тобора минарди авжи фалакка.
Бутун томирларга қон бахш этиб зиё,
Қўшиқ жаранглади, ўтиб юракка.

Назокат — бу исм-жисмига пайванд,
Илоҳий куч эмас, унда маҳорат.
Балки буюк инсон фазлига монанд,
Унинг санъатида тортган салобат.

Гўё Гуландомнинг жонбахш овози
Қалбу томирларим чертгандек бўлди.
Назокат қўшигин юксак парвози
Аму осмонида эсгандек бўлди.

1970

КОМИЛ МАДҲИ

Мусаффо тонг маҳал сураман хаёл,
Мозий рахнасида сен бўлдинг пайдо.
Фарёд кутараман, бу не даҳшат ҳол?
Дарбадар юрибсан — бу бахтиқаро.

Ахир сен эдинг-ку ақлда танҳо
Ва дониш мулкининг бўлмиш султони.
Зулмат тунларида нур сочган зиё,
Адолат оламин соҳибқирони.

Саволлар бераман пайдарпай, такрор,
Жавобин қилади у улуғ инсон:
«Мени азоблаган, қилган хору зор,
Дейди у — ул машъум қоп-қора замон!»

Киприк-ла қазсанг-да қудуқни гарчанд,
Бўлмадинг сувидан ўзинг баҳраманд.
Ҳақиқат яловин тутиб сарбаланд,
Ўтганда саробга қилингансан банд.

Маърифат деганда жаҳолат туғён
Кўтариб сен томон от сурган ул он.
Қўлида шамшири бермайин омон,
Қатлингга жазм этган у олчоқ султон.

Ун саккиз пардали қўлингда танбур,
Ҳаёт муродини қилдинг сен талқин.

Қашшоқлар нафи-чун от суриб мағрур,
Жанглар оташида куйлаган оқин!

Ҳақу эрк, адолат бўлди шууринг,
Инсон буюклигин сен куйлаб ўтдинг.
Инсон заковати бўлди ғуруринг,
Еруғ бир жаҳонни сен суйлаб ўтдинг.

1971

БУЮКЛАР ҲАЙКАЛИ ОЛДИДА

Неки келса гарчи қўлдан айла чандон яхшилик,
Ҳар мурод бўлғайки ҳосил бўлса боғбон яхшилик.
Ҳар не хайрин яхшиликдин нафъи эл бўлса жами,
Сен тирик мардум каби эъзозда жавлон яхшилик.
Қим билан этдинг мулоқот соф дилинг ўртага қўй,
Йўқса қилмиш ҳар ишинг бўлғуси ёлғон, яхшилик.
Ростликдан топди шуҳрат, иззату ҳурматни халқ,
Шу сабаб Юнус тузарким назми девон яхшилик.

1971

ҚАЛБ ТАРОНАСИ

Бахтимизга тоабаддир муҳташам давронимиз
Шу сабаб асрадик они мисли танда қонимиз.
Бахтимиз бўлди қуёшдек, нурга тулган қалбимиз,
Чунки бўлди ҳар бир ишда партия виждонимиз.
Шуҳрати оламга кетган қудрати оламча бор,
Шул учун билмас хазонни, бу ажиб бўстониимиз.
Не ажабдур, даври даврон роҳати жон бахш анинг,
Эртамиз ундан гўзал, порлоқ ҳаёту шонимиз.
Кимки дўстлиг-у, тинчлик боғин обод айласа,
Ҳар маҳал очиқ ангаким қалб дастурхонимиз.
Доҳий Ленин илтифоти бир-ла гул очди ватан,
Шул сабаб эрк тонгида туздек анга дostonимиз.
Юнусо сен кексариб қолдим дея афсус ема,
Навқирон қилгай йигитдек давримиз, давронимиз.

1971

ҲИҚМАТ БИЛАН

Топгай иқболу саодат ҳар киши меҳнат билан,
Комронлик бўлғуси эл хайрига ҳиммат билан,
Гул каби ўсгай одам гар ўзни худбин тутмаса,
Топгай ул шуҳрат замонда одобу хислат билан.
Дўстга дўстлик гарчи қилдинг, баракалло, хизматинг,
Аммо қилма бу жиҳатни мақтаиб миннат билан.
Доимо ҳамкорликлар пешасидан узма қўл,
Бу эса ўтказгай умринг бахт билан, давлат билан.
Отанг-онанг қадрини билким муаззам мислида,
Бу эса эъозлагай умринг гулни зийнат билан.
Мансабингни қилма кўз-кўз, ерга урма ўзгани,
Сен тушуи, мансаб келур ҳар кимга бир навбат билан.
Сен ёмонлар қутғусига учмагин бир лаҳза ҳам,
Бу эса жонингни куйдиргай азоб-даҳшат билан.
Баъзилар «пафсим» дея виждонга иснод этгуси,
Билмагай онларки умрин ўтгусин ғурбат билан.
Тут ўзинг меҳригиёдек эл аро бир нур бўлиб,
Тузмагин суҳбатни ҳаргиз нокасул улфат билан.
Юнусо, очдинг насиҳат бобидин сардафтаринг,
Яхшилиқни айлагин панд доимо ҳикмат билан.

1972

ДОЛЗАРЪ ЧОҒИДИР

Келди айёми талаблар, яъни ҳиммат чоғидир,
Ҳар нафаски сарҳисобдир, фасли суръат чоғидир.
Йил бўйи меҳнат терининг ганжи толон бўлмасин,
Бўлмасин нобуд кўсакким, сўнг хижолат чоғидир.
Бир грамми пахташгиз ҳам бўлмасин нобуд даме,
Бу эса хирмонимизга катта қудрат чоғидир.
Эл тилида ой, қуёш нур денгизи деб аталур,
Пахта каммас ой, қуёшдин нур кафолат чоғидир.
Пахтадир порлоқ ҳаётнинг қомуси сардафтари,
Маънида даврон учун бўлмоқ садоқат чоғидир.
Тўқ ҳаёт, тинчлик замоннинг наъфига жонни тикинг,
Ҳар нафаси мингта гавҳар бил, ғанимат чоғидир.
Кексаликни пеша қилма, эй Юнус, сен шабгир ур,
Шеърият карвонидин қолма, даъват чоғидир.

1972

МЕХАНИЗАТОР ҚИЗГА

Кел кўзим мақтай сениким тоза виждоним билан,
Яъни қалбим ҳам вужудим нури имоним билан.
Бахтиёр бўлгай эдим мен сен учун тузсам ғазал,
Бошладим олдим қаламни бори имконим билан.
Тер тўкиб этдинг жасорат пахтазор саҳни аро
Шул сабаб мадҳингдаманки эрта-кеч жоним билан,
Айлади бошимни осмон меҳнатингнинг меваси,
Шод бўлиб етдим тўйингга дилда дostonим билан.
Икки қўл кўксим уза таъзим тавозилар била,
Гул тутиб олдингга келдим дўсту ёроним билан.
Бир ўзинг қилдинг адосни мнинг кишининг меҳнатин,
Шон-шарафлар сенга бўлсини ушбу девоним билан.
Қанча битсам таърифинг, шунча дурафшондур ғазал,
Қошқи бўлсам, Юнус, манзур дostonим билан.

1973

НАҚ ҚОШ

*(105 ёшга кирган наққош
Ота Полвоновга бағишлайман).*

Нақш фақат зийнат эмасдур, бу кўнгил дарёсидур,
Чунки идроки зако иш мулкининг дунёсидур.
Не каромат қўлларингда, билмайин ҳайратдаман,
Ҳар чизиқ, ҳар хонаси минг мўъжиза ифшосидур.
Не бўлур ҳар икки кўз, олам анинг мафтунидур,
Шуъласи зар нур эғур, ою қуёш пайдосидур.
Бебадал санъат фидоси, заршунос бармоқларинг,
Маънини қилган муаввар санъатинг оросидур.
Баъзилар мақбули иш тутмай нишон қолдирмагай,
Зар билан қомусда номинг, чунки руҳафзосидур,
Қам бўлур юз офарин нақшнинг нафосат ганжиким,
Бу сифатлар ақли идрок муҳташам зебосидур.
Топмади иқбол саодат Моний-ю, Беҳзодлар,
Эрк билан нур сочди қалбинг бу замон даҳосидур.
Бир аср елкангда ўтди, нақш элин алломаси,
Минг аср қолгай бу санъат, чунки фан яктосидур.
Мадҳингга, тасвирингга, таҳлилингга қурб етмади,
Узри ҳол Юнус қилур, бу шеър тўйинг иншосидур.

1973

Я Х Ш И Д У Р

Мен ёнингда ҳардаме сурсамки даврон яхшидур,
Ваъдаси рост ёр яхши, хулқи чандон яхшидур.

Тонг насмидин санга гул чоғи етказдим хабар,
Икки дилга навбаҳор сайри гулистон яхшидур.

Бўлса булбул, бўлмаса гул, роҳати жондин не суд,
Аҳдига қилса вафо ул, шунда жонон яхшидур.

Илтифотнинг тутмагин сен ҳеч дариг менам даме,
Шул қувончинг важҳидин дам ўтса шодон яхшидур.

Хуснинггу меҳнат билан сарвар эурсан эл аро,
Бу сифат илғорлигинг мадҳига дoston яхшидур.

Мақсадингдур, Юнусо, ёрга камдир бир даста гул,
Кам бўлур битта ғазал, бир неча девон яхшидур.

1973

ҲАЯ ЖОН

Сен менинг жон булбулим, созингга қурбон бўлайин,
Кўз сузиб нозу адо нозингга қурбон бўлайин.

Гул очиб гулгун юзинг баҳри мунаввар боғидин,
Фасли қишда лоладек юзингга қурбон бўлайин.

Гар эшитсам нуқтаи лаъли лабингдан бир калом,
Бахш этар жонимга жон, сўзингга қурбон бўлайин.

Маърифатинг ганжини тутма, маликам, ҳеч дариг,
Майлига, кўпму ва ё озингга қурбон бўлайин.

Сен тутиб меҳнат билан ўзни мудом гулзор аро,
Гул очиб баҳри баҳор ёзингга қурбон бўлайин.

Токи бор бу таида жон, Юнус қилур васфинг сени,
Дилга оташ солгучи созингга қурбон бўлайин.

1973

КАМЗУРИНИНГ САДАФЛАРИ

Хазораспнинг йўли узоқдан-узоқ,
Бир гапим бор қани ёр солса қулоқ.
Мени шайдо этди қора кўзлари,
Дилни дилга қўшиб мангу ёр бўлсак.

Оташгирман, ўтга кирганим кирган,
Шу бола деб, ўтга урганим урган.
Чаманзорда гул таплайман ёрга деб,
Эрта тонгда гуллар терганим терган.

Камзурининг садафлари қирмизи,
Товланади шафақ каби гул юзи,
Бахтимдан ўргилай, дугона қизлар,
Ер юзида ёрим менинг бир ўзи.

1974

УРГАНЧНИНГ БОЗОРИ

Урганчининг бозори гавжум буларкан,
Ёрим менинг қайси куни келаркан?
Кўзларига кўзим тушса, оғалар,
Фидо қилгум мен ёримга жону тан.

Хой-ҳой, бола, бизни нега унутдинг,
Яна нечун кўҳна йўлингни тутдинг.
Чертакнинг тагида турганларимда,
Кўрмаганга ўхшаб қиёлаб ўтдинг.

Жоним, дединг, жоним олдинг, билмадим,
Ёрим, дединг ўтга солдинг, билмадим,
Бевафолик ошкор экан дилнингда,
Энди қайда-қайда қолдинг, билмадим.

1974

БИЛМАДИМ

Олма каби қизил гулгун юзинг бор,
Асал каби жондан ширии сўзинг бор.
Дилга фитна солган қора кўзинг бор,
Кимсан ўзинг, асли зотинг билмадим.

Кўрдим у кун кетди сабри қарорим,
Не сабру қарорим, ҳам ихтиёрим.
Шундан бери тандаи кетган мадорим,
Кимсан ўзинг, асли зотинг билмадим.

Таига ларза солди қиё боқининг,
Тушунмадим урушингми, ярашинг.
Борми сенинг мен билмаган сирдошинг,
Кимсан ўзинг, асли зотинг билмадим.

Дилдор бўлсанг, Юнус, боғбонинг бўлғай,
Қонинг аро Юнус мен, жонинг бўлғай.
Созинг учун Юнус достонинг бўлғай,
Кимсан ўзинг, асли зотинг билмадим.

1974

ЕТМИШ ЁШИМ ҲАҚИДА

Гарчанд етмиш ёшим бор, йигитдекдир нафасим,
Эл ўтида ёнишлик неча ўн йил ҳавасим.
Шеърим билан қилолсам Ленин ишин таърифин,
У кашф этмиш замоннинг таҳлили ва тавсифин,
Ўша онда чамамда ҳосил бўлгай муродим,
Ўша онда ўчмагай элнинг қалбидан ёдим,
Ҳали ёзган, чизгандан энди туздим бир дафтар,
Яна қанча дафтарни қилмоқ лозим мухтасар.
Ижод фаслин баҳори етмиш ёшдан бошланур,
Энди бўлиқ қадамлар чуққи сари ташланур.
Билинг, карвонсароймас олам қуниб ўтишга,
Чунки инсон яралган зарурий бир ташвишга.
Майли кекса ғазалхон, соз-ла орзу китобин,
Оқла дастурхон тузин, элинг қилган хитобин.

1974

БОШ ЭГИБ УТАМАН

Ёдгорлик олдидан утганда ҳар гал,
Қуролдош дўстлар-чун эгамаи бошим.
Учарми юракдан, дўстлар ҳеч қачон,
Улар дўстим эди, қалбим, қардошим.

Аксининқилобга қарши қўйиб от,
Жавлои урганимиз эслайман ҳамон.
Янги замон учун ҳужумни бот-бот,
Қиздирган ҳар дамни эслайман ҳар он.

Унг қўлда шамширу — сўлда маузер,
Қонли гирдобларда қилганмиз талаш.
Қураш амалидан биз топиб ҳузур,
Мартаба юз очди, кўкка етди бош.

Қурбонлар қирмизи лола қонидан,
Улка ҳад-ҳудуди бир бўстон бўлди.
Ватанга бахш этмиш бор имконидан,
Қўшиқлар яралди ва дoston бўлди.

Ёмондан қолмагай манзури бир ном,
Фақат лаънатланур асрма-аср.
Яхшидан ном қолур, курашга илҳом.
Юракдан ёдланур бутун бир умр.

1975

МАЗМУН ВА ШАҚЛ

Мангу бахт бўлгай манго ул ёрнинг ёди билан,
Умрим ўтгай дилда гул ишқ нахли бунёди билан.
Комронлик бўлгуси бўлса хазон мисли баҳор,
Маъшуқ аҳлин меҳри-ю, ошиққа имдоди билан.
Қимсага сўз берди-ю, лекин саботи бўлмади,
Бу каби ўтгай мудом маккор исноди билан.
Қапчакни бўлсин гўзал майли ҳусн мулкига шаҳ,
Дил гўзал бўлмас эса, несуд паризоди билан.
Юнусо, сен аввало, ёр қалбининг фаҳмига ет,
Йўқса, шакли алдагай охирда барбоди билан.

1975

Ф Е Р У З А

(Қизимга)

Жон қушим, Ферузам, яхши қизим,
Қўнгулхушим, чиройим, жажжи қизим.

Сен юрагим қонисан, гулгинам,
Қувончимнинг тоғисан, дилгинам.

Қамолотга етмагинг зўр ҳавас,
Бахтинг тагин уйларман ҳар нафас.

Энг аввало ватан деб қўй қадам,
Сенга бўлмас ошна гам-алам.

Сен келажак саодат ғурурим,
Сен кўзимнинг зиёси шуурим.

Элинг учун фидо бўл, мард қизим,
Оқ йўлингга юқмасин гард, қизим.

1975

ЭЙ МЕНИНГ ГҮЛ ЮЗЛИ ЁРИМ

Эй менинг гул юзли ёрим, ушбу дostonимга боқ,
Тонг каби булгон мусаффо тоза виждонимга боқ,
Эрта-кеч ёдинг билан мен тортган ҳижронимга боқ,
То абад сенга фидолик бори имконимга боқ,
Не экан содиқлигим бил, ушбу девонимга боқ!

Мен қачон қўйдим муҳаббат сенга, э дилдор, эшит,
Қайнади қалбим Амудек жуш уриб, э ёр, эшит.
Сен туфайли бўлди байтлар бир баҳор, гулзор, эшит.
Васфу мадҳинг бобидаким касбу кор ашъор, эшит,
Истасанг билмоқ мени, сен ушбу девонимга боқ!

Ҳусну хулқинг элда машҳур булса-да, меҳнат ишинг.
Маслагингдур элга хизмат, ёрингга иззат ишинг,
Олмайин ором нафаским доимо суръат ишинг,
Ҳар неки мушкулни осон айламак, журъат ишинг,
Шул сифатларнинг муроди ушбу девонимга боқ!

То ҳаёт бор, бул омон сен ушбу даврон ичраким,
Яйра-яйра, яшна-яшна ушбу бустон ичраким,
Мангулик васфинг битилган ушбу дoston ичраким,
Ҳам ғазалсан, ҳам мухаммас ушбу девон ичраким,
Юнус аҳволини англаб, ушбу девонимга боқ!

1975

ОШИҒ УЛДИМ

Ошиғ ўлдим, эй пари, зулфу жамолингғи кўриб,
Ҳам жамолинг боғида ул доно холингғи кўриб.
Қилмадинг шафқат менга ҳижроли оташгоҳида,
Қийналурман эрта-кеч бушча малолингғи кўриб.
Қанчалар мушкул эса, ёрим, муҳаббат дардларинг,
Майлига, мен розиман шундай заволингғи кўриб.
Ҳар даме юз ваъда-ю, сен тутмадинг бирига вафо,
Мен асиринг не қилур бу қийлу қолингғи кўриб.
Туллари тўлғонаман ёрим хаёлинг бир-ла банд,
Дарёдай тошгай юрак, ойда мисолингғи кўриб.
То абад бўлгай мурод ҳосиллиги сен ёр билан,
Айлагай Юнус газал ойдек жамолингғи кўриб.

1975

НАФС

Булма нафсингнинг асири, бул даме ибни замон,
Нафс учун урма ўзингни булса булмас ҳар томон.
Баъзилар дунё-ю, мол деб оҳ чекар, ҳайронсан,
Охири билмаски тортгай минг пушаймону фиғон.
Чунки бор олтину зар эл дахлига нисбатдурур,
Кимки, кўз тикди анга охирда расвои жаҳон.
Не экан лозим эсаким меҳнатиингга не баҳо,
Бул қаноат гушасида, завқини сургул ҳамон.
Лозимидин ортиги не важ учун даркор сенга,
Ортиги сенга азизим иш берори не гумон.
Неки топди меҳнат ила, ул киши хор булмагай,
Сабр-қаноат боғида Юнус каби роҳатда жон.

1976

БУЛМАДИНГ

Қанчалар дединг бу сўзни дардга дармон бўлмадинг,
Ваъдалар қилдинг нечаким сўзда турган бўлмадинг,
Турли алвон бўлди танқид, тавбадан ичдинг қасам,
Қанчаки лафзинг бузиб, сен бир пушаймон бўлмадинг.
Бор қадимдан бир мақолки, яхшига бир қамчидур,
Аммо неча қамчи единг марду майдон бўлмадинг.
Ахтарурлар ҳатто соянг кундузи ёқиб чироқ,
Бўлмадинг қайда макон, бир гал намоён бўлмадинг.
Олса ахлат бир машина неча лабга хат қилиб,
Ман этувга эгриликни асло эълон бўлмадинг.
Баъзида ахлат йиғур, ё сув сепар кўз-кўз учун,
Тиймадинг сен қилу қолни, ишда чандон бўлмадинг.
Дарё қирғоғида сувга ташна бўлган кимсадек,
Қирғизу Шовот сувин сепмоққа фармон бўлмадинг.
Тўғридур, баъзи кўча-ю, ҳовлилар биллур каби,
Нега барча кўча ҳовли-чун қадрдон бўлмадинг.
Эндиликда горсовет тортгай жиловинг ўзгача,
Шубҳа қилмас Юсуф ўғли дардга дармон бўлмадинг!

1976

АШЪОРИ МАЛЕҲ

(Бир ота-она фарзанди ҳақида)

Ҳар куни масти аласт кўчада ғавғо қиласан,
Ота-она, элу юрт номини бадҳо қиласан,
Иш деса мисли қуён, соянгни элга солмайин,
Ош деса минг йилги оч, оғзингни юҳо қиласан.
Нораволик не эса сен орқасидан чопа-чоп,
Соядек айлаб ўзинг тез онда пайдо қиласан.
Фазл эли эл хайрига тупроқни олтин қиладур,
Сен эса аксига иш ҳар даме ифшо қиласан.
Ота-она риштаи жон, сенга жони куядур,
Сен аларга вожаб, луқ кўзни бежо қиласан,
Ҳар неки бўлса касал, олдини олмоқлик масал,
Йўқса дардинг ошганни эл аро ифшо қиласан.
Тузди ашъори малеҳким ота-она тилидан,
Юнус айтур бўлмасанг, туз, ўзни расво қиласан.

1976

ПИШИБ ҚИЁМА КЕЛДИК

Бу телефон дастидан, дўстлар, омона келдик,
Ҳар дам бузилганидан пишиб қиёма келдик.
Узоқ йўлинг яқиндир телефонинг шай бўлса,
Иўқса асаб ғалвирдек тешик ёмона келдик.
Баъзан бўлур текинга концерту томошаси,
Телефоннинг саҳнида талқин тарона келдик.
Болтадами, кундада бу можаро асрори,
Олиб гирибонидан қилмоқ эълона келдик.
Арзу додлар сарбасар от сурамиз почтага,
Жон ҳовучлаб борурмиз хўп ёна-ёна келдик.
Даргаси билмас эса дарёда кема ҳайдаш,
Тарк айлагай кемани... фарёд фиғона келдик.
Баъзиларга хуш келмас танқид аччиқ қамчиси,
«Ҳап сеними» деб юрар они, баёна келдик.
Кесмасангиз қонамас, деган мақол ўринли,
«Юз бор, хотир бор», демай, чора фармона келдик.
Юнус тасвирин этди телефон машмашасин,
Етказдики шеърини, шундай қиёма келдик,

1976

ШОНЛИ ВАТАН ҲАҚИДА ҚУШИҚ

Эй, шонли Ватан, сен бир баҳорсан,
Тўрт фасли ажойиб лозорсан.
Олам аро муҳташам диёрсан,
Меҳнат элига мангу ёрсан.
Меҳнат оқимига ифтихорсан,
Олам аро мангу барқарорсан.

Шуҳратинг бўлиб жаҳонга машҳур,
Сендан олади жаҳон тафаккур,
Чунки сочасан жаҳонаро нур,
Шул боис бўлиб ҳар тилда мазкур,
Меҳнат оламига ифтихорсан,
Олам аро мангу барқарорсан.

Душманларинг бўлди жангда яксон,
Ҳар ҳамланг бўлиб жаҳон, шараф-шон.
Мақсудини топди ишчи-деҳқон,
Меҳнатчига чунки сен дилу жон.
Меҳнат оламига ифтихорсан,
Олам аро мангу барқарорсан.

Тенгсиз жаҳонда адолатинг бор,
Меҳнат элига саодатинг бор.
Олам каби зўр камолотинг бор,
Ҳар ишга етар матонатинг бор,
Меҳнат оламига ифтихорсан,
Олам аро мангу барқарорсан.

1976

ҚИЗ ҚУШИҒИ

Ёрим келур пахтазорни оралаб,
Мен қарайман гулзорлардан мўралаб.
Ишқим тушган шул йигитга, ёронлар,
Юрганларим ўша ёрдур сўроглаб.

Хур элимнинг полвонидур, полвони,
Пахтазорнинг ўғлонидур ўғлони.
Шартим менинг эллик центнер гектардан,
Ёрим бўлса, бўлмас дилим армони.

Машинамни пахтазорга бураман,
Ким кўринса, ёр дарагин сўрайман.
Жоним фидо бўлсин шундай йигитга
Кеча-кундуз йўлларига қарайман.

1976

И Н С О Ф

(Бир ароқхўрнинг ўз оғзидан ёзиб
олингани)

Ажралиб обрўдан олдин, беҳаё бўлдим бу кун,
Таъналарга ҳар нафасда ошно бўлдим бу кун.
Юз касалга ошною, мубтало бўлдим бу кун,
Ҳар неки инсоплигимдан ҳам жуда бўлдим бу кун,
Қисқаси расвои олам, минг бало бўлдим, бу кун.

Баъзида ахлат яшиги ичра ётдим, талтайиб,
Баъзида балчиқ кечиб, балчиққа тушдим шалтойиб,
Баъзида мажнунмисол турдим, ғўдайдим, анқайиб,
Тўрт оёқлаб баъзида юрдим, ўлтирдим, шумғайиб,
Қисқаси расвои олам, минг бало бўлдим, бу кун.

Баъзида шапкам йўқолди ҳам яна костюм, шимим,
Баъзида ҳам кўйлагу ҳатто оёқдаги этик,
Ёки баъзан «улфати жам» демади ҳолинг нечук,
Баъзида «дўст» калтагидан ўлмайн қолдим тирик,
Хулласи расвои олам, минг бало бўлдим, бу кун.

Ёки осмонда учиб сурдим хаёл, чекканки банг,
Кўрдим ўзни бу сифатда ишларим ҳой-ҳой башанг.
Кўзни очсам бу хаёллар пуч экан, бошим гаранг,
Келтириб бошимга ўғлим, дедилар: «Ҳоли даданг»,
Хулласи расвои олам, минг бало бўлдим, бу кун.

Шул тариқ ўпкамни қўлда, сакрадим ҳарён таранг,
Автобус қоққанда бош янчилмайин қолди аранг,
Ишқилиб майхўрликдан қўл-оёқлар бўлди ланг,

«Ким саёқ юрса таёқ» дерларки бу тўғри экан,
Хулласи расвои олам, минг бало бўлдим бу кун.

Топмас эркан мардумиким, майпарастликдан нажот,
Ҳам халойиқ айламаскан шафқат илки илтифот,
Топмадим бу ҳол била элда топганни сабот,
Энди англаб боғладим мен ўзга виждондин қанот,
Чунки мен расвои олам, минг бало бўлдим бу кун.

1977

Б У Л А Ж А К

Бу тўй устига тўй бир ажиб даврон бўлажак,
Ҳаманинг фикри зикри, юз ёруғ шодон бўлажак.

Етиб олтмиш баҳор фасли ҳама шодлик баҳорида,
Унинг шавқи билан озод ватан хандон бўлажак.

Кўнгиллар бутлигидан ҳар қадамда минг
Коммунизм сари юрдик, яна бўстон бўлажак. ^{музаффарлик}

Магарким теградин бизга ғанимлик балки ўқ узса,
Тушар Гитлернинг ҳолига даме вайрон бўлажак.

Юракдек беғубор пахта ватанга қалб совғаси,
Ва лекин ушбу йил бизга чин имтиҳон бўлажак.

Ҳар гулни кусак мислида зар гавҳар қила олсак,
Не шубҳа булар, осмонупар хирмон бўлажак.

Маънида шуаро хайли келиб нисбати Юнус,
Ҳар ёзганидан жамласа гар девон бўлажак.

1977

МУВАШШАҲ

(«Саропаён гуллари» ансамблининг ёш
хонандаси Ларисага)

Латифлик мажлисимга сен тутиб зиннат гулин бу тун,
Келиб фасли баҳоримдек дилимни айладинг гулгун.
Амал бустонига қилдинг қўшиқдин тухфа гул даста,
Булиб бахшида жоним масканига бир жаҳон мазмун.
Раво кўрдинг ёниқ дилга мисол беморга ҳаб бердинг,
Юраклар топди оромким, қўшиғинг важҳидин уйғун.
Ижобат топди орзуйинг Совет даврида э, эркам,
Ранго-ранг бўлсин овозинг бега сен пардани ҳар кун.
Сенга оқ йўл тилаб балки Гуландом шуҳратин бергай,
Умид юлдузларинг топдим қарашингдин бўлиб мамнун.
Абадга булбули даврон бўлиб хизматда собит бўл,
Бу эрса бахш этар сенга шарафлар ою, йил, ойдин.
Тузилди байт боши бош ҳарфдин бир исм чиққай,
Бу номинг санъати кетгай жаҳонга мислида ёлқин.
Келиб илҳом бу оқшомким, таҳаллус келди Айёмий,
Бу Юнус қалбига ўчмас аланга — сендаги талқин.

1977 йил, 2 октябрь

ТОШКЕНТ МАДҲИ

Маҳлиё этдинг мени талъат билан,
Дилда илҳом тоштириб савлат билан.
Бунча ҳам зеболанибсан, пойтахт,
Дўстлашиб ўн беш ажиб қудрат билан.
Бизни гуё қаршилар Ленин ўзи,
Саҳнингга кирган маҳал иззат билан.
Мисли юлдуз тарк этиб осмонини,
Ер, кўкингга нур сочар фикрат билан.
Ҳар бинонг қасри муаллодин нишон,
Тургай ул неча аср муддат билан.
Ҳар кучанг хонанг бўлиб тоғдан баланд,
Меҳри диллар журъати ҳиммат билан.
Кучалар гавжумлиги бир тўй мисол,
Йўқ бу ерда тентиган ғурбат билан.
Эскию янги шаҳар йўқ энди фарқ,
Янгилик бобидадир шуҳрат билан.
Неча ўн дорилфунун сенга чирой,
Буки доҳий ҳурмати шафқат билан.
Гар юрагинг бўлса-да, ғоят кичик,
Сифдиур оламини ул, одат билан.
Келган одам ҳуснингга боқиб шу он,
Йўқ дегай сендек гузал ҳайрат билан.
Неча меҳмон майлига пешвоз чиқиб,
Мезбонлик одатинг ҳурмат билан.
Риштаи жондек ҳудудинг бунча кенг.
Бор ишинг даврон аро суръат билан.
Мадҳи Комил¹ бор эди ўтган замон,

¹ Комил Хоразмийнинг 1880 йилларда «Тошкент мадҳи», деб ёзган машҳур шеърига ишора.

ТҮРТЛИКЛАР

Замон узоқ сафар қилгувчи карвон,
Билки, йўллар босиб ошасан доvon.
Бардош-ла ўзингни қилмасанг тезкор,
Ажралиб карвондан қоларсан сарсон.

* * *

Алдама дўстингни тангаю мол деб,
Тушунма улфатинг дайди шамол деб.
Иzzат нафсим дея панд бера кўрма,
Ўйлама бу ҳолда топгум камол деб.

* * *

Бузмагин лафзингни то танда бор жон,
Ваъда ҳурмати-чун ютганда ҳам қон.
Инсон лафзидан ҳам табаррук не бор?
Шунинг-чун ростга юр, бўлгайсан дoston.

* * *

Дарёдек тошмаса агар юрагинг,
Беғубор бўлмаса ният-тилагинг,
Баски шундай экан юрагу ният,
Бўлмагай эл учун асло керагинг.

* * *

Ўрмонга ўт кетса ҳўлу қуруғи
Бефарқ ёниб кетар, тез бори йўғи.

Гап бефарқ ёпишда эмас, азизим,
Бефарқ ўт қўйишда гапнинг очиги.

* * *

Шараф юлдузлари парвона бўлгай,
Хайри иш айласанг фасона бўлгай.
Замонга виждонни тикмасанг магар,
Не эксанг — ўрасан, юз қаро бўлгай.

* * *

Тор бўлмоғи мумкин бутун бир олам,
Қанча кенгликларда бўлганида ҳам.
Юрагинг кенг бўлса ушаниси бас,
Негаким жой олур юракдан одам.

* * *

Умр балки бўлур тўқсон бешу юз,
Ажабмас ажинга тулиб кетса юз.
Менга қаримаса басдир юрагим,
Йўлларим кўрсатса бир Йўлчи юлдуз.

1970

ДРАМАЛАР

ОШИҚ ҒАРИБ ВА ШОҲСАНАМ

(Музыкали драма)

ҚАТНАШУВЧИЛАР

- Бахши — бошловчи, 70—74 ёшларда.
Шоҳ Аббос — 58 ёшларда. Хоразм хони.
Шоҳсанам — унинг қизи, 20 ёшларда.
Ғариб — Санамнинг севгилиси, 26 ёшларда.
Султон Бегим — Санамнинг онаси, 40 ёшларда.
Ақча келин — Санамнинг дугонаси, бош каниз, 25 ёшларда.
Аллома — олим ва мутафаккир — 60 ёшларда.
Ойлар Бегим — Ғарибнинг онаси, 55 ёшларда.
Қамар Султон — Ғарибнинг синглиси, 20 ёшларда.
Зоҳир — Ғарибнинг дўсти, 30 ёшларда.
Боғбон — Зоҳирнинг отаси, Ғарибнинг яқинларидан, 60 ёшларда.
Деҳқонбой — чўпон йигит, 30—35 ёшларда.
Дуржон она — саройдаги аламзада аёллардан, 40—45 ёшларда.
Ўлбузар охун — қозикалон, 60 ёшларда.
Алимаҳрам — лашкар бошлиғи, 50 ёшларда.
Алиҳайдар — Шоҳ Валад элчиси, 50 ёшларда.
Шоҳ Валад — 55 ёшларда.
Оллоназар — ясовул, 30 ёшларда.
Бой — 60 ёшларда.
Амалдор, навкарлар, созандалар, халқ.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КҰРИНИШ

Саҳна қоронғилашади. Парда олдида Шоҳсанам достонининг муқоваси кўринади. Махсус тузатилган муқова ичида б а х ш и Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам ҳақида дуторда ашула айтади.

Музика
Б а х ш и

Ғам қиссасин сизга баён айлайин,
Ғарибларнинг ҳолин дoston айлайин.
Санамларнинг дардин аён айлайин,
Ғам қиссасин сизга баён айлайин.

Бири офтоб булса, бири ой эди,
Гўзаллик мулкига гул, чирой эди.
Бир юракка икки юрак жой эди,
Аларнинг ҳолини дoston айлайин.

Бироқ фалак этди аларга ситам,
Шул сабабдан алар тортди қайғу-ғам.
Ғам бўлди аларга мудома ҳамдам,
Ғариб Санам ҳолин дoston айлайин.

Воқеа Шоҳсанамнинг боғида ўтади. Боғда гуллар очилган, ҳар ёқда мевали дарахтлар. Боғнинг ўртасида Шоҳсанамнинг шоҳона кўшики. Ш о ҳ с а н а м ёлғиз дарёга қараб Ғарибни йўқлаб куйлар, боғ ёнида эса Амунинг жўш уриб оққани кўринади. А қ ч а келин Шоҳсанамга гул териш билан машғул.

Музика
Ш о ҳ с а н а м

Гурас-гурас учиб ўтган, турналар,
Гуллар аро қанот қоққан, сўналар,
Саломимни Ғарибжона дегайсиз.
Билган-кўрган, қавму қардош, донолар,
Саломимни Ғарибжона дегайсиз.
Юрагимда унинг дарди ётибдур,
Ишқи ўти жон-таннимдан ўтибдур.
Не тиканлар жигаримдан ўтибди,
Саломимни Ғарибжона дегайсиз.
(Ўз-ўзича изтиробда.)

Отамнинг зулмидан мактабдан қолиб,
Кўз очиб кўрганим ёрдан айрилиб,
Бу ҳол билан ақлим, ҳушим чуволиб,
Не ҳолларга тушдим ўртаниб-ёниб.

Ақча келин гул келтиради ва Санамга тақдим этади, ўтир

Бу кун етти кундир йўқ кўзда уйқу,
Ёмон туш кўраман, тортаман қайғу.
Билмам, кимлар солур оғу ошима,
Билмам, нелар ёғур азиз бошима.
Оҳ билсанг эди, Ақча келин,
Сен менинг тушим йўйагин.

Ақча келин

Майли, айтинг, ечай не келса қўлдин.

Ш о ҳ с а н а м

Бир жар қирғоғида турган эмишман,
Ҳам қоп-қора кафан кийган эмишман,
Сочим паришонмиш, титрар эмишман,
Икки қўл ёқамдан тутиб жар томон,
Отмоққа чоғлармиш бермайин омон.
Додлаб ёлворсам-да, алар бўғармиш,
Ҳақорат кўзи-ла мендан кулармиш,
Уйғониб билдимки, ҳаммаси тушим,
Тарқалди ҳар томон хаёлим — ҳушим.

А қ ч а к е л и н

Не хаёл сурсангиз ўнг-да, бекажон,
Тушда ҳам шу ҳолат бўлгуси аён.
Ҳасратга ботмангиз, бекам, сиз мутлоқ,
Тутинг ғам-аламдан сиз ўзни йироқ.
Зухрою Лайлидек иш қилмоқ зарур,
Шириндек довюрак ва бўлинг мағрур.
Ҳаёт бир денгиздир, зўр тўлқини бор,
Шу тўлқинга бардош бермоқлик даркор.

Канизлардан бири Ғарибдан хат келтиради.

А қ ч а к е л и н

Қандай нома, қандай нома, маликам,
Айтингиз-чи, кўнглим бўлсин хотиржам.

Ш о ҳ с а н а м (канизга)

Хат келтирганга айтингиз тездан,
Ғариб хабар олсин тез ора биздан.

К а н и з ч и қади. Музика

Ақча, сенга сирри ҳолим сўзлайин,
Ёрнинг гули келди, ўзи келмади.
Бошимдан кечганин баён айлайин,
Ёрнинг гули келди, ўзи келмади.
Золим фалак отди бизни зиндона,
Ўзи келмай, гули келди бегона,
Мени излаб ҳар эшикда девона,
Ёрнинг гули келди, ўзи келмади.
Менинг ёрим Ҳасан вазир ўғлидир,
Муҳаббатим юрак каби боғлидир,
Фалакнинг дастидан бағрим доғлидир,
Ёрнинг гули келди, ўзи келмади.

Султон бегим билан Дуржон она киради.

Султон бегим

Чиройинг очилган гулдайин, қизим,
Не ҳолат юз берди айт-чи, азизим?

Шоҳсанам

Онажон, Ғарибдан хат келди, маана.

Султон бегим

Агар топса отанг бу хатдан хабар,
Ҳайдар сени, уйдан қилур дарбадар.
Эҳтиёт бўл, қизим, қилма сириг фош,
Вазминлик ҳунарни қил ўзга маош.
Ғариб деган сўз гар оғзингдан чиқса,
Қўрқаман, у сени шу он ўлдирса.

Шоҳсанам

Не қилай, онажон, ёнади юрак.

Султон бегим

Ҳар ҳолда, ҳар ишга андиша керак.

Шоҳсанам

Лоақал сиз беринг бу ишга руҳсат.

Султон бегим

Қўрқаман, бу ишда кўпдир хусумат,
Бироқ истагингга розиман, қизим.
Сенга энагадир қадрдон Дуржон,
Ақлу заковатдин не бўлса имкон,
Худди менинг каби ул бергай таълим,
Камолот фаслингда бўлғай муаллим.
Юракда не эса сирру асроринг,
Ишониб айт анга не дарду коринг.

Ш о ҳ с а н а м

О, қандай яхши, онажон, зора...

Султон бегим чиқади.

Д у р ж о н о н а

Отангиз тожини бермоқчи сизга,
Сизнинг тарбиянгиз топширди бизга.
Шу боис юборди отангиз мени.

Ш о ҳ с а н а м

Тожи тахт ҳаваси лозиммас бизга,
Ва лекин дардим бор, айтайин сизга.

Д у р ж о н о н а

Тушундим, маликам, Ғарибга сиз банд,
Мен сизни қилурман Ғарибга пайванд.

Ш о ҳ с а н а м

Оҳ, тангрим, бўлсайди шундай каромат.

Д у р ж о н о н а

Бу қолган умримда мен сизга чокар.

Ш о ҳ с а н а м

Розиман, онажон, кутдим интизор,
Сиз келиб қилдингиз кўнглимни баҳор.

Д у р ж о н о н а

Келган пайт айтиб берай бир қисса:
Отам бизни ўтин тўплаб боқарди.
Қайғу оташида жонни ёқарди.
Шу онлар дамида бир чўпонга банд,
Чўпон меҳри билан мен эрдим хурсанд.
У ҳам менинг учун жон фидо эрди,

У ҳам бизнинг каби бир гадо эрди.
Валлома, бир куни мен Аму томон
Сув учун кўзам-ла бўлгандим равон.
Тўсатдан елкамга урилди панжа,
Қарасам, бегона олиб кўксига,
Боғлаб қул-оёғим, бир отга олди.
Билмадим, бошимга не бало солди...
Кўз очсам, огир ҳол, бўлганман чўри,
Шу зайл қуриган чўрининг шўри.

(Аччиқ йиғлайди.)

Ш о ҳ с а н а м

Жон она, йиғламанг, эзманг юрагим,
Сизни айламаклик хурсанд тилагим.
Бизга агар бермаса тутқич омад,
Ошаверса сиз, бизларда ғаму дард.
Қаерда бахт бўлса излаб кетгаймиз,
Шу зайл муроду мақсадга етгаймиз.
Боринг, она, бугун сиз олинг ором,
Ғарибдан кўз узманг эрта билан шом.

Шоҳсанам бир хат чиқазиб Дуржон онага беради.

Ҳа,
Шу хатни етказинг Ғарибга жадал,
Бўлак гап сўраса айтинг муфассал.

Музика

Бундан борсанг севганимнинг ёнина,
Гўзал меҳрибонинг кутар дегайсан.
Қуйиб-ёниб айрилиқнинг дардина.
Ҳоли паришонинг кутар дегайсан.
Маъшук ўлиб сийнасига тош уриб,
Парвонадек ишқ ўтина бош уриб.
Фалакнинг қўлидан жафолар кўриб,
Кўзлари гирёнинг кутар дегайсан.

Д у р ж о н о н а

Не хоҳиш бўлсаки сиздан, маликам,
Адосин қилурман тортсам-да минг ғам.

Ш о х с а н а м

Балки лозим бўлур тулпорми, ғунон,
Тортгайсиз жиловин Ғарибга томон.

Д у р ж о н о н а

Тушундим, маликам, ҳа, сизни чорлаганди
подшоҳ ҳазратлари.

Ш о х с а н а м

Буюрди не эркан хонимиз хизмат.

Д у р ж о н о н а

Подшоҳ сирридан қул бўлмас огоҳ.

Ш о х с а н а м

Борингиз, борурман мен ҳам тез ора.

Д у р ж о н о н а ч и қ а д и .

Ғарибим кутмоққа бўлмади имкон,
Агар келса бўлур ҳоли паришон.
Ё раббий, не эркан мақсади анинг,
Не эркан мен учун хизмати анинг.

(Чиқиб кетади.)

Ғ а р и б Ш о х с а н а м б оғ и г а а р и я а й т и б к и р а д и .

Ғ а р и б

Кўзларимга жилва берар боғлари,
Ана энди ёр макони кўринди.
Булбул қўниб, учар қора зоғлари,
Ана энди ёр макони кўринди.
Мен келмишам севар ёрни сўроғлаб,
Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб,
Эмди ғам емайман оҳ уриб йиғлаб,
Ана энди ёр макони кўринди.

Ғ а р и б ёнида З о ҳ и р билан ашула айтиб кириб келади.

Музыка

Мени кутар боғда ёрим,
Санамжон боғдадир, боғда.
Келдим анга мен интизор,
Санамжон боғдадир, боғда.
Булбулларга баҳор керак,
Сайрагани гулзор керак,
Санамжон боғдадир, боғда.
Ғариб айтар изла ёринг,
Күксингга бос гули зоринг,
Санамжон боғдадир, боғда.

Ғариб боғ саҳнига кўз ташлайди. Санам йўқ.

Тушунмайман не бўлмиш ҳолат,
Бўлмаганди Санамда одат,
Ёлғон-яшиқ алдашлик ғоят.

З о ҳ и р

Қулоқ сол, азизим, қулоқ сол менга,
Дўстона сўзларни айтишин сенга,
Ғарчи ёш эса-да Санамда идрок,
Амудек қайнайди, кўнгли анинг пок.

Ғ а р и б

Мен уни севаман ҳар недин азиз.

З о ҳ и р

Ҳақиқий муҳаббат ҳар недин лазиз,
Бу бобда зарурдир матонат, бардош.
Ҳалитдан тўкмагин сен кўзингдан ёш.

(У ёқ-бу ёққа кўз ташлаб.)

Бу ерда кўп турмоқ эрур хавфлироқ,
Шунинг-чун турмайин бу ердан нарроқ.
Мен унда тураман бўлиб хабардор,
Токи бу томонга юрмасин ағёр.

З о ҳ и р чиқиб кетади. Ғариб боғда гуллар орасида ғамгин куйлайди.

Музыка
Ғ а р и б

Сабаб недур мени кутмай,
Ёр ғамга дучор айлади.
Ҳижрон аро ташлаб мени,
Ғамларни такрор айлади.
Не эркан унда муддао,
Ваъдасига қилмай вафо,
Бошимга солди юз жафо,
Недин экан ёр кутмади.

Ашула давомида А қ ч а кириб Ғарибни кўради ва дарҳол чиқиб
С а н а м н и чақириб киради ва ўзи уларни ёлғиз ташлаб чиқиб кета-
ди. Санам оҳиста юриб, қўлига гулларни олиб, ашула охирида гуллар-
ни Ғариб бошидан сочади. Ғариб ҳаяжонда «Ой юзингни» ашуласини
айтади. Санам Ғарибга гул отиб, қувониб талпинади.

Музыка
Ғ а р и б

Ой юзингни кўрмакка кўпдан эдим мен интизор,
Ҳар куним минг йил каби йўқ эрдик сабру қарор.
Ишратим бўлди мусибат, рўзгорим тору мор,
Бу фалакнинг дастидин ким қанча мендек хор-зор.
Зулм бўлди элга зийнат, эл эса бўлган мозор,
Ҳар замон ишқ эрди дилда мисли бир ёнган олов,
Бу билан алдандик шунча, қанча йиллаб биз иков.
Бор экан ҳақ йўлида тоғлар каби кўп катта ғов,
Зулм-асорат турган эркан йўл уза тортиб ясов.
Йўлга тушдик, қайтмағаймиз бўлмайин биз бахтиёр.

Музыка
Ш о ҳ с а н а м

Ёрим келиб бошим осмон айладинг,
Ғамгин кўнглим бугун хандон айладинг.
Хазон бўлмиш боғим бўстон айладинг,
Ғанимлар кундузин хуфтон айладинг.
Ваъдага вафодан нишон айладинг,
Санам айтур, сенга тасаддуқ бу жон,

Сени дейман, Ғариб, то танда бор жон.
Мен фидо йўлингда, сен бунга ишон.
Сендан ажратолмас мени ҳеч душман,
Эрлигингни элга дoston айладинг.

Ғ а р и б

Муҳаббатим, қалбим, виждонимсан, Шоҳсанам.

Музика Ш о ҳ с а н а м

Кел, Ғарибим, сайр этайлик бу боғда,
Гуллар кўрсин булбул томошасини.
Қўй лабинг лабима, дудоғ дудоға,
Тиллар кўрсин болнинг томошасини.
Чечаклар юз очиб эл бўлса бўстон,
Гул каби очилсак бўлмасди армон.
Ёр учун неча йил кезди саргардон,
Лайло кўрсин Мажнун томошасини.
Нечани айлади замона барбод,
Нечани айлади ёр васлидин шод.
Ёр учун тоғларни қазганда Фарҳод,
Ширин кўрсин Фарҳод томошасини.
Замона ҳар кимга солди бир савдо.
Ошиқнинг бозори бошинда ғавго.
Дарёлар баҳринда ғарқ бўлди Узро,
Вомиқ кўрсин Узро томошасини.
Эл ошиғи бирдан келди жам бўлиб,
Сийналари доғли, кўзи нам бўлиб,
Сан бир Ғариб ошиқ, ман Санам бўлиб,
Ақча кўрсин булар томошасини.

Шоҳсанам ишора этади, канизлар кириб рақс бошлайди.

Музика К а н и з л а р (Хор)

Бика кутган ёр келди,
Кўзлари хумор келди,
Юзлари анор келди,

Бир фасли баҳор келди,
Бика кутган ёр келди,
Бир фасли баҳор келди,
Сизга муносиб ҳарам,
Сизга муносиб Санам,
Бика тутган ёр келди,
Бир фасли баҳор келди.

Рақсдан сўнг к а н и з л а р чиқади.

Ш о ҳ с а н а м

Онангда бор эмиш бир ҳужжат — гувоҳ,
Онанг айламасин отамдан ибo,
Муҳр босилганмиш, имзо чекилган,
Ажабмас, қайтмаса отам сўзидан.

Ғ а р и б

Бўларми отангдан яхши бир жавоб?
Қошқийди ул деса, айласа инсоф.
Майли, сенча бўлсин, онам-ла боргум,
Юракда не бўлса, барини айтгум.

Музика

Ш о ҳ с а н а м

Сенинг хаёлинг-ла паришон ҳолим,
Сендан ўзга ёру жонон керакмас.
Гудаклик чоғимдан меҳримни қуйдим,
Менга бегу, хону султон керакмас.

Ғ а р и б

Йўлингда айлайн жонимни қурбон,
Муродим-мақсадим сенсан, Шоҳсанам.
Қилма ёрим Ғариблигимни таъна,
Муродим-мақсадим сенсан, Шоҳсанам.

Ш о ҳ с а н а м

Ишқ йўлида шоҳу гадо баробар,
Сенсан менга ҳар кимдан ҳам муътабар,
Керакмасдур менга олтин либос, зар,
Сендан ўзга ёру жонон керакмас.

Ғ а р и б

Ишқ йўлига дилдан қўйдим мен қадам.

Ш о ҳ с а н а м

Сен менинг баҳорим, мадорим ҳамдам.

Ғ а р и б

Ғарибнинг баҳори, шиори Санам
Муродим-мақсадим сенсан, Шоҳсанам.

З о ҳ и р ҳовлиқиб киради.

З о ҳ и р

Бир тўпор одамлар келар бу томон.

Ш о ҳ с а н а м

Не кори ҳол юз берди, айлагин баён?

З о ҳ и р

Кимлардур сизларни изламоқдалар,
Ана шу томонга югурмоқдалар.
Қуролли навкар ҳам изгиб юрмоқда.

Ш о ҳ с а н а м

Шундайин кори ҳол, азизим Ғариб,
Мени қиладурлар ҳар дами таъқиб.

Музика

Ғариб дўстим, е ғамингни
Душман кор этмасдан бурун.
Эрта билан отам тутиб,
Фармонлар бермасдан бурун.
Қутула кўр бундан қочиб,
Гўё қушдек бўлиб учиб,
Бир аждарҳо оғзин очиб,
Ваҳм ила ютмасдан бурун.
(Ғарибга оҳиста)

Бундан кейин Дуржон она мендан хабар етказур, сен танурсан у кампирни. Мен ҳали сенинг олдингга Дуржон онани бормоққа тайин қилган эдим. Яхши ҳам ўзинг келиб қолдинг. Бирон зарурат туғилганда, шунингдек, сенга бўлган чин муҳаббатим ҳурмати уни олдингга йўллаб тураман. Ранжима, мени сендан ҳеч қандай куч ажрата олмайди, азизим. Ҳозирча қисмат шундай экан-да. Бардош фарз ва қарз бўлиб қолди.

Ғ а р и б

Тушунаман.

Ш о ҳ с а н а м

Ғариб, сизлар бу томондан кетинглар.

Шовқин-сурон кўтарилади, а малдор ва навкарлар яқинлашадилар. Ш о ҳ с а н а м бўлак эшикдан чиқади. Ғ а р и б ва З о ҳ и р л а р девордан ташлаб қочадилар. Ш о ҳ Аббос одамлари боққа бостириб кирадилар.

І н а в к а р

Ғарибнинг бу ерда кўринмас изи,
Лақиллатиб овора қилдинг-ку бизни.
Алимаҳрам сўраса, биз не деймиз?

ІІ н а в к а р

Не бўларди, насибамизни ермиз.

О л л о н а з а р

Мен Ғарибни тутмагунча қўймайман,
Заҳар солмай ошига ҳеч тинмайман.

Н а в к а р л а р шошилинич чиқади.

Парда

ИККИНЧИ ҚҶРИНИШ

Шоҳ Аббоснинг тахти. Одатдан ташқари безатилган кенг ҳашаматли сарой. Йўлбузар охун Шоҳ ва Нодир шоҳларнинг Хоразмга

юришлари ҳақидаги тарихий китобни ўқиб ўтирмоқда. А л и м а ҳ р а м
тингламоқда.

И ў л б у з а р о х у н. Хўш, Али маҳрам, жангномадан қандай таъсирландингиз?

А л и м а ҳ р а м. Қаранг-а, Шоҳвалад ва Нодир шоҳлар заб жаҳонгир эканлар-да.

А л и ҳ а й д а р. Ушандай шоҳларга минг йил қул бўлсанг ҳам, шоҳсан шоҳ.

И ў л б у з а р о х у н. Ношудлик қилманг, тан соғ бўлса бундайин шоҳлардан ҳозир ҳам топиш амримаҳол эрмас. Сиз билан бизнинг касбимиз ундайин шоҳлар хазинасининг калитини қўлимизда бамайлихотир тута билишда.

А л и м а ҳ р а м. Раҳматлик дадам деган эдиларки, ўғлим, тўғрилиқ, ростлик, шафқат саховатдан ҳазар қилу, ишларинг фақат шуҳрат ва қамчи бўлсин.

И ў л б у з а р о х у н. Ана холос, бу беш кунлик дунёда роҳатинг нимада, хоинликдами, жосусликдами, мунофиқликдами қилавер, охират тўғрисида эса бош қотирма.

Элчи кийимида А л и ҳ а й д а р кириб келади.

А л и ҳ а й д а р. Кечирасизлар, жаноблар, фурсатим йўқ, элчилик ҳуқуқи билан саройга кирдим, ҳозир қайтишим лозим. Мени танисангизлар керак?

А л и м а ҳ р а м. Албатта, жаноблари.

А л и ҳ а й д а р. Сизларга хат олий нишондан,
Сиз сақлангиз ниҳон-ниҳондан.

П ў л б у з а р о х у н хатни тез ўқийди.

А л и ҳ а й д а р тез чиқади.

Айтмадимми, Алимаҳрам,
Бўлинг энди сиз хотиржам.

А л и м а ҳ р а м. Хўш-хўш?

И ў л б у з а р о х у н. Сиз билан бизга ҳамма ер ҳам бир гўр, шоҳи нима-ю, хони нима, сиз билан биз кимга жиловдор бўлсак ҳам, фарқи йўқ.

Алимаҳрам. Яшанг, Охун, саллангиз бўлмаса, арш-да ноғора чалиб утирадиган турқингиз бор, валий-сиз, валий. Хўш-хўш, нима янгилик?

Йўлбузар охун. Мақсад маълум-ку, Шоҳ Валад Хоразмни фатҳ этмакка айлабди қарор, лекин у аввало Шоҳсанамни хотинликка сўрайди, хон рад қилди-ми, бас бостириб кираверади, жанжалнинг чиқиши учун Шоҳсанам сабаб. Дастлабки кун куёв бўлса, иккинчи кун Хоразмга подшоҳ. Шоҳ Аббос эса унга чокар.

Алимаҳрам. Бу ҳийла-ю макирга қаранг, ишлар ҳали шундай бўлади денг?

Йўлбузар охун. Аввало бу сиз билан бизнинг хизматимизга боғлиқ. Хизмат дўндирилса, шуҳрат, пул, амал дубора.

Алимаҳрам. Борди-ю, Шоҳсанам кўнмаса.

Йўлбузар охун. Эҳ-ҳе, тозаям эзма экансиз-да, жосус ҳам шу қадар бефаҳм бўладими, тагин сиз сардорни жосус, Сиз билан бизга барибир, кўнса ҳам, кўнмаса ҳам бизга нима. Хоразмни эмас, ҳатто бутун оламни ҳам сариқ чақага сотиб кетаверамиз-да.

Алимаҳрам. Буларнинг ҳаммаси ҳақ пайғамбар сўзи. Аниқроқ қилиб айтганда...

Йўлбузар охун. Дастлаб шуки, Шоҳ Аббосни ўз қўлимиздан чиқазмаслигимиз шарт. Унинг бошини майдан кўтариш ярамайди, унга нисбатан маддоҳлик авжига миниши керак, фуқаро деб, авом деб бошини айлантриб юрган шоҳнинг маслаҳатдоши, имонсиз Алломани ўртадан олиб ташлаш керак. Ғарибни эса қайси йўл билан бўлса-да, зиндонбанд қилиб, заҳарлаб ўлдириш керак. Шоҳ Валад сиз билан бизга катта совға ва мансаб тайин қилибди, қуллуқ бўлсин?

Алимаҳрам. Ҳамма иш сиз айтганча бўлур саранжом.

Аллома ва бошқа амалдорлар кириб келадилар. Вазият ўзгаради. Тантанавор музыка янграйди. Шоҳ Аббос киради. Ҳамма ўрнидан туради.

Шоҳ Аббос. Қани, вазирлар, мамлакатда не аҳвол?

Йўлбузар охун. Сиз бахтимизнинг қуёши, нурингиздан барча баҳраманд ва обод.

А л и м а ҳ р а м. Салтанатингиз туфайли дўстлар шод, душманлар ғамгин.

А л л о м а. Ё ҳазрат, баъзи мансаб эгалари мансабларини сунистеъмом қилиб, фуқароларингизга жавру жафо қилмоқдалар.

И ў л б у з а р о х у н (киноя билан). Яна жавру жафо, яна фуқаро.

Ш о ҳ А б б о с (Ғазабланиб). Нима-нима?!

А л л о м а

Бир йилда бир деҳқон юз танга топур,
Етмиш бир тангасин солғутга берур.
Шу боис деҳқоннинг аҳволи оғир.
Бу ҳоллар, ҳазратим, деҳқонга жавр.
Ҳар кўча бошида юзлаган гадо,
Нон тилаб туради, инграйди борҳо.
Вабо касали ҳам элда бошланган.
Демак, бу эл сари мотам ҳам юрган.
Одиллик қилсангиз кўрсангиз тадбир,
Ишингиз топарди тарихдан тақдир.

И ў л б у з а р о х у н. Ана, олим. Ахир, хон ҳазрат солиқни ҳам барҳам берсинми? Солиқ деган расамад ота-бобомиздан қолган-ку, яна не деб ваҳималар соласиз? Авомни хон нима қилсин?

А л л о м а. Эви билан-да, ахир фуқаро сизиг эмас-ку.

И ў л б у з а р о х у н. Ана холос, ана ўша сиз айтган фуқаро сизигда, сизиг. У соғиб ичиш учун яратилган, бунинг фаҳм-фаросатига бормаганингиздан хижолатдан, тақсир садқайи донолик кетсин.

Ш о ҳ А б б о с (кинояомиз). Демак, ноқобил амалдорларимиз ҳам бор экан-да?

А л л о м а. Шундай, ҳазратлари.

Ш о ҳ А б б о с. Ноқобиллари бўлса, қобил қилур-миз.

П о с б о н киради.

П о с б о н. Тақсирим, бир кампир, бир йигит арзга келганлар.

Ш о ҳ А б б о с. Чақир!

Посбон чиқади ва Ойлар бегим билан Ғарибни олиб
киради.

Ойлар бегим

Бир орзу истакла келдик биз ёниб,
Шафқат илкингиздан кетсак қувониб.
Кексалик қалбимда бордур муддао,
Сизнинг-ла бўлмоқлик қариндош-қудо.

Шоҳ Аббос (Ғазабда)

Туш кўриб келдингми ё бўлдинг тентак,
Не ҳад бор подшоҳга бу сўзни демак.
Лойиқми гадога тиллодан либос,
Тиллодан безанур подшоҳлар холос.
Темирни мумкинми қилмоқлик гавҳар,
Уғлииг-ку дайдиган гадо дар-бадар.

Ойлар бегим

Қизингиз уғлимга бермоқликка хат
Бергансиз, қўлимда ана шу ҳужжат.
Муҳрингиз, имзонгиз унда намоён,
Хотирга олингиз, бу қайси замон?

Шоҳ Аббос (хатни олиб ўқийди)

Бундайин хатни ҳеч мен бермаганман,
Қалбаки бу хатинг ололмайман тан.
Эринг тирикликда мени алдабди,
Вазирлик чоғида муҳрим босибди.

Ойлар бегим

Ажабо, ўттиз йил алдамаган чол,
Наҳотки у сизга келтирган малол.
Икки ёш бир-бирига ошиқ биласиз,
Қаршилиқ қилмангиз подшоҳим, ҳаргиз.

Иўлбузар охун

Беш кунлик дунёга севги на ҳожат,
Севгини кутади фақат охират.

Жаннатнинг ҳурлари бизларга маъшуқ,
Биз эса бўламиз аларга ошуқ.
Ошиғу маъшуқ, деб юргандан кўра,
Сен жаббор эгамдан имонинг сўра!

О й л а р б е г и м

Подшоҳда бўлмаса лафз, эътибор,
Халойиқ топгуси андин кўп озор.

Ш о ҳ А б б о с (Ғазабда)

Ҳайданг бу иккисини!

Ғ а р и б

Санам ёди билан ютсам-да, қайғу,
Санам ёди билан ўтгайман мангу.
Санам деб ошгайман қиру, чўлу тоғ,
Майлига, ғов билан тўлса-да ҳар ёғ.
Ошиқ юрагига ўтарми қилич?
Э, ҳоким замона, бу фикрингдан кеч.

Ш о ҳ А б б о с

Ҳайданг!

Ғ а р и б ва О й л а р б е г и м ни судраб олиб чиқиб кетадилар.

Қани, давом этинглар!

А л и м а ҳ р а м

Элда юз бермоқда турли можаро,
Эй, олий нишоним, сиз бўлинг огоҳ.

Й у л б у з а р о х у н

Бир тўда қароқчи, диндан озганлар,
Бир тўда нон гадо, дайдиб юрганлар,
Нопок қўлларини чўзмоқда сизга,
Қалтакнинг бир учи тегмоқда бизга.
Бу бадном ишларга Ғарибмиш шерик.

Ш о ҳ А б б о с
(қаттиқ сесканиб)

Ғариб?!
Шаҳарда бўлмасни алар қароси,
Аларга муносиб ўлим саҳроси.
Алимаҳрам, навкарлар жунат.

А л и м а ҳ р а м

Бош устина, эй, олий ҳазрат!

(Чиқади.)
Й ў л б у з а р о х у н

Уша нобакор, ушанда айб,
Дейдилар, янаки Зоҳир деган бор,
Они ҳам дейдилар Ғарибга ҳамкор.

А л л о м а
(эътироз билдириб)

У гаплар-ку Ғарибга туҳмат,
Ғарибда-ку ўзгача ғурбат.
Зоҳир-ку боғбоннинг ўғли,
Боғбон эмас сиздай доғули.
Қўзгаманг сиз адоват, фитна,
Ҳайф сизга бу оппоқ салла.

Й ў л б у з а р о х у н

Саллага тегизмангиз тилингизни,
Билиб гапиринг сиз сўзингизни.
Бир қўлингиз ўт, бир қўлингиз сув.
Мунофиқсиз, сочасиз оғу.

А л л о м а

Не демак мумкиндир сизга, ҳазратим,
Фақат сизга кўпдир беҳад нафратим.
Ғариб сони билан эл ичра машҳур.
Эл аро саз чалиб, рўзгор ўтказур.
Саз ила эл қалбини қилур тараннум,

Соз ила ишқ ўтин ёқади ҳар зум.

Йўлбузар охун

Ҳамонки соз чалур, демак, девона,
Бир бурда нон учун вайсаган гадо.

Аллома

Гадолар айб эмас, эй, қозикалон,
Айб бўлур ким золим, ким бўлса нодон.

Шоҳ Аббос

Ёқламамг, Аллома, ғарибларни сиз,
Бу сўзни чиқарманг хотирдан ҳаргиз.

Аллома чиқади. Шоҳ Аббос, Йўлбузар охун саҳнада. Дуржон
она киради.

Шоҳ Аббос

Қалай Санам тутмоқда ўзини,
Ташладими қилу қол сўзни?

Йўлбузар охун Дуржон она сўзларини ғазаб билан кўзатади.

Дуржон она

Сизни дуо қилур кўзларида ёш,
У дарди алам-ла, бўлгандир сирдош.
Фақат Ғариб дея очади у лаб,
Фақат Ғарибни у қилади талаб.
Ғарибнинг сояси кўрингани он,
Йиртгуси ёқасин, бағрин қилур қон.

Шоҳ Аббос

Мен шафқатли отаман, шафқатли одам,
Ўз қизимга етказмам озору алам.
Фақат мendan сенга шу дурур фармон,
Санамнинг аҳволин менга ҳар замон.
Тўғрисини айтиб кел, қилмай қилу қол,
Токи ҳолатимга етмасин малол.

Кўпдан бери ўрда ичра сен доя,
Кўрмадим бир ишни сендан ножўя.

Д у р ж о н о н а

Сапам сиздан кутар фақат марҳамат,
Оталик қилсангиз, отача шафқат.
У бор қайғусидан бўларди озод
Ва рози бўларди сиздан умрбод.

Ш о ҳ А б б о с
(маккорона)

Майли, мен бу ҳақда қилгум андиша,
Бироқ мен айтганини айлагил пеша.

Д у р ж о н о н а таъзим қилиб чиқади. А л и м а ҳ р а м киради.

А л и м а ҳ р а м

Ғариб ғам чулнга қилинур пайванд.
Бархашлар саҳнида бўлур запжирбанд.
Суворийлар жунатдим шу он.

Ш о ҳ А б б о с

Айни муддао.

Й ў л б у з а р о х у н
(қувонч ва масхара)

Хи-хи-хи.

Ш о ҳ А б б о с
(Алимаҳрамга)

Сен Дуржон кампирдан кўзинг қочирма,
Ғариб томонлардан назаринг олма.
Баъзан шикор дея жуна у томон,
Лжабмас билолсанг унда не асрор.
Агар ул жойда ҳам бошласа ғавго.
Боғлаб кел, бераман энг олий жазо.

(Оллоназарга.)

Тайёрлансин базмга ул нариги ҳарам,
Маю раққосалар бўлсин жамулжам.

Шоҳ жадал чиқади. Йулбузар охун ва Алимаҳрамлар суҳбатда
давом этадилар. Аллома кириб келади.

Йулбузар охун

Таигрига минг саю, осойиш эдик,
Анча йилдан бери оройиш эдик.
Яна гала-гула, яна недур ҳол?
Қурқаман етмаса ҳазратга завол.
Кимдур бу ишларга чўзмоқдадур қўл,
Кимдур кўрсатмоқда бад ишларга йўл.
Хатосиз оллодир, айтмоғим мумкин.
Шу ердан мадад бор бу ҳолларга чин.

Аллома

Тақсирим, кўтаринг юздап ниқобни,
Кимга қилмоқдасиз бундай хитобни.
Не даркор таънаю фитна, киноя.
Қачон бу ҳолларга бўлур ниҳоя.
Подшоҳни миндингиз эгар, юганлаб,
Сизларсиз очмайди бир сўзга у лаб.
Сарой майхонага айланди бутун,
Базмда бошингиз кундузи ва тун.
Ўн танга солиғлар юз танга бўлди,
Фуқаро юраги қон билан тўлди.
Саройда номуссиз бўлмоқда қизлар,
Бари жиноятга шериксиз сизлар.

Йулбузар охун

Ойнага қарангу қилмангиз гина,
Агар сизда бўлса зарра андиша,
Авом ёқламоқлик касби корингиз,
Фуқаро демаклик кўп шнорингиз,
Лъвалло динни айтинг, сўнг подшоҳни,
Агар лозим бўлса кейин гадони.
Ўшанда топасиз, бахт, эътибор,
Йўқ эса бўлмайсиз, сиз бизга даркор.

Ноузамбиллоҳ, қарибсиз, тақсир!
Муҳаммад йўлидан озибсиз, тақсир!

А л и м а ҳ р а м
(кинояомуз)

Мозорга кирганда кирибди ақл.
Йўлбузар охун
Ё расул, ғоятда ҳаққоний нақл.

Ш о ҳ А б б о с киреди.

Ш о ҳ А б б о с
Қани, Алимаҳрам, юртда не гап бор?

А л и м а ҳ р а м
Соянгиз остида барча бахтиёр.
Йўлбузар охун
(муғомбирона)
Андаккина юз берган бемаъни ташвиш.

А л и м а ҳ р а м
Бартараф этилди шу они бу иш.
Ш о ҳ А б б о с
Муддао не эркан, мақсад ташвишдан,
Не мақсад бу ишга юзни буришдан?
Йўлбузар охун
Ҳазратим, ғам чекманг бу қора овом,
Қачон бўлур энди сизга, бизга ром.

Ш о ҳ А б б о с
Бу кун ҳам ғамгинсиз, улуғ Аллома,
Сизда юз бергандек зўр саросима?
Вазир акбарсиз, қойилмақомсиз,
Ажабки эрта-кеч бесаранжомсиз?!

А л л о м а
Йўқ, йўқ, ундай эмас, ҳазратим, амир,
Биласиз кўп сўзга йўқ менда тоқат.
Сиз олий нишонда хаёлим фақат,
Адолат бўлса-ю, эл обод бўлса.
Дуода мен сизга кеча-ю кундуз.

Ш о ҳ А б б о с
Умид ҳам шундайдур, эй мутафаккир,
Ва лекин сизда бор шубҳали бир сир.
Давлат ишларидан сиз силкдингиз қўл.

И ў л б у з а р о х у н
(адоват билан)

Қариса ҳам одам оғирлашади,
Баъзан ақли расо, баъзан шошади.

А л л о м а
(газаб-ла)

Гап қарилигу, ёшликда эмас,
Бундайин бад сўзни подон ҳам демас.

Ш о ҳ А б б о с

Яна бошландими гина, адоват,
Қачон ташлайсизлар бу ҳолни гоят.
Не даркор сизларга бу можаролар,
Бу гаплардан қулоқларим бўлди кар.

П о с б о н

Элчи жаноблари сизга иштизор.

Ш о ҳ А б б о с

Айт кирсин, мақсадини айласин изҳор.

Э л ч и к и р а д и .

А л и ҳ а й д а р

Шаҳаншоҳ йўллади сизга кўп салом,
Сизни ўйлади-ю, йўқ унда ором,
Тилайди сизга у бахти Ҳумоюн,
«Чокарлик деди — айласун Хорун».

Ш о ҳ А б б о с

Элчи олийлари муҳтарам меҳмон,
Шошингиз истагини айлангиз баён.

И ў л б у з а р о х у н

Хутбада ўқилар шоҳингиз номи,
Не эркан истаги, анинг пайғоми?

А л и ҳ а й д а р

Ҳазрат олийлари қариндош бўлмоқ,
Сиз билан ниятда кўп сирдош бўлмоқ.
Бир гавҳар бор экан хазинангизда,
Офтоб уётидин булутлар ичра
Саргардон кезармиш дарбадар, хира.
Ой ҳам билмас эмиш бетдаги доғин,
Ҳайратдан тишлабди панжа — бармоғин.
Мабодо, бўлмаса сиздан маъқул сўз,
Тоабад ўгирар сиздан шоҳим юз.

Ш о ҳ А б б о с

Шоҳларга қиз бериш шоҳларга одат,

Шоҳингиз истаги маъқулдир албат,
Сарпо келтирилсин меҳмонга,
Бошлансин саройда шодиёна базм.
Мадҳига ўқилсин қасида, назм!

А л и ҳ а й д а р

Бешумор қулликлар, эй, хони ҳазрат,
Сиздан узоқ бўлур энди падомат.

Май ичиш бошланади, ўйин-кулгилар бўлиб ўтади.

Ш о ҳ А б б о с

Чақирилсин бунда Санам!

А м а л д о р л а р ч и қади, С а н а м киреди.

Ш о ҳ с а н а м

Не эркан истаги, олий нишонинг?
Не эркан истаги шоҳи жаҳонинг?
Тингламоқ падаринг фарзандлик бурчим.

Ш о ҳ А б б о с

(бўшашиб)

Қамолга етдинг, қизим,
Менинг ҳулкар юлдузим.
Ўйимнинг чирогисан,
Бахтимнинг булогисан.
Совчи қўйган Шоҳ Жаҳон.
Рад этмоққа йўқ имкон.
Отадан қолган одат,
Бизларга бўлмиш ибрат,
Шоҳга берилур қизлар.

Ш о ҳ с а н а м

Ўтсангиз айтурман бир қошиқ қоним,
Отамсиз — падарим, ҳазратим, хоним.

Ш о ҳ А б б о с

Ўтаман бир қошиқ қонингдан сени.

Музыка

Ш о ҳ с а н а м

Мен бўлибман бир ғариб аввораси,
Санчилиб бағримга ишқнинг хораси,
Мен анинг ишқи билан девопамаң,
Бормикан бу ҳолатимнинг чораси?
Қўз тутарман йўлларига субҳи шом,
Зора келгай деб оёқини шарпаси,

Ишқ қилмас фарқини шоҳу гадо
Розиман ўлдурса элнинг таънаси,
Шоҳсанам дер, жон ота, раҳм айлагил.

Ш о ҳ А б б о с

Не бўлса истагинг, истагингни айт,
Ва лекин ишқ дегап бад сўзингдан қайт!

Ш о ҳ с а н а м

Балиқ туролмайди ҳеч сувдан йироқ,
Севгидан воз кечмоқ ўлимдир бироқ...

Ш о ҳ А б б о с

Енимисан, билмайсанми одобни,
Оталик амримга назар айла,
Подшолик қаҳримдан ҳазар айла!

Ш о ҳ с а н а м

Ҳали ҳам этаман сизни мен ҳурмат
Ва лекин дардимни айтмоғим ҳам шарт.

Ш о ҳ А б б о с

Сенга бўлур албат тожу тахт мерос,
Сенга лойиқ эмас Ғарибдек ифлос.
Отаси етказди кўп зиён, путур,
Фақир деб бермасди тинчлик, ҳузур.
Вазирим бўлса-да, бир чаён эди,
Қўйнимда заҳарли бир илон эди.
Афсус, беролмадим мен унга жазо,
Лек унга юборди жазони худо.
Қасримни Ғарибга булғатолмайман,
Ҳаттоки, бу томон йўлатолмайман!

Музика

Ш о ҳ с а н а м

Панд берманг, ҳазратим, зинҳор манга,
Қилмангиз зулму ситам, озор манга.
Севги бир зийнат эмас ёки либос,
Лозим эрмас шоҳ манга, пулдор манга.
У қилич бир-ла қилур ишқни ҳавас,
Баски, нечун бу сифат мурдор манга.
Шоҳи олам, мен Ғарибга етмасам.
Шоҳсанам дер, бу жаҳон мозор манга.

Ш о ҳ А б б о с

(*даҳшатда*)

Бу нима бадбахтлик, эй, беҳаё қиз,
Бунини кутмагандим мен сендан ҳаргиз!
Шарафим, шоҳлигим урмагил ерга,
Йўқ эрса, киргунгдир ернинг қаърига!

Ш о ҳ с а н а м

Шафқат этмай қўл-оёғим боғлангиз,
Зулм ўтида тани жоним доғлангиз.
Ул Ғариб бу потавондан кечманам.
Юз эшикка бош урар тортиб азоб,
Юз ҳақорат даштида бағри кабоб,
Ишқ элига бўлди ул катта китоб,
Бошимга султон жаҳондан кечманам.

Ш о ҳ А б б о с

(Ғазаби ҳаддан ошади)

Тутинглар, оғзига қуйинг қўрғошин,
Элтинглар саҳрога, есин ўз бошини!

Санамни олиб чиқиб кетадилар. Бир оздан сўнг Аллома,
Алимаҳрам, Йўлбузар охун ва бошқалар кирадилар.

Ш о ҳ А б б о с

Қани, ҳой, вазирлар, топинглар тадбир,
Кўпгилда не бўлса қилинглари тасвир.
Санам-ла рўй берди бундай можаро.

Й ў л б у з а р о х у н

Шунга ҳам керакми ақл ва идрок.
Бу ҳолда бўласиз, ҳазратим, ҳалок.
Занжирлаб бўлса-да, бериинг Санамни,
Йўқотинг бошдаги қайғу аламни.

А л л о м а

(Йўлбузар охунга)

Бу эмас, тақсирим, нажотнинг йўли,
Бу ишни қилади маккор — доғули.

(Шоҳ Аббосга.)

Тақсирим, менда бор сўров — илтимос,
Мени айласангиз қайғудан халос?
Санамга қилсангиз отача шафқат,
Тездан қайтарилса, кетмаса фурсат?

Ш о ҳ А б б о с

Йўқ, йўқ фармон асло бўлмагай бекор,
Андай қилсам, менда қолмас номус-ор.

А л л о м а. Ҳазратим, ҳазратим, ўлимга фармон бер-
дингиз, бундан ҳам оғирроқ даҳшат бўладими, авф эт-
моқ қувонч ва бахтиёрлик-ку. Ҳар қалай бўлса-да, юра-
гингиздан бунёд бўлган фарзанд. Фарзанд бўлганда ҳам
ҳозирнинг ўзидаёқ ўзининг гўзаллиги, ақл-заковати

билан бутун оламни танг қолдирган маликаи жаҳон-ку!

А л и м а ҳ р а м. Аллома сизни васваса гирдобига тортмоқда. У деганига кўнсангиз, шон-шухрат нима бўлади, подшоҳим, шон-шухрат!

А л л о м а. Ақлсиз калланинг хом қовоқдан фарқи йўқ, дейдилар.

Ш о ҳ Аббос чуқур ўйга толади.

Ш о ҳ Аббос. Бошим қотди, икки йўл: ё у — ё бу. Булак йўл йўқ. Бирини танла Шоҳ Аббос!

А л л о м а. Тақсир, ақли калта панд ейди,
Ақли тийран қанд ейди.

И ў л б у з а р о х у н. Худо номидан дейманки, Аллома қурган қопқонга илинманг, тақсирим!

А л л о м а. Одамнинг ёмони мулла, мулланинг ишлари ҳийла.

Ш о ҳ Аббос. Нимага қўл урсам экан, ё тангрим?

И ў л б у з а р о х у н. Ул дунёнинг лаззатидан умидворсиз, эй қиблагоҳ, дин деганларига юз буринг.

А л л о м а. Дарёга ҳазил қилма,
Суви сени фарқ этар.

Охун билан ҳазил қилма,

Ёстугининг қуритар, деган нақл бор, эй,

шоҳи олам!

И ў л б у з а р о х у н. А, а, яна шариятга тил тегиздингизми?

А л л о м а. Шариятда шарм йўқ,
Шариятнинг йўли кўп.

Ш о ҳ Аббос. Ҳаддан ошманг, Аллома, хўп, бу гал сизча бўлсин, таваккал олло!

А л л о м а. Қуллуқ илтифотингизга.

Ш о ҳ Аббос

Майли, қайтаринг Санамни тездан,

Зораки, кўтарса бу ғамни биздан!

Неки буйруқ бўлса сўнгра берилур,

Қисматда не бўлса у сўнгра билур!

А л л о м а буйруқни ижро этгани югуриб чиқиб кетади.

И ў л б у з а р о х у н

Сиз ишонманг Алломага, ё ҳазрат.

Ш о ҳ Аббос

Тинглайман, не бўлса мулоҳазанг айт.

И ўлбузар охун
Бу одам Ғарибга мададкор эрур,
Ғариб онасига мадад еткарур.
Қим бўлса элда сиздан норизо,
Аллома жон қилур аларга фидо.
Олади авом халқ ўшандан илҳом,
Шунинг-чун йўқолган сиздаги ором.

А л и м а ҳ р а м
Зоҳир можароси сизгадир маълум,
Шу боис, ё ҳазрат, мен шунин айтгум.
Зоҳирни қўллайди Аллома ҳар дам.
Зоҳирни қилгандур ўзига ҳамдам.
И ў л б у з а р о х у н
Халқни сизга қайрар, шоҳликка ҳам...

Аллома ўзи ҳақидаги сўзларни тинглайди ва ичкари киради.

А л л о м а
Иғво-фитна билан топгансиз иқбол,
Ҳийла-найранг билан оқарган соқол.
Салла бошингизда, ватан сотасиз,
Бутун эл бошига етган вабосиз.
Ш о ҳ А б б о с
Ҳозир вақти эмас ўзаро довнинг,
Тадбирин қилинглар бошдаги ёвнинг.
Қўйинглар, бўлмагур гаплар сотмоқни,
Бир-бирга нифоқнинг ўқин отмоқни.

А л л о м а
Доро элни пайҳон этди, асир бўлди эру қиз.
Шоҳ Валаднинг ғзабидан фақат қолди қоғли из.
Қонхўр шоҳлар зулми билан вайрон бўлди Хоразм,
Баҳор бўлса зимистондек, хазон бўлди Хоразм.

И ў л б у з а р о х у н
Қиз сўрашлик бир ҳийладир, уқиб олинг, эй ҳазрат,
Қиз берсангиз, Хоразмни ўраб олур мусибат.

Ш о ҳ А б б о с
(тажанг)

Муддаони айтинг!

И ў л б у з а р о х у н
(кесатиб)

Қуруқ гап ёқмайди бирпас қулоққа.

А л л о м а
(нафратда)

Гап ҳам ўтармиди қуруқ таёққа,
Қўшин бор етмайди анинг қудрати,
Фақат бор бу ишнинг муҳим бир шарти,
Халққа арз қилинса, халқдир енгилмас,
Халққа юз тутишлик уят ҳам эмас.

Ш о ҳ А б б о с
(таънаомиз)

Не деб юз очайин сиз айтганларга,
Қизиқ-ку, ялинсам у дайдиларга.

Й ў л б у з а р о х у н
(заҳарханда билан)

Ана сизга, шоҳим, мақталган одам,
Бу киши айтган халқ ўзи жаҳаннам.
Бир одам дунёга келтирибди гул,
Бу зотдан зиёндир, бўлмагиз маълул.

А л л о м а

Олтмиш йил истагим бўлди адолат
Ва лекин қасдимга чопди адоват.
Маърифат деганим жаҳолат чиқди,
Нимага қўл урсам, касофат чиқди.
Алданган эканман олтмиш йил, афсус,
Юз шукур, бўлмадим Охундек жосус.
Дарвоза очасиз босқинчиларга,
Яна қиз беришлик таланчиларга.
Такрор воз кечаман саройдан, сиздан,
Сарой аҳллари сиз, ҳаммангиздан.

А л л о м а чопиб чиқиб кетади.

Ш о ҳ А б б о с

Тутинг, тўхтатинг, қайтмаса, отинг!
Таслим бўлса, зиндонбанд бўлсин,
Қим билан ўйнашини унга панд бўлсин.

А л и м а ҳ р а м фармони ижро қилгани чопиб чиқади.

Ш о ҳ А б б о с

Алланималарни вайсайди бу чол,
Менинг ҳузуримга келтириб малол.
Халқ сўзини айтмоқдан тинмайди оғзи,
Билмадим, алардан бормиди қарзи.

А л и м а ҳ р а м киради.

А л и м а ҳ р а м
(кириб)

Ун навкар юбордим, тақсирни олам,
Фармон адосидин бўлинг, хотиржам.

Й ў л б у з а р о х у н

Подшоҳим, Ғарибни қилсангиз зиндон,
Фуқаро бўларди сиздан шодумон.
Ғариблар қилмоқда элингиз бетинч.

Ш о ҳ А б б о с

Шу бугун Ғарибни қўлга олинсин,
Узоқ йил муддатга зиндон қилинсин!
Зоҳирни қилинсин ҳозироқ зиндон.
Токи кўтармагай умрида исён!
Тўй бошлаймиз, жаноблар, шу кун-эрта.
Озод қилинсин Сапам, келтирилсин бунда.

Йўлбузар охун Шоҳ Аббосга маккарона яқинлашади.

Й ў л б у з а р о х у н

Бошимга келди бир идрок, ҳазратим,
Сизга кўпдир менинг иззат-ҳурматим.
Санамни бир ҳийла қопқонига банд
Айласак...

«Майли, Ғариб билан иқболнинг кулсин,
Ғарибни сургундан биз қайтарурмиз.
Ва сени Ғарибга пайванд қилурмиз».
Дегаи тасаллини унга берсангиз,
Алдашлик шу зайл бир йўл тутсангиз.
Майли, шу гап билан у олсин ором.
Йўқ эса у ўзини қилгуси ҳалок.
Айлангиз, подшоҳим, андиша, идрок,
Тасодифий бир ҳолдек бошланилса тўй,
Таптана этарди сиз, биздаги уй.

Ш о ҳ А б б о с

Бу ҳам яхши ўйдир, яхши маслаҳат,
Мен уни қилмоққа этайин журъат.
Майли, бу ҳийлага ҳам мен урайин қўл.

Й ў л б у з а р о х у н

Иншоолло, тангри берур сизга ёруғ йўл.

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ ҚҰРИНИШ

Бепоев Қорақум саҳроси, даҳшатли қум барханлари орасида қурилган чайла. Шамол ва бурон кўз очирмайди, чақмоқлар бирин-кетин чақилиб, момақалди роқ гулдираб турмоқда. Ойлар бегим бу фожиона вазият туфайли чайла олдида ўтириб фарёд кутариб куйламоқда.

Ойлар бегим

Эй, фалак, печун менга сен зулми озор айладиңг,
Шу ёруғ дунёни печун кўзима тор айладиңг?
Қимки қилди пеша ҳақни ғамга айлаб мубтало,
Юз бало гирдобига сен они дучор айладиңг.
Гулга ким урса қўлни юз хорки заҳмин солгуси,
Ҳам мусибат дашти ичра, эй, фалак, хор айладиңг.
Қаргамоқ қилди шпор. Ойлар бегим, эй, чарх сени,
Чунки юз жавриңг ила ўзингдан безор айладиңг.

Қ а м а р (кириб)

Яна йиғламоқни қилибсиз маош,
Яна тукмоқдасиз кўзингиздан ёш.
Онажон, отам ҳам вазир булган-ку,
Биз нега буидаймиз. Хизмат қилган-ку?

Ойлар бегим. Болам, раҳматлик отаиңг халқ
ғами билан ёнган вазирлардан эди, у юз орзу армонлар
билан ўлим ёстигига бош қўйди. У ниманки ҳасл қилса,
ҳаётда унинг аксини кўрди, нимага оғиз очса, юз таъна
тошлари бошида сийди, фуқаро деса, уни масхара қил-
дилар, диёнат деса, хиёнатга рубарў, адолат деса, адо-

ватга тўғри келди. Шундай замон экан, қизим. Мана, кўриб турибсанки, гам ёстиқ, йўлдошимиз ғурбат. Аканг бошига тушган дард яна ортиқча бўлди.

Ўша пайтда узоқдан номаълум одам кўзга ташланади. Ойлар бегим бархон тепасига чиқиб кўз солади. Отлиқ яқинлашгандан яқинлашади.

Ойлар бегим. Қизим, сенинг кўзинг ўткирроқ, қара, ҳув ан, эркакка ўхшамайди. Назаримда аёл киши, от қўйиб келмоқда. Ажабо, аёл боши билан бу чўлу жазирада от сурса-я? Қара, болам, яна бошимизга бундан ҳам баттар бало-вабо бўлмасми? Қайдам.

Қ а м а р (яна баландроқ тепага чиқиб кўз солади. Чопар яқинлашади, от кишнайди.) Тўғри, онажон, бир салобатли хотин отига қамчи уриб, биз томонга учиб келмоқда.

От яқин, кишнаб юборади. Ойлар бегим ва Қамарлар пешвоз чиқай деганларида Д у р ж о н она келиб қолади. У Ғарибларнинг бу аҳволини кўриб, ҳунграб йиғлаб юборади, учаласи ҳам йиғлайди.

Ойлар бегим. Келинг, келинг, нечук шамол учирди? Қани, бу ёққа марҳамат қилинг.

Д у р ж о н она. Қуллуқ, бегим. (Фотиҳа ўқилади.) Бу аҳволларингизни кўрган кўзларим кўр бўлсин, эшитган қулоқларим қар. Бу неҳол? Зулм-асорат шунча ҳам бўлар экан-да. Водариғо! Демак, бир муҳтарам шоирнинг бу замонга ҳақидаги сўзлари бекор ёзилмаган экан:

Дўстлар, айтай, эшиттинг бу на ажаб замонадур,
Ким бу замонани кўрнинг тартиби ёмонадур.
Ким бу замонда топиб яхшининг иши басталик,
Қайда ким бор эса ёмон иши анинг равонадир.
Ушбу қаро замоннинг аҳли қаро кўнгиб бўлиб,
Бир-бирисига фикрат, диллари бадгумонадир.

Яна ўша шоир:

Зулмини йилма-йил айлаб зиёд.

Қолмади шоҳларда адолат дариғ, деганлар.

Ойлар бегим. Бечора шоир, юрагимизда не бўлса барини ёзибди-да.

Д у р ж о н она. Ана шундай қаро замондир, бегим ўксийверманг, офтоб ҳамма вақт ҳам булут остида туравермайди-ку!

Ойлар бегим. Тўғри-тўғри, зора...

Дуржон она. Шоҳсанам илтимоси билан келган эдим. Ғарибга бир мактуб бериб юборган эди. Ўзи қаерда?

Ойлар бегим. Ҳали замон келиб қолса керак.

Дуржон она. Ғариб ва Санамларга жуда қийин бўлди. Бири бунда дили бирён, бири унда йнглар қон. Шоҳ Аббос поинсофлигини қилди: ўзи ваъда бериб, вафо қилмади. Унинг дастидан қуримаган ёстиқ, хазон бўлмаган помус қолмади.

Ойлар бегим. Сиз ҳам ғурбат чекканлардан, биламан.

Дуржон она. Юрагим тўла ўт, дилимда дард, не чора.

Ғариб (кириб). Келинг, она.

Дуржон она. Келдим, болам.

Ғариб. Жуда яхши, хурсандман.

Дуржон она. Санамдан салом ва мактуб келтирдим.

Ғариб. Раҳмат, она, жуда миннатдорман. (Хатни олади.)

Дуржон она. Болам, кўпам ўқсийверма, яхши қол, азизим, мен кетай тезроқ. Тўғриси, бу ерда турмоқ хавфлироқ.

Ғариб. Санамга мendan беҳад саломлар айтинг. Ғанимлар фитнаси мени Санамдан ажратган экан, булар мени Шоҳсанамга бўлган муҳаббатимни эндиликда учқундан зур оташга айлантиради.

Дуржон она. Айтмоқ-чи, бир гап хаёлимдан кўтарилибди. Ҳали бу ерга келар чоғимда саройдаги допишманд Аллома билан тўсатдан учрашиб қолдим. У Аббоснинг сизларга қилган адолатсизлигидан қаттиқ ранжиган. Мен бугун фурсат топиб, Ғариблар оиласидан хабар олиб келмоқчиман, деган эдилар, эҳтимол, келиб қолсалар керак.

Ғариб. Келсалар бош устига. Бу хабарни бизга айтганингиз учун минг қарра қуллуқ онажон.

Дуржон она. Хайр ҳозирча, болам.

Ғариб. Хайр, онажон.

Дуржон она кетади. Ғариб кузатиш қайтади ва куйлайди.

Музыка

Неча кундир айрилмишам ёримдан,
Иложим йўқ, ёра бора билмадим.
Сийнамда кўп орзу ила армоним,
Чиқар бўлди энди танимдан жоним.
Кеча-кундуз фикрим Санам султоним,
Иложим йўқ, ёра бора билмадим.
Хаёлимда ўзга ёрдан йўқ нишон,
Санамга жонимни айлайин қурбон.
Кўп сабаблар бўлди бўлмади имкон,
Иложим йўқ, ёра бора билмадим.

Ойлар бегим ичкари уйга киради. Фариб ёлгиз.

Ф а р и б

Қизлар ўз эркидан бўлсалар маҳрум,
Ингитлар ҳижронда ютсалар заққум.
Қимда амал бўлса, давлат унга ёр,
Яна улар элда донм бахтиёр.
Таажжуб замона, фақир бўлса хор,
Фақирлар рўзгори бўлса тору мор.

Ф а р и б тепаликка чиқиб олиб найда «Чўли проқ» куйини чалади.
Най товушини эшитган саҳродаги чўп о н л а р бирин-кетин мўралаб
келиб, қатор чўкка тушган ҳолда давра оладилар.

Д е ҳ қ о н б о й. Салом, она!

Ойлар бегим. Салом, азиз меҳмонлар! Қелган
нингиз бўлди жонга дармонлар. (*Фарибга.*) Эҳтиёт бўл-
гин, болам.

Ф а р и б. Ташвиш тортманг, бир чой дамланг.

Ойлар бегим чиқади. Фариб меҳмонларни яқинроқ ўтиришга
даъват этади.

Д е ҳ қ о н б о й. Қаердан, не қисмат сизни йўллади?

Ф а р и б. Замона йўллади, замон йўллади.

Д е ҳ қ о н б о й. Ахир бу ерлар...

Ф а р и б. Биладан, улим саҳроси.

Д е ҳ қ о н б о й. Бизлар-ку бойларга қарз узини учун

шу чўлда хонавайрон, ватангадо бўлиб, чўполик қилаётирмиз. Сизда не синоат, демоқчима?

Қўйлар кучли маърайди.

Ғ а р и б. Бу саволга жавобни ифода қилай сизим орқали.

Ҳ а м м а. Яхши гап, эшитайлик, эшитайлик.

Ғ а р и б

(қўлига дутор олиб, кўйлайди)

Музыка

Неча йилдир гаму ҳасрат билан юрган Ғарибдурман,
Тирикдурман ва лекин ҳасратҳол бўлган Ғарибдурман.
Узоқ тонг шуъласига кўз тутарман кун-тун бедор,
Сабрсиз ёқти олам нурини кутган Ғарибдурман.

Замона зулмидан бошимда бўлган-чун бари савдо,
Кўнгил орзусига етмоқ учун елган Ғарибдурман.

Кетиб хондан диёнат, ҳам адолатдин нишон бўлмай,
Фуқаро кўкси чокдир мен каби ёнган Ғарибдурман.

Ҳ а м м а. Ғариб, Ошиқ Ғариб, бахши Ғариб. (Келиб Ғарибни қучоқлашади.)

Д е ҳ қ о н б о й. О, уша Ғариб сен экансан. Лаънатлар бўлсин, бундай замонага, сени шундай ҳолга ташлаган. Ахир сенинг дилрабо ва жонбахш қўшиқларингнинг оғизлардан эшитиб бўлса-да, ўзимизни овулардик, сенинг қўшиқларинг гўё дардимизга малҳам, белимизга дармон. Ишқ элининг ва саз элининг кўкдаги юлдузи деб сенга офаринлар ўқирдик. Водариго! Эҳ, замона, замона!

Ғ а р и б. Мен Шоҳсанамнинг васлига восил бўлиш учун ҳамма азобу уқубатни чекишга тайёрман. Ҳақиқат учун, ишқимнинг поклиги учун лозим бўлса қон гирдобини кечаман. Мен бу майдонда ёлғиз эмасман, юрагимдан, қўшигимдан ҳузур топган халқим мени гурбатда қолдирмас.

Ҳ а м м а. Йўқ, йўқ, ҳимоя қиламиз, ҳимоя!

Ғ а р и б. Дўстлар, авваллари менинг қўшиқларимни кишилар оғзидан тинглаган бўлсангиз, энди ўзим айтиб берай, ахир мен ошиқ бахшиман-ку. Нима айтиб берсам экан?

Д е ҳ қ о н б о й. Шоҳсанамнинг ўзингизга атаб айтган қўшиқларидан «Жон муллам» деган қўшиғини айтсангиз.

Ҳ а м м а. Тўғри, тўғри муроду мақсадингга ет, Фариб.
Ф а р и б. Эҳ, бечора ўзи бўлганида, ўзи айтардику-я.
Д е ҳ қ о н б о й. Ўзи ҳам бўлиб қолар, умидвор бў-
линг.

Ф а р и б. Умидим ҳулкар юлдузидек порлаб турибди.
Майли айтай.

Музыка

Булбули бечорасан гул ишқинда фарёд қил.
Ошиқи саргашта бўлсанг, уйқуни барбод қил.
Тинмайин шому саҳарлар дод ила фарёд қил.
Бир иморатсан келиб, ишқ уйини бунёд қил.
Жон муллам, бир замон шул ёримни озод қил.
Бир мулламсан замона шаҳр ичинда бокарам,
Даргоҳингга юз тутиб ёрим висолин истарам,
Бол ўрнига бу фалак оғу ичирди дарду гам.
Телмириб мисли гадодек ёрни истар Шоҳсанам,
Жон муллам, бир замон шул ёримни озод қил.

Қ а м а р (кириб қувонч билан). Зоҳир акам келаётир,
танидим, ҳали узоқроқда.

Ф а р и б. Зоҳир?

Қ а м а р. Ҳа. (Чиқади.)

Д е ҳ қ о н б о й. Зоҳир деганингиз ким бўлди?

Ф а р и б. Асли қулдан чиққан камбағал бечоралар-
нинг, адолатсизликка маҳкум бўлган мазлумларнинг бо-
шини силаб, ёнини олиб юрган соҳибқирони замона.

Д е ҳ қ о н б о й. Демак, бизлардек аламзадаларга ке-
рак экан-да, дариг.

Ҳ а м м а. Умринг узун бўлсин, Фариб. Қўлинг дард
кўрмасин!

Д е ҳ қ о н б о й. Чўпон жўралар, бизлар ҳам ҳунари-
мизни кўрсатсак.

Ҳ а м м а. Тўғри, тўғри.

Чўпонлар чўпонлик ҳаётига хос чолғуларини чаладилар ва ўйинга
тушадилар.

Ф а р и б. Қандай ажойиб санъат-а?!

Б о й кириб келади.

Б о й. Қўйларим бурчиларга ем бўлиб ётса-ю, бу ерда
созу томоша, тузим кўр қилгурлар! (Чўпонларни қамчи-
лай бошлайди.)

Э, э ҳали Шоҳ Аббос бадарга қилиб юборган Ғариб нобакор бу ерда экан-ку, энди саҳрода ҳам дўмбираиғ билан халқни чалғитаётирмисан-а? Ҳа! Гап бундай дегин?

Д е ҳ қ о н б о й. Бой ога. Ғариб эмас, бутун умр бўйи бизларни чалғитиб, хонавайрон қилган сиз-ку! Ғариб бизнинг юрагимиз.

Ҳ а м м а. Тўғри, тўғри, ҳақ гап.

Б о й. Эҳ-ҳа, сизларда тил ҳам чиқиб қолибди-ку!

З о ҳ и р (кириб бойга). Бўлмасам-чи!

Б о й. Э, ҳали юртни бузиб юрган Зоҳир, сен ҳам шу ерда экансан-да. Гап тушунарли...

З о ҳ и р. Йўқ-йўқ, мен, сен текинхўр золимга, тушунтириб қўйишим керак. Аблаҳ!

Бойга югуради. Ғариб ва бошқалар қўймайди.

Б о й (даҳшат ичида қурқади). Хўп-хўп, кўрамиз ким аблаҳ. Хонга бориб айтаман. (У отини минганча урра қочади.)

З о ҳ и р. Бор, айт, ўша хонингга айт!

Д е ҳ қ о н б о й. Жуда рустам йигит экансиз, бора-калло. Бу бойни твшим билан чайнаб ўлдирсам ҳам юрагим совумаёди. Қани энди сенга ўхшаган бир ботир бўлгандами бу бой билан...

Ғ а р и б. Қани энди кўришайлик, юрагим.

Қучоқлаб кўришадилар, бўлақлар ҳам Зоҳир билан кўришадилар.

З о ҳ и р. Аҳволингни кўриб эзилиб кетдим, огайини, бу не гап?

Ғ а р и б. Хафа бўлма. Зоҳир, халқ бор, кўнглим тўқ — бу машаққатларни мен асло писанд этмайман.

З о ҳ и р. Шундайку-я.

Ғ а р и б. Ўзингнинг аҳволинг қалай?

З о ҳ и р. Сени навкарлар бу томонга ҳайдаган кунни бизнинг уйни ҳам босдилар, мен чап бериб қочдим. Сени кўп сўроғладим, бугун тасодифан йўлда Дуржон онани учратсам, у бу томонни ишора этди. Отамнинг ўлик-тириклигини билмас эдим, унинг ҳам сизларни излаб қумда сарсон бўлиб юрганни Дуржон она айтди. Ажабмас, келиб қолса.

Ғ а р и б. Эй, замона, замона!

З о ҳ и р
(сукутдан сўне)

Биргина сен эмас гамга мубтало,
Бўлганмиз барчамиз бир бахти қаро.
Қаерга кўз тиксанг шу ерда зулм.
«Солғут» деб олурлар қолдирмай бир дон.
Машаққат меҳнатни тортади деҳқон.

Б о г б о н кириб келади, ташвишда.

Ғ а р и б

Келинг, ота, хуш келдингиз, меҳрибон,
Кутган эдик сизни зориқиб шу он,
Қалъадан хабардор бўлсангиз керак.

Б о г б о н

Зоҳирни қамашга хон берган фармон.
Шу фармонни бугун қилган у эълон.

Ғ а р и б

Эълон қилган? Сизга буни ким айтди?

Б о г б о н

Бу сўзни муътабар бир одам айтди.
Зоҳир айби — золимга эгмади бош.
Яқин бўлди кимда ҳасрат, кўзда ёш.
Бу қандай бедодлик, бу қандай замон,
Ҳақ сўзини сўзлаган ютса лахта қон.

Д е ҳ қ о н б о й

Жонга тегди бу золим хоннинг жабри,
Битди эди элнинг бардоши, сабри.
Зоҳирни биз золимларга бермаймиз,
Ҳақ йўлидан то ўлгунча қайтмаймиз.

Б о г б о н

Илон заҳрини солмай қўймаганидек,
Алимаҳрам, Йўлбузар охун қонга тўймаганидек,
Қонли панжаларини Зоҳирга урган,
Дўзахдек юзини сизларга бурган.
Афсус, афсус!

Д е ҳ қ о н б о й

Ота, бамаслаҳат топайлик тадбир.

Б о г б о н

Яхши, ўғлим, аммо буни сақланг сир.
Қалдирғоч олонга гар борса Зоҳир.
Куч тўпласа, жангга бўлсалар ҳозир.

Ғ а р и б

Тўғри тадбир, жуда тўғри маслаҳат,
Бу қароргоҳ маъқулдир бизга албат.

Ҳ а м м а

Оқилона қарор.

З о ҳ и р

Халқнинг қонин зулук каби сўрсалар,
Кеча-кундуз ишлатиб ҳам урсалар.
Ошиқлар айрилса севган ёридан,
Мазлумлар айрилса йўғу боридан,
Майли, мен қалдирғоч олонгга боргум.
Халқ учун ҳаттоки, жонимни бергум.

Б о г б о н

Ҳаққоний уқибсан ҳаётни, ўғлим,
Сендаги ақлга балли, азизим.
Бою золим бу элда сарбаладдур,
Фуқаро аҳли эрса ғамга банддур.
Илм аҳли тополмай юртда иқбол.
Замон қаҳри билан бўлгандир поймол.

Ҳ а м м а

Тўғри, тўғри.

Б о г б о н

Қаранг, масжид бўлиб жинойтхона.
Илм-фан уйидан эрмас нишона.
У ерда ёзилур макрли китоб,
Яъники халқ учун бир олам азоб.
Ҳаёт фанларини қилиб қатағон,
Риёкор ишлардан дарс берар эшон.

Ғ а р и б. Улуғ Аллома бораман, деган эканлар, не-
гадир ҳаялладилар?!
Б о г б о н. Ҳа, хаёлимдан кўтарилибди, золим хон ул
табаррук кишини зиндон қилишга буйруқ берган. Ҳо-
зир Алимахрам навкарлари билан у кишини жон чекиб
қидирмоқдалар.

Ғ а р и б. О, фалак!

З о ҳ и р. Разиллик!

Ҳ а м м а. Эй, буюк ақл эгаси.

Б о г б о н

Ўғлим Ғариб, Деҳқонбай, вақт ўтмасин,
Келиб хон одами Зоҳирни тутмасин.
Кузатайлик Зоҳирни маҳфий йўлдан.

Д е ҳ қ о н б о й

Мадад берай мен ҳам не келса қўлдан.

З о ҳ и р

Деҳқонбой, сиз бўлинг бу ерда ҳушёр,
Қалъа аҳволидан бўлинг хабардор.
Не ган бўлса дарҳол менга етказинг,
Ғариб, Санам аҳволидан ҳам ёзинг.

Д е ҳ қ о н б о й

Бўлинг хотиржамки биз бунда бормиз,
Улуғ мақсад сари биз сизга ёрмиз.

З о ҳ и р

Адолат нури зулматларини синай,
Зулм тахти қулаб, эл бахти кулгай.
Хайр, дўстлар саломат.

Ғ а р и б

Хайр, дўстим, омон бўл, чекма кулфат.

Ҳамма Зоҳирни кузатиб чиқади. Ғариб ва бошқалар қайтиб киради.

Ғ а р и б

(бир оз сукутдан сўнг Деҳқонбойга)
Азиз дўстим, печун бахт бизга боқмас,
Нечун рост сўзласанг золимга ёқмас.
Жаҳонни қоплаган зулматли тунлар.
Наҳотки ўтгуси шу тарзда кунлар?

Музыка

Эй, оғалар, Санамхоннинг дардидан
Кеча-кундуз оҳу афгон айларам.
Оқшомлар ётмайин то субҳ, ўлгунча,
Мажнун каби чўлда сайрон айларам.
Ишқ душманни бу оламдан қувсалар,
Ҳар бирини йўқлик сари отсалар.
Ҳар кишининг ўз севганини берсалар,
Санамни жонимга минг жон айларам.

Д е ҳ қ о н б о й

Чидаш мумкин эмас энди зулмга,
Борамиз эрк учун ҳатто ўлимга!

Алимаҳрам, Оллоназар, навкарлар кирадилар.

О л л о н а з а р

Жамоат жам экан бу жойда, тақсир.

А л и м а ҳ р а м

Демак, ҳазратимиз қилмаган хато,

Бунда ҳам бошлабсан говга — можаро.
Бутун нонкўрларни қилиб жамулжам,
Ҳазратга адоват, оғзингда Санам.
Боғлаларинг уни!

Ғ а р и б

Туғри деб берасиз паст ишга фатво,
Ҳақдан ким гапирса, берасиз жазо!
Биринг уламосиз, биринг амалдор
Ва лекин ишингиз эли қилмоқ хор!
Сизининг дастингиздан бутун бир авлод,
Зулмингиз туфайли кўтармоқда дод!
Бўз тўқиб тўлар эл фитр ва солғут,
Сизлар маишатда, олтидан зийнат.
Яна эл бошига соласиз кулфат!

А л и м а ҳ р а м

Олиб чиқ!

Навкарлар Ғарибни боғлайдилар.

Д е ҳ қ о н б о й

Ғариб қўшиқ айтиб бўлгандир машҳур,
Эл ҳам Ғариб билан ҳар они масрур.
Халқнинг юрагидир у айтган қўшиқ,
Шунинг-чун элда у севилган ошиқ.
Шунинг учун хўрлади уни Аббос хон.
Ғарибу Санамга берурмиз мадад.
Адолат йўлида бўлсак-да, минг гард.

А л и м а ҳ р а м. (*Ғазабда, Деҳқонбойни қамчилайди*).
Мана сенга гард!

Ойлар бегим ва Қамарлар киради. Изтиробда.

Музыка

Ойлар Бегим

Гурбат билан боққан ёлғиз боламини,
Эй, золимлар, қайга олиб кетарсиз?
Юрак-бағрим, кўнглим, қўзим, дилимни,
Эй, золимлар, қайга олиб кетарсиз?
Азиз онанг, ожиз синглинг қон йиғлаб.

Қ а м а р

Сенинг учун юрак-бағрини тиглаб,
Қамар айтур икки қўлингни боғлаб
Ога, сени қайга олиб кетарлар?

Ғ а р и б

Йиғламаңг, азизлар, фиғон айламаңг,
Саргайтиб юзларни самои айламаңг.
Ҳижрон хазонида сўлдирмаңг юзни,
Жудолик ёшига тўлдирмаңг кўзни.
Бу йўлда турса-да баланд-баланд гов,
Қаддимни буколмас ҳар қандайин ёв.

Ғарибни навкарлар куч билан олиб чиқиб кетадилар.

Қ а м а р. Оҳ, Зоҳир, Зоҳир, агар сен бизнинг бошимизга тушган бу янги мотамсаролиқни кўрганингда хуну бирён йиғлардинг. Йўқ, йўқ, йиғламасдинг, балки зўрликка қарши бошингни қилч дамига тутардинг. Ҳа, шунақа, буни мен сендаги муҳаббат тугёнининг оташ қайноғидан деб биламан. Тўғри, ҳали иккимиз ўртамиздаги муҳаббат дарёсининг қандай тўлқин ураётганидан ҳеч ким воқиф эмас. Майлига, ҳозирча сир тура турсин. Сенинг ҳар бир нигоҳингда менга бўлган муҳаббатининг бир олам маъносини ҳис этаман.

Қ а м а р

Музыка

Бахтнинг боғи учун сайри гулистоним керак,
Чунки васфин айладим, оламга дostonим керак.
Мақсадим будур менинг дунёда жошоним керак,
Севги боғим саҳнига ул боғда боғбоним керак.
Гул очилмиш навбаҳорим, лола бўстоним керак.
Зоҳирим жондан азиз у дилда девоним керак.

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

ТҮРТИНЧИ КҮРИНИШ

Мевазор боғ ва гулзор. Булбуллар сайраган. Дарахтлар орасидан Амунинг жўш уриб турган тўлқинлари кўриниб туради. **Ғ а р и б** ёлғиз.

Музыка

Ғ а р и б

Ғурбат бўлди ўтган кунлар,
Буколмади қаддим меннинг.
Ёр ишқида ёнган тунлар,
Ёнг олмади кўнглим меннинг.
Айлади хон ватангадо,
Бошга солиб минг хил жафо.
Ғам даштида айлаб адо,
Буколмади қаддим меннинг.
Ватанимга келдим қайтиб,
Шодлигим зўр, отим Ғариб.
Зулм қилса-да, ул шум рақиб,
Буколмади қаддим меннинг.

Д е ҳ қ о н б о й

(кириб)

Дўстим Ғариб, бу кун йўл юрдик анча,
Энди ухлаб ором олгин сен пича.
Тонг отгунча ҳали бордир вақтимиз.
Сўнгра йўлни Зоҳир сари олурмиз.

Ғ а р и б

Яхши, дўстим, ухлаб олай, дам бир оз,
Тун ҳавоси, пок нақадар кўркем — соз.

Ғариб уйқуга кетади, туш кўради. Деҳқонбой атрофни қидиргани

кетади. Ғариб тушида Санамнинг боғида пайдо бўлади. Санам билан учрашади. Санам Амуга қараб ашула айтиб турган бўлади.

Ш о ҳ с а н а м

Музика

Қайғу давонини тутақиб, ошиб,
Амударё, сендан Ғариб ўтдимми?
Менинг учун ҳажр ўтига туташиб,
Жўшқин дарё, сендан Ғариб ўтдимми?
Тоқатим йўқ буида ёрсиз бўлмоққа,
Отам билса келур жоним олмоққа,
Шнкаста ҳолимдан хабар олмоққа,
Амударё, сендан Ғариб ўтдимми?
Ишқ йўлида бўлган зору саргардон,
Фарҳод каби ғам ичида бағри қон,
Мажнун каби маскан қилган биёбон
Жўшқин дарё, сендан Ғариб ўтдимми?

Музика

Ғ а р и б

Дўстлар, бир сурати зебоя ошиқ бўлмишам,
Сочи сумбул, юзи гул ҳуроя ошиқ бўлмишам.
Эл ичида мисли беҳамтоя ошиқ бўлмишам,
Лаблари қанду асалдур, шадду шакар сўзлари,
Қасд этиб олган менинг жонимни жаллод кўзлари,
Мен ғариблик шоида ул оя ошиқ бўлмишам.

Ғариб билан Санам кўришади.

Кеча-кундуз ҳижрон ўти дардида,
Менинг учун қон йиғлаган, Санамим.
Ғам дардида юраклари қон бўлган,
Менинг учун ҳайрон бўлган, Санамим.

Ш о ҳ с а н а м

Мен бахти қарога сен ҳам ёр бўлиб,
Менинг учун қувғин бўлган, Ғарибим.
Кеча-кундуз маломатга ёр бўлиб,
Менинг учун сургун бўлган, Ғарибим.

Ғ а р и б

Азиз бошинг савдоларга соташди,
Уни кўриб менинг юрагим жўшди.
Султонлик онларнинг ёдима тушди
Менинг учун қон йиғлаган, Санамим.

Ш о ҳ с а н а м

Ғарибларнинг иши шоҳлардан битмас,
Ошиқ бўлган маъшуқини унутмас,
Жафо тортмай ошуқ-маъшуққа етмас,
Санам учун қувғун бўлган, Ғарибим.

Ғ а р и б

Сени кўрдим юрагимдан кетди дард.
Жўш урдим дарёдек ўзим сарбаланд.
Заҳар эди ошим бўлди асал-қанд,
Ғариб учун қон йиғлаган Санамим.

Шоҳсанам билан Ғариб бир-бирига яқинлашмоқчи бўлганда а ж д а р пайдо бўлади, иккисига ҳамла қилади. Шунда чироқ ўчиб ёнганда Ғ а р и б ўз ўрнида ётган бўлади. Ғариб уйқудан сесканиб туриб, тушидаги Санамни ахтаради. Д е ҳ қ о н б о й киради.

Ғ а р и б

Дўстим, ҳозир кўрдим жуда ёмон туш,
Санам ўзин ташлади менга беҳуш.
Қани тезроқ у манзилга етайлик.
Санамни гурбатдан халос этайлик.

Ғариб билан Деҳқонбой кетинга ҳаракат қиладилар.
Ғариб куйлайди.

Ғ а р и б

Ҳусни мулкида Санамдек подшоҳ оламда йўқ,
Эшигида мен каби бўлган гадо оламда йўқ.
Куйи ичра мунгли, ожиз мен кабилар беҳисоб,
Ким алар ичра ўзимдек мубтало оламда йўқ.
Қайғу ҳасрат, гаму кулфат, дарди меҳнат шеваси,
Барчасини ўзимда кўрдим бир бало оламда йўқ.
Олам ичра мен каби мажруҳ гадолар бўлмаса,
Сен каби хотам сифатлик подшо оламда йўқ.
Сен, Ғариб, ҳолу дилинг арз айла жонон олдида,
Ошинолар ичра онингдек ошино оламда йўқ.

Парда

БЕШИНЧИ КУРИНИШ

Воқеа Шоҳ Аббоснинг ҳарамларидан бирида ўтади. Санамнинг Шоҳ Валадга узатиш, безантириш пайти, Сарой хонимлари ва

канизлар Санам билан овора. Санам қаттиқ азобда
талпинади.

Музыка

Шоҳсанам

Не учун бу ҳолатимда ёри жонон келмади,
Неки жонон ул манга ким, тан ора жои келмади.
Қанча йиллар бу азоб занжирида ўтди умр,
Ёки ваъда қилганидан ул пушаймон келмади.
Билмадим, бахти қаролик бир-ла ўтгайми умр,
Мунтазир эрдим анга мен меҳри эҳсон келмади.
Мен бу кун мотамзада гирдобига бўлдим асир.
Не учун қутқаргали у марди майдон келмади.

Санамнинг онаси Султон бегим киради.

Султон Бегим

Тақдирда бор экан шундай ҳол, қизим,
Муштипар онагни кечир, азизим.
Қўлимдан не келар, йўқ, менда ҳуқуқ,
Вазифам шу экан айтмоқлик қуллик.

Шоҳсанам

Шоҳ Валадга теккандан ўлимдир афзал.

Султон бегим кўз ёши билан чиқади.

Ақча келин

Ҳали ҳам умид бор сўнгги нафасдан,
Балки қутуларсиз бу ғам қафасдан.
Ўзни тутинг, умидсиз шайтон.

Дуржои она

Ҳали ҳам фурсат бордир, маликам.

Шоҳсанам

Оҳ, бўлса эди ўшандай бир дам.

Ўулбузар охун киради.

Ўулбузар охун

Таклиф қилур тақсири олам!

(Чиқиб кетади.)

Дуржон она

Ҳозир чиқур тўйхонага, маликам.

Қизлар ёр-ёр айтиб Санамни олиб чиқадилар.

Музыка

Ҳ а м м а

Ҳусн элининг подшоси Санам эмиш ёр-ёр,
Ишқ элининг зиёси Санам эмиш ёр-ёр.
Сабо билан субҳидамда гул очилур ёр-ёр,
Сўзлаганда лабларидан дур сочилур ёр-ёр.

Парда кўтарилиб, тўйхона кўринади. Қанизлар Санамни тўйхонага киритиб Шоҳ Валад ёнига утқазадилар, шу вақтда навкар кириб, Алимаҳрамга нимадир шивирлаб чиқиб кетади.

А л и м а ҳ р а м. Ё ҳазрат, Аллома ҳақидаги фармонингизни кутгандан ҳам ортиқроқ шараф билан адо қилинганлиги ҳақидаги хушxabарини сиз жаноби олийга арз қилиш шарафига муяссарман.

Ш о ҳ А б б о с. Хўш, хўш?

А л и м а ҳ р а м. Аллома бошидан жудо қиллиди, жудо!

Ш о ҳ А б б о с. Алимаҳрамга юз тилло пул, юз таноб ер мукофот берилсин!

А л и м а ҳ р а м. Қуллуқ илтифотларига.

О л л о н а з а р. Тўйга бахшилар келди, подшоҳим.

Ш о ҳ А б б о с. Қирсин.

Тўй рақсидан сўнг Ғ а р и б н и Д е ҳ қ о н б о й билан бошлаб кирадилар.

А л и м а ҳ р а м. Энди навбат бахшиларга.

Ғ а р и б

Огалар, тун кеча узоқ ерлардан,
Бир ёр савдосига тушдим-да, келдим.
Айб айламанг, дўстлар, мени келди деб,
Бир ёр савдосига тушдим-да, келдим.
Онов куни келдим оралаб элга,
Сирим билдирмадим бегона дилга.
Барча тўсиқлардан ўтдим-да, келдим.
Дилбарим, қурбонман қадди бўйингга,
Созимни кўтариб келдим тўйингга.

А л и м а ҳ р а м. Қани, раққосалар, маликамиз Шоҳсанамнинг севган қўшиқларидан бирини айтинглар-чи!

Раққосалар хор билан рақс қиладилар.

Музика

(Хор)

Қўрмадим оламда сендек бир ажиб, барно йигит,
Балки йўқдир жаннат ичра сен каби, якто йигит.
Ақли идрок оламида сен ўзинг якто магар.
Фазли фан дарёсидек жўшқин ажиб, мулло йигит,
Шоҳсанам ҳижронинг ичра зор саргардон эрур.

Ғариб ўртага тушиб куйлайди.

Музика

Ғ а р и б

Ёрим берган оқ рўмол,
Сени қайга қўяйин мен.
Боғдан қизил гулни узиб,
Қирмизига бўяйин мен.
Ёрим жабр айламанг бизга,
Сиеҳ зулфин тўсма юзга,
Сени бермам юз минг қизга,
Туш ёнимга, қучайин мен.
Юздан ниқобингни олиб,
Қуйдирма ёрим уялиб,
Сенинг билан бирга бўлиб,
Жамолинга тўяйин мен.

Дуржон она. Маликам, маликам, бу Ғариб-
ку, фақат бетида ниқоб, танидим!

Ш о ҳ с а н а м

О, фалак!

Музика

Бу фалак сийнамга қўйди неча турли доғлар,
Нолишимга тўзмайин кўчди ерийдин тоғлар,
Бўлди вайрон юз ҳавас бир-ла тuzалган боғлар,
Кетди булбуллар, қолиб гулшанда ўйнар зоғлар,
Қолдимۇ, дўстлар, яна ман чекмаган дарду бало,
Ўтга ёнсам бир киши қайгурмади бечора деб,
Демади гам остида қолди Санам аввора деб,
Тиғ ҳижрон бир-ла бўлди бағри пора-пора деб,
Қўймади малҳам биров бутгай бу бўлган яра деб,
Қолдимۇ, дўстлар, яна мен чекмаган дарду бало.

Ғариб ниқобни олиб ташлайди.

Ғариб эдим кал қўйдилар отимни,
Кимга айтай сийнамдаги додимни,
Паризотим, сен эшитгил додимни,
Менга сен ёр керак, дунё керакмас.

Алимаҳрам, Пулбузар охун Ғарибни танийдилар.

А л и м а ҳ р а м

Энди йўқдир сенга қутулмоқ, қочмоқ,
Номнигни кал қилиб элни алдамоқ.
Аркони давлатга етказдинг путур,
Шоҳни сен айладинг ғоят беҳузур.

Ғарибни тутиб боғлайдилар.

Йўлбузар охун. Ниҳоят қўлга тушди бу муртад. Ўлгиси келган эчки чўпон таёғига суйканади, деган нақл бор-да. (*Қаҳ-қаҳ уриб кулади.*) Тўй устига тўй...
Ҳи-ҳи.

Ш о ҳ А б б о с

Бугун наврўз сайил халқ сайилда,
Буни элтинг шу онда-ю, шу зайлда.
Тикилсин майдонда уч оғочлик дор,
Осилсин дорга бу шаккок побакор!

Ғарибни олиб чиқадилар. Дуржон она унга ташланади.

Ғариб. Санам!
Шоҳсанам. Ғариб!

Алимаҳрам Дуржон онанинг ёқасидан тутиб.

А л и м а ҳ р а м

Кўпдан ҳам бор эди шубҳа, эй, хоним,
Дуржон кампирдан эди гумоним.
Шу ерда кузатдим мен бу кампирни,
Билай деб ундаги бўлган ҳар сирни.
Мен сизни бир куни қилгандим огоҳ,
Хотирга олнингиз сиз, эй, улуғ шоҳ.

Йўлбузар охун

Демак, у Санамни Ғарибга қўшган,
Шафқат этган, шоҳим, сизни алдаган.

Шоҳ Аббос

Сенинг айтганларинг бари чиқди рост,
Шу замон олиб бор, дорга уни ос.

Дуржон кампирни боғлашга интиладилар.

Дуржон она

Мен кўшдим оларни, далолат этдим,
Сизларга золимлар, адоват этдим.
Менинг кўкрагимга ханжар суққан сен,
Менинг ҳаётимга заҳар сочган сен.
Эгу ифратимни ҳақорат этган.
Шарманда айлаган, маломат этган,
Сен, сен мана мен, ос, дорингга ос!
Хали бу ишингга бергунг сен жавоб,
Тожи тахт, амалинг бўлгусен хароб.

Шоҳ Аббос

Бас, бас, бажарилени фармон!

Деҳқонбой

(*ғз-ғзига*)

Огоҳ айлай бу ҳолдан Зоҳирни жадал,
Не ўтганини баён қилай муфассал.

Деҳқонбой чап бериб, зудлик билан кўчага отилади. Алимаҳрам ва навкарлар Дуржон кампирни судраб олиб чиқади, тўс-тўполон, Шоҳ Валадни Шоҳ Аббос ичкарига таклиф қилади, ҳамма ҳаяжон ва заросида ичкари юради.

Парда

ОЛТИНЧИ ҚУРИНИШ

Воқеа сахна олдида бўлиб ўтади. Зоҳир бир тўда йигитларни билан суҳбатлашиб туради. Деҳқонбой кути ўчган ҳолда киради.

Зоҳир. Э, қаердан чиқдинг дарагинг бўлмай кетган эди, не фалокат юз берди?

Деҳқонбой. Ёмон бўлди, ёмон!

Зоҳир. Хўш, хўш?

Деҳқонбой. Сен ва отанг кетганидан кейин Ғарибнинг чайласини Алимаҳрам босди. Ғарибнинг қўл-оғини занжирлаб олиб кетди. Бахтга қара!

З о ҳ и р. Ҳа-ҳа.

Д е ҳ қ о н б о й. Худди ўша пайт қум бўрони кўтарилиб, осмонни туман босаётган эди. Сал вақтдан кейин бўрон кучайиб, ҳамма ёқни зулмат босишини сездим-да, мен хон навкарлари орқасидан кўринар-кўринмас кетдим. Ўйлаганимдек, бўрон авжига минди, саҳрони зулмат босди, даҳшатли бўрон ва қоронғиликка тоб бера олмаган хон навкарлари йўлни йўқотиб ҳар томонга қочиб қолибди. Қулогимга бугиқ овоз эшитилди, яна ўша овоз, қарасам, Ғариб. Уни бўрон зарби билан бархан босаётган экан.

З о ҳ и р. Кейин-кейин?

Д е ҳ қ о н б о й

Бошларига тушди яна бир офат,
Ғарибни шу зайл келтирар эдим.
Хабардор бўлгандек Ғариб бир сирдан;
Бошлади мени ҳам қўймай ҳолимга.
Жавоб ҳам бермади бир саволимга,
Саройда бошланибди Санамга тўй,
Бу ҳолда Ғарибни чулғаб олди ўй.
Қисқаси кал бўлиб кийинди Ғариб,
Ёнида маи бўлиб созаида-адиб,
Санамнинг тўйига кирдик иккимиз.

З о ҳ и р

Қисқа қил! Сўзлама кўн сўз ўрнисиз.

Д е ҳ қ о н б о й

Ғарибни шу ерда тутдилар боглаб,
Ҳаттоки сўзлатмай бир оғиз ҳам гап.
Эртага сайилда осмоқчи дорга.

Б оғ б о н қўлида ҳасса, эзилган, ҳолдан толган кириб келади.

З о ҳ и р. Отажон! (*Қучоқлайди.*)

Б оғ б о н. Сабр қил, болам, сабр. Бир оз нафасимни росглай, ҳолдан толдим, болам.

З о ҳ и р. Хўш, нима гаплар, ота?

Б оғ б о н. Сураб нима қиласан. Ҳовли талон-торож қилинди, мен қочқинман, орқамдан навкарлар изғиб юрибди. Кеча Алломани қатл қилганлар.

Ҳ а м м а. Водариг!

Б оғ б о н. Ғарибнинг аҳволи қандай экан?

З о ҳ и р. Ҳозир Деҳқонбой билан гап Ғариб ҳақда эди, Ғарибни дорга осмоққа хон фармон берибди.

Б о г б о н. Фармон? М,м,м, ўглим Зоҳир, агар ота ризоси бўлсин десанг, Ғарибни қутқаришга бек боғла, Ғарибни! Чунки Ғариб муҳаббат куйчиси-ку, шунинг учун Ғарибни қутқаз! Ғарибларни қутқаз, сен ота фарзанди, бўл, бағрим!

З о ҳ и р. Биродарлар, энди фурсатни қўлдан бой бериб бўлмайди. Сизлар бориб одамларнигизни тўплаинглар. Туш ичи йўл юрмасак мақсадга эришолмаймиз. Ҳозироқ сафарни бошлашимиз керак. Зулм занжирларини узмаганимизча, жафо даргоҳини бузмаганимизча, кўтарган болтамиз қўллардан тушмас, қўллардан тушмас.

Ҳ а м м а. Қўллардан тушмас.

Зоҳир, богбон, Деҳқонбой ва қуролилар шошилишч йўл оладилар.
Чироқ ўчади.

Наврўз байрами, сайилгоҳ орасталанган. Бозор, савдо-сотик, сайилгоҳ, бир чеккасида олма отиш ва ҳайичак учиш майдончаси, со-занда, гўянда, масхарабоз, қиз ва йигитлар тарафма-тараф саф тортишган.

Б и р и н ч и қ и з

Йўришжаға от юбордим есин деб,
Қаро кўзга хат юбордим келсин деб.
Туғор ойнинг ўн бешига келмаса,
Балли қўлли жавобимни берсин деб.

И к к и н ч и қ и з

Шоҳи рўмол манглайимга ботади,
У на бола билагимдан тортади.
Олгани йўқ, бергани йўқ, опажон,
Нечун манга кўзингдан, деб айтади.

У ч и н ч и қ и з

Қора тонқа қўйдилар,
Қайнамасин дейдилар.
Қари чолга бердилар,
Яйрамасин дейдилар.

Қ и з л а р

Ипак камзулингни кийиб келдингми,
Мен истаганимни билиб келдингми,
Сенга буюрганам бир зарли тахё,
Сўзимни сиздирмай олиб келдингми?

Ҳ а м м а

Бизни алашганинг олдига келгай,
Ошиқлик бошига тушганда билгай.

Қ и з л а р

Ойнада дурвадим сочимни ўриб,
Юрагим тўкилди бўйини кўриб,
Кеча-кундуз ҳижронида йиғлайман.
Нечук ўнгишади менингсиз юриб.

Саратонда салқин дарё қайнайди,
Йўлларнингга қараб кўзим яйрайди.
Кунда келинг десам қўлим тегмайди,
Келмай турнинг десам кўнглим бўлмайди.

Ҳайинчалак учиш ва олма отиш давомида Ойлар бегим қизни
билан кўр ҳолатда куйлаб кирадилар.

Музыка

Ойлар Бегим

Ҳаётим тор-мор бўлган дилу жонимни истарман,
Умидим боғу бўстоники — бўстоники истарман.
Ҳаловат қолмайини танда, бу бошим қолди мотамда,
Йиқилганда суяймоққа ки дармонимни истарман.
Суроқлаб шаҳри саҳролар эшиклардан эшикларга,
Бу ожиз ҳолатимда жонга имконимни истарман.

Ғ а р и б

Она, онажоним, мен Ғарибман.

Музыка

Ойлар Бегим

Тоғлар оҳимдан тумандир,
Болам, сендан айрилгандан.
Ҳардам ишим фиғондир,
Болам, сендан айрилгандан.
Ойлар бегим менинг отим,
Юракда ёнар ўтим,
Кўрар кўзим кўрмас бўлди,
Болам, сендан айрилгандан.

Музыка

Ғ а р и б

Ғам билан бошланди тунлар ёшлик айёмидан,
Заҳри қотил тутди бизга бу фалак ўз жомидан.
Ғунча очтирмай хазон урди баҳорнинг фаслида,
Тухфа айлаб бизга маскан зўр асорат шомидан.
Зулм-фитна пеша бўлди давр элига, эрта-кеч,
Зўр адоват оташида маҳрум эл оромидан,

Майлига, қилсин фалак жабри жафосин беҳисоб.
Ҳақ йўлида қайтмагай асло Ғариб ўз номидан.

Музика

О й л а р Б е г и м

Узоқ ердан келган, азиз меҳмоним,
Боламга менгазайди овозинг сенинг.
Тез хабаринг бергин, чиқмасдан жоним,
Ўғлимга ўхшайди овозинг сенинг.
Мажолим кетибди, ҳолим кетибди,
Давлатим кетибди, молим кетибди,
Ғарибжоним менинг — ўғлим кетибди.
Боламга ўхшайди овозинг сенинг.

Шоҳ Валад, Шоҳ Аббос, Йўлбузар охун, Алимаҳ-
рам ва Алиҳайдарлар киради.

Ш о ҳ А б б о с

(Ғазабда)

Не осмайин турибсиз таёқдек,
Гўё тентак, тентираган аҳмоқдек.

Й ў л б у з а р о х у н

Дини шариятга бўлмаган иқрор,
Демак. Ғарибгадир жазо, ўлим, дор.
Ғариб солди элни бу можарога,
Шунинг учун маҳкум ул олий жазога.

Халқ ҳаяжонланади, Ғарибни дорга судрайдилар.

Ғ а р и б

Йиғламанг, азизлар, фиғон айламанг,
Сарғайиб юзларни самон айламанг.
Ҳижрон хазонида сўлдирманг юзни,
Йиғламанг, азизлар, фиғон айламанг,
Ойнинг ўн беш куни бўлса қоронғу,
Ўн беш куни бўлгуси равшану ёғду.

Ш о ҳ А б б о с

Берманг анга гапирмоққа ҳеч имкон,
Осмоқ учун солинг бўйнига арқон.

Ч о п а р ҳовлиқиб киради ва Шоҳ Аббос оёғига ўзини ташлайди.

Ч о п а р. Шоҳим, шоҳим!

Ш о ҳ А б б о с *(Ғазаб билан)*. Хўш-хўш!

Ч о п а р

Чимбой, Қўиғиротдан неча беимон,
Тошовуз Шовотдан бир неча подон,
Қисқаси, саноқсиз талай оломон,
Юриш айламишлар бу ерга томон.

Ш о ҳ А б б о с

Қим экан бу ҳолларга бош қўшган йўлчи,
Нега қотиб қолдинг, аблаҳ, помини айт-чи?

Ч о п а р

Богбоннинг ўғлидир, у Зоҳир бадкор,
Ғарибга сирдошдир. Ғарибга ҳамкор.
Улар подонларни йўлдан оздириб,
Сиза қаршиликка айлади қарор.
Аскардан қолмади биронта одам,
Қирдилар, барини, биз тутдик мотам.

Ш о ҳ А б б о с

Алимаҳрам, солингиз лашкарни ишга,
Отланинг Зоҳирни ҳам тутишга.

А л и м а ҳ р а м

Тўхтап, шоҳим, қани, лашкар, қани, от?

С а н а м Алимаҳрамнинг олдидан тўсиб чиқади ва қилич тортиб ўлдиради. Ш о ҳ л а р, о х у н л а р қочадилар. И б о д ч о л жаллод бўйига сиртмоқ солади, жанг бўлади. Д е ҳ қ о н б о й, б о г б о н ва бошқалар қалъа ичига ёриб кирадилар.

Д е ҳ қ о н б о й Пулбузар охун ва бир аскарни тутиб келтиради.

Д е ҳ қ о н б о й

Душман қочди тумтарақай тартибсиз,
Асир бўлди бу нобакор имонсиз.

Б о г б о н

Шу одамдир Ғарибни гамга отган,
Шу одамдир ватани пулга сотган.

Д е ҳ қ о н б о й. Бернинг бу муттаҳамни ўз қўлимга.
З о ҳ и р. Халойиқ номидан ҳукмим...
Х а л қ. Ўлимга!

Б о г б о н

Ғариб ва Шоҳсанам етди мурода,
Хону беклар ҳеч қолмасин дунёда,
Халқининг бахти кулсин, ҳаддан зиёда.

О й л а р Б е г и м
Юрагимда ҳеч қолмади армоним,
Ғарибу Санамга етишди жоним,
Узоқ яшанг, бахтлар сизга ёр бўлгай,
Ҳар босган изингиз бир баҳор бўлгай.
Зоҳиржон! Зоҳиржон!

Зоҳир л а ш к а р л а р н и а с и р о л и б , ҳ а й д а б к и р а д и .

З о ҳ и р
Мана мен, она!

Куришадилар.

О й л а р Б е г и м
Болагинам!
Қамарни айласак Зоҳирга пайванд,
Ҳ а м м а
Маъқулдир минг карра, бу тадбир харчанд.

А с и р л а р н и о л и б ч и қ а д и л а р .

Ғ а р и б
Халқдан миннатдорман, Зоҳирдан албат,
Қозонди ғалаба юрак, муҳаббат.

Б о ғ б о н
Ҳали йўлларда бор тоғлар каби ғов,
Ҳар қадам босганда учрайди кўп ёв.
Тупланинг қурашга ва бўлинг олов,
Золимга бўлингиз мутлоқ бе аёв.

З о ҳ и р
Токи умид гулни урмасин хазон,
Токи баҳор бўлсин, озодлик замон.
Бўстонга айлансин чўлу биёбон,
Тезроқ насиб бўлгай ўшандай даврон.

Б о ғ б о н
Шоҳ Аббос, Шоҳ Валад бўлди шармисор,
Фақирлар муроди топсин барқарор.

З о ҳ и р
Золимлардан оламиз қасос,
Бунинг учун қўлда бор асос.

Ҳ а м м а
(қиличларини баланд кўтариб)
Асос ва қасос!

Парда уйин охирида тушади, китоб ичида бахши куйлайди, парда орқасидан ҳамма кутаринки руҳда. Қуриниб туради.

Парда

МАВЛОНО ОГАҲИЙ

Музыкали драма

ҚАТНАШУВЧИЛАР

- Огаҳий — шоир, таржимон, тарихшунос.
Ҳуснидил — Огаҳийнинг севгилиси.
Гулхон — Огаҳийнинг синглиси.
Қулаҳмад — Ҳуснидилнинг отаси.
Темур — Қулаҳмад яқини, деҳқон шоир.
Ҳафиза хола — Ҳуснидилнинг аммаси.
Бисмилло — Қулаҳмаднинг иккинчи хотини, Назмийнинг синглиси.
Назмий — шоирлар сардори.
Қаъбай — вазири акбар.
Хон (*биринчи*).
Хон (*иккинчи*).
Масхара — халқ вакили.
Дилкаш — сирдош, Огаҳийнинг хаттоти.
Комил Хоразмий — шоир.
Амалдорлар, қиз-йгитлар, халқ.

ПРОЛОГ

Саҳна олдида жарчилар пайдо бўлади.

Жарчилар

Ҳой одамлар!
Богда битган бодомлар!
Эшитмадим деманглар.
Хоразм тахтида янги хон —
Шон-шавкат эгаси — Олло Қулихон.
Маросим бошланмиш. Эгалланди тахт.
Халойиқ, марҳамат, топгуссан бахт.

Қарнай чалиб чиқнади. Аста-секин парда кўтарилади. Тантанавор музыка — «Хон чиқар» куйи янграйди. Тахтда хон ўтирибди, зиналарда аъёнлар. Ўйин тўхтайдди. Хон мамнун.

Хон. Қаъбайй... *(Имо қилади.)*
Қаъбайй *(хонга)*. Шоир оғаси ҳузурингизда...

Назмий чиқиб таъзим қилади.

Қаъбайй. Амири шуаро, подшон аъзамнинг Хива тахтига қарор топганлари мадҳи саноси учун ашъори зарин-ла муборакбод этинг.

Назмий

*(икки букилиб бориб, хоннинг этагини йпади-да,
ярим куйлайди)*

Тахтингиз муборак, эй, шоҳи жаҳон,
Сиз учун фидодир бу тан ила жон.
Меҳрингиз нуридан бўлиб баҳривор
Қалбимиз бўлгуси мангу муаттар.
Зулм этсанг — билурмиз адолат, дея,

Қаҳр этсанг — англармиз саодат, дея.
Нўҳ умрин тилармиз, сизга, хоқоним,
Соғ бўлинг, соғ бўлинг; соғ бўлинг доим!

Ҳаммада жонланиш. Хон бепарво.

Хон. Билишимча, шоирлар ичида энг истеъдодли,
ёш алломай замона ўлтурмиш...

Қ а ъ б а и й. Назмимиз қуёшн...

Хон. Назм оламининг гавҳари — Муҳаммадризо ми-
роб Эрнийезбек ўгли...

Н а з м и й. Огаҳий?..

Хон. Ҳа. Огаҳий...

Н а з м и й. Шундай зот бор, хоқоним... Мана ўзлари...

Огаҳий ўртага чиқиб таъзим қилади.

Қ а ъ б а и й. Улуғ хонимизга айтгулик маснавингиз
борми, шоир?..

О г а ҳ и й
(*куйлайди*)

Битдим шеър уч юзу йнгирма сатр,
Хонларга дастурдир у бутун аср.
Аларни мармарга зийнат қилдим мен,
Тақдимни ҳазратга журъат қилдим мен,
Гар рухсат олийдан бўларкан нигоҳ.
Топширмақ ҳазратга эрди муддао...

Хон унинг шижоатига ҳайрон қолади. Сўнг «майли» дея ишора
қилади.

Қ а ъ б а и й. Олий ҳазратнинг рухсатлари бўлди, мар-
ҳамат.

Огаҳий Қулаҳмад ва Темур кўмагида мармар тошни хонга келтириб
тутади. Хон мамнуният билан тошни олиб, ёзувчиларга кўз югуртади.
Жиддийлашади. Суюнади. Сўнг пастга тушиб, зинада турган Огаҳийни
баррига босади. Огаҳий устидан олтин тангалар сочилади.

Ҳамма Огаҳийни табриклайди.

Ҳ а м м а. Яша, ёшулли. Яша, ёшулли!

Хон. Менинг Масхарам, бормисан? Шундай шодиё-
нада нафасинг ўчгани нимаси? Бўёна гал.

М а с х а р а. Дойи, мен ўламан — сиз айриласиз, сиз ўласиз — мен айриламан.

Х о н. Нафасинг кўкнорихонага урсин, Масхара!

М а с х а р а. Дойи, энди ўзингизга келдингиз. Тахтга тирноғиниз илинуви билан манавилар (*Назмийларни кўрсатиб.*) қора булутдек атрофингизни ўраб олишди. Биздақа нони қоқларга буларни оралаб, сизни муборакбод этмоққа йўл бўлсин.

Х о н. Лофга жуда устасан-да, Масхара, ҳой, йўл беринглар! (*Масхарага йўл берадилар.*) Қани, гапир, сенга маъқулми бу ишлар?

М а с х а р а. Маъқул дойи, маъқул. Ҳамма иш узукка кўз қўйгандай силлиқ, аллома. Аммо... Огаҳий бошидан тилла сочилди-ю, шоирлар оғасининг бурнидан қурт ёғиб қолди. Хуллас, ер ёрилмадики, Назмий кириб кетса.

Х о н. Масхара. Жим бўл!

М а с х а р а. Охири бахайр бўлсин дойи.

Чироқ ўчади.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҶРИНИШ

Боғ. Орқадан анҳор оқиб ўтади. Чиғириқ ишлаб турибди. Қатта кўза кўтарган Ҳ у с н и д и л паст-баландликлардан юриб, куйлаб кираиб келади. Ва шийпон ёнига келиб тўхтади.

Ҳ у с н и д и л

Эй париваш, очма юз, ишқ аҳли шайдоланмасун.
Мандин ўзга ҳеч ким ишқингда расволанмасун.
Айлагил қаддинг ниҳолин жилвагар боғ ичра ким,
Сарв раъноланмасун, шамшод зеболанмасун.

У ашулани баланд қўйиб, анҳор бўйига тушиб кетади. Қумғон ва сатил кутариб, Гулхон киради. Чиройли овозга маҳлиё бўлиб тикилади.

Гулхон. Акамнинг ғазалини мунча бийрон куйлаган қиз ким бўлдийкин? Овози ширин, ўзи ҳам албатта гўзалдир. (*Қўшилиб куйлайди.*)

Ҳ у с н и д и л ва Гулхон

Лаъли хандон бир-ла гулшан сайрин эт ҳар субҳиким,
Ғунчалар кўнгли очилмоқға тақозоланмасун.
Наргис олдида ёшурғил юзниким, ул оч кўз
Ком олурға хони ҳуснингдин таманноланмасун.

Ҳуснидил сув олиб қайтар экан, Гулхон билан кичик кўприк бошида тўқнаш келади. Икки дугона бир-бирларини танийдилар.

Ҳуснидил. Гулхон!

Гулхон. Ҳуснидил, сизмисиз, дугонажон? (*Кўришадилар.*)

Ҳуснидил. Яқинда кўчиб келдик. Дадамлар акангиз билан ишлагани келдилар.

Гулхон. Айтинг-чи, акамнинг ғазалларини қаёқдан ўрганиб олдингиз.

Ҳуснидил. Дадам ўқиб бердилар, ёдлаб олдим... Гулхонжон, акангиз битган назмларининг шайдоси бўлиб қолдим... Айтсам, бирам ҳузур қиламанки... Айтгандай, акангиз қаандақалар?..

Гулхон. Ҳали кўргангиз йўқми? Ишонмайман.

Ҳуснидил. Улай агар... Айтинг, қанақалар?

Бисмилло кириб қолади.

Гулхон. Қандай деб тушунтирсам экан. Кўзлари катта-катта.

Бисмилло. Қулоқлари узун, қушбурун, таъвия бир шоир. Орзу қилмай кўя қол, Ҳуснидил. У киши менинг акамнинг тамом акси. Акамни кўргину, томоша қил — бирам чиройли, бирам келишган...

Гулхон. Акангизни мақтайверманг. Кўрсам кўнглим айшйди.

Бисмилло. Ҳой, оғзингга қараб гапир, қиз. Сендақа корчалон қизларни чўриликка олмайди акам. Ҳа...

Ҳуснидил. Мушоирада енгилибди-ку акангиз, тагин нимасини мақтайсиз?

Бисмилло. Бўлмаган гап. Шоирларнинг оғаси бўлармиди енгилса. Ундан зўр ғазалхон йўқ дунёда. Ҳуснидил кўрса борми, шундайгина тўкилиб кетади... Ҳа...

Ҳуснидил. Қўйинг, ёмон гапларни гапирманг — одам уялиб кетади.

Бисмилло (*суйканиб*). Ўзимнинг арзандам. Мени кечир. Сен борсан — мен борман. Энди шаҳарга келдинг, акам билан учраштириб қўяман... Угай онанг бўлсам ҳам, туққан онангдан яхши онангман, болам...

Гулхон (*қараб*). Вой эсим қурсин, қозон қоқраб кетди-ку, ҳаяллаб қолганимни қаранг...

Ҳуснидил. Вой, менинг кўзамни олиб кета қолинг, олинг, дугонажон. (*Беради.*)

Гулхончиқади.

Бисмилло. Вой, аллакимлар келяпти. Қетайлик.
(Чиқади.)

Хуснидил кўза кўтариб, анҳор томон ўтади. Қўққисдан уни сув
ёқалаб келаётган Огаҳий кўриб қолади. Қиз юзини яшириб,
бепарво ўтиб кетади. Огаҳий таққа тўхтади. Изтиробда. Пауза.

Огаҳий
(куйлайди)

Яширди юзини мендан ҳаё баҳона қилиб,
Ниқобин олмади элдин ибо баҳона қилиб,
Агарчи огримамиш эрди кўргали ҳолим,
Кўз очмади манга огриқ онга баҳона қилиб...

Хуснидил кўза кўтариб қайтади. Кўприк ёнида Огаҳийга дуч келади.
Аввал унинг қўшинига маҳлиё булади. Кейин юзма-юз учрашади-ю,
қўлидан кўзасини тушириб қочади. Огаҳий ҳушини йиғолмай қотиб
қолади. Ўзига келиб, ашулани давом эттиради.

Оҳ, не балодур билмадим, эй, дилрабо, қошу кўзинг,
Қим, бир назарда солди ўт жоним аро қошу кўзинг.
Олди қарору тоқатим оқ сийнаю нозик белинг,
Солди қаро кун бошима ики қаро қошу кўзинг.
(Пауза. Сув бошига йўл олади.)

Азиз сув, розимни айтай, эшит! Мен телба ошиқман.
Юрак торларимда муҳаббат шеърлари жўш уради. Уни
қаёққа сиғдирай. (Куйлайди.)

Мен муҳаббат саргузашти бобида афсонаман,
Яъни ёр васли учунким, бағри қон минг пораман.
Мақсудим саҳросидаким сарсону бечораман,
Ишқ заҳмидан юрак (оҳ) пора-пора, ёнаман.
Не машаққат бўлса майли, ёр учун тайёраман.
(Дарахт панасида маъюс ўтириб қолади.)

Пауза. Темур киради.

Темур (ўзича). Тонг маҳал бузрукворимиз шу гул-
шанда бўлғувчи эдилар. Қўришмайдилар чамамда...
Огаҳий (туриб). Мен бундаман, азизим...

Темур (таъзимдан сўнг). Руҳи ҳолатингиз ўзгача кўринади. Устоз паришонхотирсиз...

Огаҳий. Шундайми, тўғри... Кечадан бери хаёлим паришонроқ... айтинг, ўзингиз қалайсиз?

Темур. Мен кечаги шоирлар суҳбатидан қаттиқ хафаман. Мавлоно Назмий шогирдингизни ноҳақ камситдилар. Бемаврид ёш ниҳолнинг белини сипдириш инсофдан эмас.

Огаҳий. Мен ҳам шу фикрдаман. Бунинг тагида қандай сир ётади — билмайман, аммо ута аблаҳлик қилниди. Темуржон, кўнгил шибангизни Амири шуаро сипдирди...

Темур. Бунинг сирини шу, устозим... сизин хон ҳазратлари яхши кўрадилар. Шогирдларингиз белига тин уриб, сизни қулатмоқчи у.

Огаҳий. Сабаб? Бундан не манфаат?

Темур. Устингиздан олтин сочилгандан бери, шоирлар оғаси Назмий ухламайди. У бахил, ичиқора одам, ҳушёр бўлинг, хонни қарши қилиб қўймасин.

Огаҳий. Мен хонга керакман, ишим Темур. Мен бўлмасам хонимизга машҳур «Равзатус-сафо»ни ким таржима этиб беради? Мен бўлмасам, авлодлар тарихини ким ёзади? Унга мадҳи саноларни ким битеди?..

Темур. Хонимиз мадҳи санолар қурбони.

Огаҳий. Худди шундай. Аммо мадҳлар билан маст бўлса бўлсину мушкуллимизни осон қилсин. Бизга шу керак.

Темур. Ҳақ гапни айтдингиз, пирим.

Огаҳий. Айтгандай, ноибим Қулаҳмад оға қанилар?

Темур. Янги ноибингиз тўғон бошига кетдилар.

Огаҳий. Ноибимиз ғоят софдил одам эканлар. У киши ишга келдилару юмушим анча енгиллашди. (*Ҳушёр тортиб.*) Янги хабар йўқми?

Темур. Хотиржамлик... Сувни етти ариққа тақсимлаганмиз, яна назорат қилгани кетдилар.

Огаҳий. Хурсандман... Қани, ўлтирайлик.

Ўтлоққа ёнбошлайдилар. Пауза.

Темур. Хаёл суриб қолдингиз, ҳазратим, нима бўлди?

Огаҳий. Йўқ, ўзим, шундай, Ҳофизи Шерозийнинг бир мисраси хаёлимни банд этди:

«Агар он турки Шерозий ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро».

Темур. Қойил, шеър тарихини тушунтиринг, устоз?

Огаҳий. ...Бир кун хон шеър айтганларга катта мукофот эълон қилибди. Шунда хон ҳузурига юпун кийинган шоирни олиб кирибдилар. У: «Эй, шахло кўзли қиз, менинг дилимни овласанг, сенинг биргина қора холинига Самарқанду Бухорони ҳадя этажакман», деб шеър ўқибди. «Жаллод!»— дебди хон дарғазаб бўлиб. — менинг улуғ шаҳарларимни бир қора холга алишгувчи телбани дорга осинглар!»

Шунда шоир ер ўпиб, жавоб берибди:

— Мен хон эмасманки, тахтингни ҳадя қилиш қўлимдан келса. Мен шоирман. Шеърим билан юрагимни ҳам, ўзимни ҳам, жонимни ҳам ёрга ҳадя қиламан. Бу менинг шоирлик бурчим,— дебди.

Шунда: «Қимсан!»— дебди хон. «Каминан камтарин — Ҳофиз Шерозий бўладилар», деб жавоб берибди улуғ шоир. Хон унинг оёғини ўпиб, тахти равондан жой берган экан. Хонлар шунақа... расми русмимизда, элчи сингари шоирга ҳам ўлим йўқ... (*Урндан ирғиб туради.*) Назаримда яқин бировим келаётганга ўхшайди.

Темур. Қизиқ одатингиз бор-да, устоз, бирор ҳодиса юз берадиган бўлса, олдиндан сезасиз.

Огаҳий. Киши мияси ойнайи жаҳонга ўхшайди, бўладиган ҳодисалар унинг кўзгусида акс этади... Ўйлаб қаранг-а...

Темур (*ўйлаб*). Менингча, дўстлар келишса керак-да, сизнинг кўнглингизни сўрамоқчи эдилар...

Огаҳий. Йўқ, Темуржон, йўқ, кўнглим нотинч. Яхшиликка буюрсин.

Темур (*қараб*). Ана, айтмадимми, дўстларингиз келишяпти.

Созанда ва гўянда лар кириб келишади.

Созанда, гўянда лар. Ассалому алайкум...

Огаҳий. Ваалайкум ассалом... мавлонолар, қадамларингизга ҳасанот. Танишинглар, менинг ёш шоғирдим Темур. Истеъдодли деҳқон, ғазалхон... Темуржон, кўнгли боғининг булбулисиз. Янги ғазалларингиз билан бизни

хушнуд этгайсиз... (Меҳмонларга.) Шийпонга марҳамат қилинглр...

Ҳамма шийпонга чиқади. Созаидалар чалишади.

Т е м у р
(куйлайди)

Дарди дилим анго дедим, дема ани манго, деди,
Қим манга ошиқ ўлса, ул лозим эрур анго, деди.
Бусаи лаб савоб учун айла манго ато дедим,
Қошу қапоғини четиб, қўй, бу сўзинг хато деди.

О г а ҳ и й
(бирга)

Хаста кўнгулға қилғайсан мунча недин жафо, дедим,
Дема жафо они, санинг дардингадир даво, деди.

Ҳамма олқиншлайди. Яна музика, ашула. Гулхон киради.

Г у л х о н. Ога, меҳмон келди...

О г а ҳ и й. Қим? Айт, синглим, марҳамат қилиб кир-
синлар.

Г у л х о н. Ҳозир... (Темурга табассум қилиб чиқади.)

Пауза. Қ о м и л кўринади.

О г а ҳ и й. Кўзларимга ишонмайман, Қомил Хораз-
мий?!

Қ о м и л. Худди ўзи.

Қучоқлашиб кўришадилар.

О г а ҳ и й. Қандай бахтим, мен сизни бутун шуурим
билан кутар эдим.

Қ о м и л. Анча ўзгарибсиз, пирим, боғ сайри мубо-
рак.

О г а ҳ и й. Ой бориб, омон қайтдиларми? Петербург-
да ҳаяллаб қолдилар?

Қ о м и л

Сафар кутгандан ҳам бўлди яхшироқ,

Гўё дил уйида ёнди нур чироқ.

Петербург шаҳрида бир рус бастакор,

Менинг ҳар бир дамимга бўлди ул ёр,

Чизигу нотадан бўлди муаллим.
Шу фандин менга берди яхши таълим.

О га ҳ и й
Бахтлисиз, дўстим.
К о м и л
Бир даста келтирдим нотали қоғоз,
Шеърингиз, мана у, ҳам маъқул, ҳам соз.

Пауза

Т е м у р. Устоз, менга рухсат беринг, сув бошига бо-
рай... (Чиқади.)

К а ʼ б а и й ва Н а з м и й кирадилар.

К а ʼ б а и й. Ассалом, азизлар. Келинг, азиз Хораз-
мий.

К о м и л (кўришиб). Хуш кўрдик.

К а ʼ б а и й. Созанда ва гуяндаларнинг хон ҳазрат-
лари ҳузурига чиқиш пайти яқинлашяпти. Ширин суҳ-
батларингизга халақит берганим учун узр.

С о з а н д а ва г у я н д а л а р чиқишади.

К о м и л. Жаноблари, биз ғариблар билан бир неча
дақиқа суҳбатда бўлсинлар.

К а ʼ б а и й. Агар мавлоно Россия мамлакатида ни-
маларга сирдош бўлганларидан каминайи камтаринни
дариг тутмасалар...

К о м и л. Хизматларига ҳозирман... Мен Петербургда
бўлдим. Биз—томчи бўлсак, Россия—денгиз экан...

К а ʼ б а и й. Хоразмдан ҳам катта мамлакат бор
эканми оламда? Шак келтирманг...

К о м и л. Узр, ҳақиқат шу. У ер ибратга лойиқ.

К а ʼ б а и й. Ибратга. Ҳар нарсанинг чеки бор, мав-
лоно. Ҳаддингиздан ошманг, бу ерни Хоразм дейдилар!

К о м и л. Вазири акбар, гапимни тўғри англаг, у
ерда ажойиб тилсим бор, минг-минг китоб бир кунда
тайёр, газеталар чиқар, журналлар босилар. Ҳаммаси
олам-олам янги хабар, илм-маърифат таратар...

Н а з м и й. Қофир бўлибсиз. Хоразмий!

К о м и л. Қаранг.

Ҳар ёна кетган поезд излари,
Вагонга минасиз, кетасиз пари,
Бир кунда қирқ тошни бемалол босгай
Ва керак манзилга одамни элтгай,
Телефон, телеграф сўзлашур тинмай,
Шаҳарлар сўзлашар бир-бирин кўрмай.

Назмий. Урус динига кирибсиз, шоир Хоразмий,
бу йўлдан қайтинг, бўлмаса бошингиз кетади.

Огаҳий. Ибн Синони, Берунийни, Фирдавсийни у
ерда ўқийдилар. Хайём рубойларини куйлайдилар. Дин-
дан чиққанлари йўқ-ку уруслар...

Назмий. Улар — урус. Динсиз кофирлардир. Аммо
биз, иншоолло, мусулмонмиз. Гуноҳ гаплардан юз ўғир-
моғимиз шарт. Мавлоно Огаҳий, огаҳ бўлинг, шоирлар
оғаси бўлганим учун сизни тартибга чақираман!

Огаҳий. Қуллуқ.

Назмий. Яна шундай беадабчилик бўлса, ҳазрати
хонга етказирман. Эсингизда бўлсин.

К а ъ б а и й

Ўқисак динимиз — қуръонимиз бор,
Мударрис, уламою эшонимиз бор.
Сигинсак авлиё пири муаззам,
Мусулмонга Расул оллоҳу карам...

О г а ҳ и й

(кинояли)

Тавба.

Агар ширин сўзингдан даҳр аро юз минг шакар сочсанг,
Они заҳар-заққум айлар шўр сўз аҳли ғийбатдин...

К а ъ б а и й. Огаҳий, муддат битди «Равзатус-сафо»
таржимасини ҳазратим кутмоқдалар...

Огаҳий. Марҳамат қилиб, ҳазратимга элтгайлар...
Китоб тайёр, мана... (Китобни олиб келиб, тутқазади.)

К а ъ б а и й, Н а з м и й чиқадилар.

К о м и л. Қандай нодон одамлар-а...

О г о ҳ и й. Яхшидан саодат, ёмондан касофат дейди-
лар.

Пауза. Хафалик.

К о м и л. Алломан замона, сизга бир сўзим бор...

О г а ҳ и й. Қулогим сизда.

К о м и л. Зулмат тунида чирог бўлиб ёну сўнма, дейдилар. Назм аҳлининг бир раъйини қайтармасангиз.

О г а ҳ и й. Эшитаман.

К о м и л. Ёлғизлик етар дейман.

О г а ҳ и й. Ахир ман-ку бахт этагини туюлмаган мардумман, бахтсиз мардумга қандай шўрпешона ёр бўлмай.

К о м и л. Бахтингиз очилади. Хўн денг. Ёрни биз топамиз...

О г а ҳ и й. Измин сизда. Ихтиёрингиз... фақат...

Шошиб Қулаҳмад киради. Унинг кетидан ярадор Темур пайдо бўлади.

Қулаҳмад. Ҳазратим, ёрдамингизга муҳтожмиз.

О г а ҳ и й. Бир кор-қол бўлдими?

Қулаҳмад. Сув жанжали. Етти ариққа текис сув таратиб турган эдик. Хон ҳазрат йигитлари келди. Зўрлик билан Назмий ерларига сув боғлатди. Темур кўнмади, жанжал чиқди. Икки ясовулни у отдан қулатди. Уни роса калтакладилар. Маиа, чала ўлик бўлиб қолди. Сизни паноҳ этиб, бу ерга келдик.

О г а ҳ и й. Муртадлар, хон фармони билан сув тақсимоти мироб мутасаддисида-ю, фармонни оёқ ости қилдилар. Ноибим калтакланди нима-ю, мен калтакландим нима... Хонга арзга бораман.

Т е м у р. Мени зиндонга ташламоқчилар, устоз. Майли, майли, бундан қўрқмайман. Аммо деҳқон шўрликлар сувсиз, экинлари қуриб хонавайрон бўлишади. Шундан қўрқаман.

О г а ҳ и й. Унда тўғон бошига кетдик. Қани, Назмий одамлари кучлимикни, ё фуқаро! Юринглар!

Чиқиб кетишади. Т е м у р ва Г у л х о н қоладилар.

Т е м у р. Уҳ, бутун суякларим сирқираб оғрияпти.

Г у л х о н. Қани, уйга юринг, ётиб дам олинг. (Уни етаклайди.)

Т е м у р. Астароқ. Хали ғазаб пайтида билинмаган экан.

Гулхон. Етиб дам олсангиз, тузалиб қоласиз. Ҳозир иссиқ шўрва қилиб бераман. Зора терлаб...

Темур. Терлаш билан бу азобдан қутулсам, шукр қилардим, ўпкадан айрилганга ўхшайман.

Гулхон. Ноинсофлар, одамни ҳам шунча азоблайдиларми... Эй раббим, шафқатсизларга шафқатсиз бўлсанг нима қилади?..

Темур. Қўй, ўзингни қийнама, Гулхон. Биз фақат ўз билан кучимизга ишонамиз. Начора, олам тенг қурилмагандан кейин, адолат қасқда бўлсин. Унинг ўрнини шафқатсизлик, зулм эгаллайди-да... Қўй, бу гапларни унут, Гулхон. Хафачилик сенга ярашмайди. Мана, сени кўрдиму, азобим анча енгиллашди. Тузалиб кетаман, азизим.

Улар чиқадилар. Пауза. Аллакимни излаган бўлиб Ҳуснидил киради.

Ҳуснидил. Менга нима бўлди-я... Кўнглим нуқул шу ерни тусайди. Бу ернинг нима хислати бор экан-а... Е ҳалиги кишимикни? Ким бўлдикин у сеҳргар? Эсиз, кўзани ташлаб қочгандан кўра, бир дақиқа жамолни кўрмайманми? Ақалли ким эканини билиб олмайманми? (*Хаёл суриб юриб куйлайди.*)

Бўлмишам токи мубталойи фироқ,
Қасди жоним қилур жафойи фироқ.
Васл айшидин этди бегона буқун,
Мени чарх айлаб ошнойи фироқ.
Қолмади аҳлу ҳушу сабру суқун,
Бошима тушгали балойи фироқ,
Қачон ўлғайки, ул қуёш васли,
Қилгай Ҳуснидилни жудойи фироқ.

(*Ўзига келиб.*) Вой, биров келяпти. «Бу ерда нима қилиб ўтирибсан» деса нима дейман? Кетай... (*Жўнамоқчи бўлади.*)

Бисмилло киради.

Бисмилло. Вой, қоқнидиқ, Ҳуснидил, сизмисиз? Менга қаранг. Сизни кўрсам бирам севқиб кетаманки... Худди ўзимнинг тугишган сизгимга ўхшайсиз-а...

Ҳуснидил. Дадам сизга уйланганларидан бери, мен ҳам хурсандман. Мана, Хивага кўчиб келдик. Энди доим бирга бўламиз.

Бисмилло. Ишқилиб, мени ўгай демасангиз бўлгани... Ахир мен марҳум ойингиз ўрнига ойингизман. Узоқ вақт бева эдим, энди...

Ҳуснидил. Вой, қўйинг, биз айирмачи эмасмиз. Кўнглингиз тўқ бўлаверсин.

Бисмилло. Акамни кўрмадингизми? Яқинда шу сув бўйида юрган эканлар...

Ҳуснидил. Шоир акангизими? Йўқ, кўрмадим. Ҳа, айтгандай, ҳали бир кишини кўрувдим... Ўша сизнинг акангизми?

Бисмилло. Ҳо, акамни кўрингу томоша қилинг. Бирам келишган, бирам чиройли. У кишининг шеърларини эшитсангиз... Бирам дилрабо...

Ҳуснидил. Агар мен кўрган киши акангиз бўлсалар, тасавно. У кишига ҳар қандай қиз ҳам ҳавас қилади. Аммо у кишининг шеърлари менга аллақандай, ёқин-қирамайди...

Бисмилло. Қўйинг, жаҳлимни қистатманг. У кишидақа шоир туғилган эмас Хивада. Ҳар бир сатрларига хон бир ҳамён олтин беради, билсангиз...

Ҳуснидил. Огаҳий деган шоир у кишидан зўр экан-ку. Шеърлари менга ёқади. Лекин...

Бисмилло. Қўйинг ўша миробни... Акам шоирларнинг оғаси — Амири шуаро...

Ҳуснидил. Шундай ажойиб одаму... Сузга нуноқ экан-да.

Бисмилло. Ачингимни чиқарманг, Ҳуснидил.

Ҳуснидил. Ачинганимдан айтяпман-да...

Ҳа физ а хола киради.

Ҳа физ а. Вой айланайлар, шу ердамсизлар?

Бисмилло. Ҳа физ а хола, мен пон ёпаяман. Эртага наврўз, қарашиб юборинг менга...

Ҳа физ а. Жошим билан, Бисмиллохон. Сиз хамир ошираверинг, ёпиш мендан.

Бисмилло. Хўп бўлмаса, кутаман. (Чиқади.)

Ҳа физ а. Ҳуснидил, хомуш кўрипасаи, қизим...

Ҳуснидил. Аммажон, сиз сўраманг, мен айтмай.

Ҳа физ а. Дилнинг оч — сирингни мендан яширма.

Ҳуснидил. Қўнглимдагини сизга айтмай, кимга айтаман... Бу ерга сизни орқа қилиб келганман-ку ахир. Сиздан бошқа ҳеч кимим йўқ... *(Бағрига ташланади.)* Ҳали қизиқ бир воқеа бўлди... Сув олиб келаётиб, бир кишига дуч келдим. Нима десам экан...

Ҳафиза. Наҳот, кўрингу кўнгил бердинг...

Ҳуснидил. Ростини айтайми?... Юрагимнинг ярминини олиб кетди.

Ҳафиза. Қийин бўпти сенга, қизим... Ким экан у?..

Ҳуснидил. Бисмилло опамнинг айтишича, у шоир Назмий эмиш.

Ҳафиза. Эй шўрлик қизим... начора, Назмий катта шоир. Сенга арзийди. Муҳаббатинг сохта бўлмаса, бас. Подшонинг кўнгли қурбақага тушган экан, болам...

Ҳуснидил. Дунё қизиқ экан. Шундай ажойиб одаму ғазалларини ҳазм қилолмайман. Бу ёғи қандоқ бўлади, амма?

Ҳафиза. Қўникиб кетасан, болам. Фақат шошилма. Эҳтимол ўткинчи севгидир...

Ҳуснидил. Қайдам...

Ҳафиза. Кетдик, болам, бегоналар келишяпти... *(Чиқади.)*

Каъбай, Назмий киришади.

Назмий *(Хуснидилга)*. Ҳай қиз, кимсан?

Ҳуснидил. На ишингиз бор, ога?

Назмий. Зотингни билмоқчиман, гузал... Бу боғда сендақа дилбар гул йўқ эди-ку?

Ҳуснидил. Мен Қулаҳмад миробнинг қизлариман, ога.

Назмий. Қаердан пайдо бўлдинг?

Ҳуснидил. Қишлоқдан келдим, ога. Юмушингиз бўлмаса, йўлимни тўсманг, кетай?

Назмий. Каъбай, қаранг! Қулаҳмад огани афв этгайсиз. У кишининг қизлари бунга лойиқ.

Каъбай. Менинг қаҳримни сўндирмоқчимисиз дейман, ога? .

Назмий. Излаганимни топганга ўхшайман, дўстим.

Каъбай. Муродингизга етинг, шоир.

Назмий. Сенга жавоб, дилбар қиз. Фақат айт нисмонг нима?

Хуснидил. Исмин — Хуснидил... (Чиқиб кетади.)
Назмий. Ҳазратим, айтмадимми — сабрнинг охири олтин...

Қаъбаий. Сизга ёққан бўлса бас — бу ёғини бизга қўясиз. (Боқиб.) Мироблар қаёқда бўлса экан-а?

Шошиб Дилкаш киради.

Дилкаш. Тўғон бошида жанжал — хош ариғи бекитилиб, сув деҳқонларга берилди.

Қаъбаий. Нима?!

Назмий. Хош ариғидан сувни мен ичаётган эдим. Хароб бўлдим.

Чопиб чиқадилар.

Парда.

ИККИНЧИ ҚҰРНИШ

Тўғон боши. Бир ёнда чигириқ айланиб ётибди. Ундай Назмий экинзорлари сув ичади. Кенг яйлов манзараси. Узоқ-узоқларда тоғ, тепа, боғлар кўринади.

Баҳор. Халқ сайили. Қизлар яласи ва ўйини бошланади.

Қизлар

Олтин бармоқларга хинна қўяйлик,
Бўйинларга ишжу — маржон тоқайлик.
Ошиқларнинг кўнглига ўт ёқайлик,
Саллониб яллаю ўйин қилайлик.

Лекчани эгри қўйсанг — қўю,
Таҳёнгни эгри қўйма.

Қизлар Хуснидилга юзланишади.

Биринчи қиз. Кўнглингизни очинг, Хуснидил.
Гапиринг.

Хуснидил (хаёлчан). Нимани гапирай?..

Иккинчи қиз. Ҳеч бўлмаса Огаҳийдан ўқинг.

Ҳуснидил. Огаҳий... Шеърлари жони дилим...
Худди менга атаб ёзилгандай дилрабо... (*Куйлайди.*)

Эй, жамолнигдур жаҳон зебандаси,
Ою кун эрмас аниг мопандаси,
Ҳусн мулкида эурсан подшоҳ,
Хублардур остонинг бандаси.
Хону ҳуснингнинг гадоси келди гул,
Эгинда юз нора бўлган жандаси.
Гулча ҳайратдин очибдир оғзини,
Токи зоҳир бўлди лаълинг хандаси.

Ҳамма Ҳуснидилни қучоқлайди.

Биринчи қиз. Улар нечун ҳаяллашдилар-а?!.
Ҳуснидил. Қимлар?
Гулхон. Акамлар келишмоқчи эдилар.

Говур эшителиди. Ҳамма ҳаяжонда.

Биринчи қиз. Бегоналар келишяпти. Қуён бў-
лайлик.

Қизлар қочиб чиқишади.

Ҳуснидил. Мен кетмай. Эҳтимол, у кишини уч-
ратсам.

Назмий киради. Дарғазаб.

Назмий. Аблаҳлар. Чиғириғимдаги сувни ҳам бош-
қа қулоққа буриб юборишибди. Хап сеними, Темур. Те-
рингга сомон тикмасам, отимни бошқа қўйганим бўл-
син. (*Сувни очмоқчи бўлади.*)

Ҳуснидил (*йўлини тўсади*). Тегманг, тақсир.

Назмий (*қизни пайқайди*). Ҳуснидил. (*Ўзича.*) Қиз
олдида беадабчилик қилиб қўйдим-ку... (*Унга*). Кечир,
сулув қиз. Киши дарғазаб бўлганда, ақлдан ҳам айри-
ларкан. Мендан хафа бўлма. Мен Назмийман.

Ҳуснидил. Сиздан хафа бўлиб нима қиламан.

Назмий. Хайрият. (*Суюнади.*)

Ҳуснидил. Нотавон шоир бўлсангиз...

Назмий. Нотавон... Ахир мен амири шуарома...

Ҳуснидил. Сизнинг девонингизни ўқиб чиқдим.
Кўнглим ранжиди.

Назмий. Нимадан, сулув қиз? Наҳот ёмон иборалар ишлатган бўлсам... Наҳот қофияларни улолмаган бўлсам...

Ҳуснидил. Йўқ... Ёмон иборалар ишлатмагансиз, қофиялар ҳам жойида. Аммо пишиқ гишдан ёмон бино қургансиз. Қошонангиз кўнгилни овламайди. Ғализ, рангсиз, совуқ, ҳиссиёт уйғотмайди.

Назмий

Лоладек юзнинг хаёлидин тўла қондир тусим,
Балки лола жомидек қон ичра пинҳондир кўзим...
Кўз ёшим бўлди равон, бир наргиси жоду кўриб,
Овчи янглиғким югургай ҳар тараф оҳу кўриб.

Ёмонми?

Ҳуснидил. Бировнинг шеърини ёки мулкани ме-
ники, деган одамни нима деса бўлади? Бу — Навоий
ҳазратлари ғазали турур... Сўнгинг бесавод ёдлабсиз.
(Чиқиб кетади.)

Назмий (ўзича). Эй суққабош, ақл кирмаган хом-
калла... Наҳот қиз болага гап топиб беролмасам... (Чи-
қиб кетади.)

Масхарабоз бошлиқ бир тўда йигитлар киришади.
Уйин авжида.

Масхара

Мотамзадаман, умрим ўтади, хабарим йўқ,
Бир рози дилим ойғали соҳиб назарим йўқ...
(Тўхтаб.) Оғайнилар, қаранг! Қуллуқ қилинг!

Огаҳий, Комил ва бошқалар киришади. Уйин давом этади.

Огаҳий. Бу масхарабоз эмас, балки халқнинг мо-
тамсаро аҳволининг жарчиси.

Комил. Жуда оқилона гапирдингиз, пирим.

Масхара

Қоқрада қумрини ётар,
Чипродалли — далли.
Ушлаб олсанг кимга ётар,
Чипродалли — далли,
Қозон қайнар вақир-вуқур.
Чипродалли — далли,

Барак пишса, бизни чақир,
Чипродалли — далли,
Пиширганда олти гўмма,
Эшигина урар тамма.
Пиширгани олти барак,
Тўймасангиз нега керак?

Ҳ а м м а сайил қилиб чиқади. Огаҳий, Комил ва шоирлар олдида
Ҳ а ф и з а хола пайдо бўлади.

Ҳ а ф и з а. Азиз шуаро, ҳайитингиз муборак бўлсин.
О г а ҳ и й. Қуллуқ ая. Омадингиз келсин.
К о м и л (*Огаҳийга*). Биз тезда қайтамыз. Сизни Ҳ а-
физа холага топширдик. (*Чиқадилар.*)

Пауза.

Ҳ а ф и з а. Иним, бир оз сабр қилсангиз... Сизга мух-
лиснингиз интизор... (*Чиқади.*)
О г а ҳ и й (*хайрон*). Мухлисим?.. Қим бўлдийкин?

Пауза. Ҳ у с н и д и л пайдо бўлади.

Ҳ у с н и д и л. Куттириб қўймадимми?
О г а ҳ и й. Мешими?
Ҳ у с н и д и л. Ҳафиза аммамайтдилар анчадан бери
йўлимга кўз тикар эмишсиз...
О г о ҳ и й (*ўзига келиб*). Ҳа, рост айтибдилар, хиз-
мат?
Ҳ у с н и д и л. Гапирсинлар.
О г а ҳ и й (*ўзича*). Ҳа, гап кела қолса-чи...

Пауза.

Ҳ у с н и д и л. Янги ғазалингизни ўқидим. (*Куй-
лайди.*)

Мушкул қошининг ҳайъати ул чашми жаллод устина,
Қатлим учун нас келтурур нун элтибон сод устина.
Қилғил тамошо қомати зебоси бирла оразин,
Гар кўрмасанг бўлгонин пайванд шамшод устина.
Нозу адои ғамзаси қасдим қилурлар дам-бадам,
Ваҳ, мулча офатму бўлур бир одамизод устина.
Не журъат пла Огаҳий очгай оғиз сўз дергаким,
Юз хайли ғам қилминш ҳужум ул зору ношод устина...

Огаҳий

Менки букун бир париваш дилрабога учрадим,
Улмагунча айрила олмас балога учрадим...
Зулфига тушти кўзим боқмоқ тилаб рухсориға,
Ваҳ, нетайким, ганж истаб аждаҳога учрадим.
Эй, табиб, эмди давои айламоқдин чек қўлинг,
Ким, мане дилхаста дарди бедавога учрадим.

Пауза.

Хуснидил. Сиздан хавотирдаман доим, ширин су-
ханим, атрофингизда иғво... фисқу фасод...

Огаҳий. Қўрқманг, мухлисим... Сизни ўйласам муш-
куллим осон кўчгай. Саройда эса жон бор. Унга мен ке-
ракман. Ота-бобо тарихидан тортиб, унинг шону шав-
катини мен мўйқаламан билан қоғозга кўчиргумдир.

Хуснидил. Қўлингиз дард кўрмасин. (Қараб.)
Одамлар келяпти, мен кетай... (Чиқади.)

Огаҳий (орқасидан). Бунча меҳрибон, бунча дил-
рабо... (Иккинчи томонга чиқади.)

Қаъбаий, Назмий кирадилар.

Қаъбаий. Йўқ, Назмий, ҳар қандай бўлганда ҳам
Огаҳий — Огаҳий, беваж унга заҳар сочишга тил ожиз.
Кейин олампапоҳ хонимиз уни қўллайдилар.

Назмий. Гап шунда-да. Сизнинг кўмагингиз бўл-
маса мен бечоранинг ҳолига вой, ўлганим. Хонинг ил-
лосини фақат сиз қайтара оласиз...

Қаъбаий. Огаҳийдан ёмонлик кўрганам йўқ. Қан-
дай қилиб мусичадек бегуноҳ шоирга хиёнат қилай?

Назмий. Сизни ер билан яксон қилсин — яна бегу-
ноҳми. (Бирдан.) Қаъбаий эмас, дўзахий деган ким?

Қаъбаий. Ё алҳазар... Исбот қилинг, бўлмаса сиз-
ни... Бу ҳақоратингиз учун...

Назмий. Эшитинг, шоирлар мушоирасидаги шеъ-
ри:

«Сўрсалар сиздан агар ким деб қабиҳ ул дўзахи,
Қаъбадан қочган эшак, ҳазрат назил ул Қаъбаий».

Қаъбаий. Бас. Агар шу гап рост бўлса, мендан
яхшилик кўрмагай.

Назмий. Дўстим, иккимизнинг дардимиз бир.

Қаъбаий. Қўлни беринг. (Қўл беришади.)

Шошиб Дилкаш киради.

Назмий. Нима гап? Нега келдинг?

Дилкаш. Сувни очиб кетдилар.

Назмий. Кимнинг сувини?

Дилкаш. Сизникини... Навбат билан ичармишсиз.

Назмий. Навбат билан?! Экинлар қуриб ўлмайдими? Ким очди? Яна ўшаларми?

Дилкаш. Ҳа. (Чиқади.)

Назмий. О, шўрим... (Югуриб чиқади.)

Қаъбайи (орқасидан). Оқ кўнгил одам. Қандай ёрдам берсам? (Ўйланиб юради.) А-ҳа-а-ҳа...

Пауза. Бирдан «Хон келди» қуйи чалинади. Қаъбайи ўзини йиғиштиради. Халқ йиғилади.

Муборак қадамни ул шоҳи жаҳон қўймоқда. Бўлинглар огоҳ.

Хон кириб келади. Қасалманд, хомуш. Ҳамма таъзимда.

Хон. Муборак бўлсин, халойиқ, наврўзи жаҳон!
Халқ. Сизга ҳам қутлуғ бўлсин сайли наврўз, хон!

Ашула. Рақс. Оммавий ўйинлар бошланади.

Хон (*ўйин, ашуладан сўнг*). Масхара кўринмайди, во ажаб?

Масхара. Борман, дойи борман.

Хон. Мум тишлагандай жимсан? Аҳволларинг?

Масхара. Меҳрибончилигингиз туфайли ёз айронсиз, қини қатқисиз юрибман.

Хон. Майли, унда анча қуюлибсан, бизларни бир кулдир-чи!

Масхара. Сулаймон элида бир қўтир эчки-ю, бир хўтигим бор, сизни кулдираман деб олардан айрилиб қолайми, дойи.

Хон. Майли сен ўлсанг ҳам улар омон қолади.

Масхара. Майли, хон, мен — биттаман, шоиру шуаролар мингта. Ўрнимга бировини қурбон қила қолинг.

Хон. Масалап?

Масхара. Энг ашаддийси, энг каттаси, энг бетамизи-ю... Ампри шуаро Назмийни...

Хон. Назмийда қасдинг борми?

Масхара. Эй шоҳим, омон бўлигиний, сизга ишонса, сувга таянгандек булар экан-да сиримни очяпсиз-а? Хўп, бошладим.

Музыка. Ҳйин. Чағалоқ.

Улоқли от тагимда,
Кичкинажон, кичкина.
Қуроқ чопон эгнимда,
Кичкинажон, кичкина.
Чопдим отимда улоқ,
Кичкинажон, кичкина.
Менга тегди бир қулоқ,
Кичкинажон, кичкина.

Кулги авжида экан, паришон ҳолда Назмий кириб келади.

Хон. Мешинг амири шуаром, келинг.

Назмий. Хизматингизга ҳозирман, хоқоним.

Хон. Қаъбай. Назмий хафа кўринади. Номимдан фармон бер: димоғини чоғ қилсинлар.

Назмий. Ула-ўлгунча хизматингизда бўлиб, оёғингиз чагини юзга суртаман...

Хон. Муҳаммадризо Эрннөзбек ўгли Огаҳий қани? Шонрларни чорланглар!

Кичик пауза.

Дилкаш. Мавлоно Огаҳий ташриф буюрдилар...

Хон ўридан туради. Огаҳий киради.

Огаҳий (хонга). Олий нишон, каминайи камтариндан қабул этгайсиз... (Катта китоб беради.)

Хон (варақлаб ўқийди). «Маълум бўлсинким, мен Эрннөзбек ўгли Муҳаммадризо мироб, лақабим Огаҳий, кўп вақтлардан бери Хоразм тарихини ёзиш билан ўз қаторларим ичида хурсанд эдим. Менга Саид Муҳаммадхон ўз ҳукмронлик тарихини ёзишни буюрди. Мен бу вазифани бажаришга киришдим ва уни «Гулшани давлат» деб атадим». (Хурсанд.)

О га ҳ и й. Уни Хоразм хонлигининг бугунги мерос-хўри бўлмиш сиз олий нишонга инъом қилгайман.

Х о н. Офарин. Қаъбани, буюк тарихчига зарбоф тўн ёпилсин.

Огаҳий устига тўн ёпилади.

Н а з м и й (*киноя билан*). Муборак бўлсин, Эрнийзбек ўғиллари...

Пауза

Х о н. Шоирлар амири норозига ўхшайдилар назаримда.

Н а з м и й. Йўқ, йўқ, асло олий нишон.

Х о н. Бўлмаса, шеърхонликдан бўлсин. Соғиниб қолдик.

Н а з м и й. Комил Хоразмий, марҳамат қилинг.

Х о н. Аввал ўзларидан эшитайлик.

Н а з м и й. Мен тайёр эмас эдим-ку...

Х о н. Шоирлари ҳар маҳал, ҳар қандай пайтда шеър туқишларига имоним комил. Майли, сизга эркин мавзу берамиз... Бошланг!

Н а з м и й

(*ўқийди*)

Хонимиз олам қуёш, муҳташам соҳибқирон,
Бир кун таъзимига келгай анинг жумла жаҳон.
Ул тафаккур оламининг устози, мумтозидир,
Таслимига юз тутар оламда бўлган барча жон.
Шеъринят илмида ул юлдуз эмас, мисли қуёш,
Мисраси, ҳатто ибора гули гулзордан нишон.
Ул сахийлик бобида Хотам анга бас келмагай,
Ҳам адолат оламга бош эрур Султон жаҳон...

(*Таъзим қилади.*)

Х о н. Балли. Мақтовингдан бошим осмонга етди, шоир. Аммо бу назмлар дилни қитиқламайди. Таъсирчанроқ ғазаллар ўқилса-да. Мана, гўзал ёр васли... Ошиқлар зори... Марҳамат.

Н а з м и й. Бўлмаса, навбатни истеъдодли шоир Комил Хоразмийга берайлик.

Х о н. Комил Хоразмий. Бизни нима билан хурсанд қилмоқчисиз?

Компл. Мавлоно Огаҳий шеърларига назира. (Куйлайди.)

«Куйса олам, бўлма ҳайрон, ўтли афғонимга боқ,
Ўтли афғоним таажжуб, кўздаги қонимга боқ.
Қасдим айлаб дам-бадам ранжу фироқу дарди ишқ,
Чиқмаган бунча азоб ичра қаттиқ жонимга боқ.
Ҳайрат этма, ҳар бало тўфони тутса даҳрни:
Сели ғамга манба ўлган чашми гирёнимга боқ.
Комилинг ҳолини гар ишқ ичра билмоқ истасанг,
Элга ибрат бирла тўлган кўздаги қонимга боқ».

Хон. Огаҳий, сиз нима дейсиз?

Огаҳий
(куйлайди)

Қачонким ул пари кўздин ниҳон ўлди, ниҳон ўлди,
Ишим Мажнун каби оҳу фиғон ўлди, фиғон ўлди.
Қўнгулда отани ишқинг ниҳон асрий дедим, эй шўх,
Нетаи оҳим шароридин аён ўлди, аён ўлди.
Ҳазин жонимга дарду ғам ўқин ёғдурғоли ҳар дам,
Юзинг узра ики қонинг камон ўлди, камон ўлди.
Ишонмам эй, ки дерсан дилраболарда вафо бордир,
Яқиндурким бу сўз манга гумон ўлди, гумон ўлди...

Хон келиб, шонри қучоқлайди.

Хон. Мен хаста эрдим, дардимга малҳам қўйдинг,
шонр. Тила тилагингни.

Огаҳий. Қўл узатсак етадиган ерда Аму оқиб ётибди...
Аммо халқим сувга ташна. Рухсат беринг, олий шишон,
халқ ҳашари билан ариқ қазийлик. Деҳқонни сувга тўйгазайлик.

Хон. Мен сафарга жўнаяман. Хоразм хавф остида,
омонлик бўлса, ўзим бош бўламан... Қазбаий.

Қазбаий. Лаббай давлат шишон.

Хон. Мен қайтганимча саройда сени қолдираман.
Тарозу тепасида тур, ноҳақлик бўлмасин... (Одамларга.)
Хайр халойиқ омон кўришайлик.

Музыка, аскарлар ўйини, Хонни кузатиб халқ чиқади. Саҳнада
Назмий ва Бисмилло пайдо бўлишади.

Бисмилло. Эй, имилламай қолинг. Тезроқ ҳаракат қилсангиз-чи!

Назмий. Нимага ташвиш қиласан мунча! Қаъбайи бор — иш битди деявер.

Бисмилло. Мен ҳам шуни айтяпман-да, темирни қизигида босинг. Ҳа, хон келмасдан.

Назмий. Хўп, хўп, хўп, хон ҳали-вери келмайди, палаги қуриган, хотиржам бўлавер. (Яна.) Хўп дедимку.

Бисмилло. Хўпга бало борми? Ҳуснидил кўп-маяпти. Исканжага олинг. Ҳа... (Чиқади.)

Қаъбайи киради. Хурсанд.

Қаъбайи. Худо деган одамсиз-да, дўстим. Тила тилагингни, бажараман. Душманим бошини ол, де — оламан.

Назмий. Рапинг ростми?

Қаъбайи. Ёлғон айтсам, ёрилиб ўлай.

Назмий. Бу ўринда: сув ўғрилари Темур ва Қулаҳмад зиндонга солинсин.

Қаъбайи. Ҳазиллашма.

Назмий. Ҳазиллашсам тилим кесилсин.

Қаъбайи (ўйланиб). Ёз фармон: Қулаҳмад. Темур хавфли сув ўғрилари деб зиндонга солинсин.

Назмий. Дилкаш.

Дилкаш киради.

Додхоҳга бор, у шу яқинда тўғон бошида.

Дилкаш чиқади.

Қаъбайи. Бу ёғи қандоғ бўлди, шоир?..

Назмий. Хон экансан, даврингни сур, бегим... Энди Огаҳий оёқдан йнқилади.

Қаъбайи. Доно сиёсатингга балли, шоир. Назм кўкида парвоз қилмаганингда, катта арбоб бўлардинг. Хўш, яна нима истайсан?

Назмий. Муҳаббат косасидан май ичмоқ истайман.

Қаъбайи. Ичасан, қониб-қониб ичасан, дўстим...

Назмий

(шеър ўқийди)

Агар ризқинг дароз ўлса, бу дунёдан кетиб бўлмас,
Риёзат чекмагунча, ёр васлига етиб бўлмас.

Қаъбайй. Қойил шоир, кўнглимни кўтардинг...

Навкарлар Темур билан Қулаҳмадни боглаб олиб
ўтадилар.

Назмий. Нима гап?

Қулаҳмад. Ўзингдан чиққан балога, қайга борай
давога. Шундай амири шуаро.

Назмий. Ўламан обло, хабарим йўқ. Мендан гу-
монсираб хато қиласиз, дўстим.

Темур. Шундай пасткашлик билан шеъриятга қа-
лам урганингизга ҳайронман. Ғазалимизга ҳам доғ ту-
ширдингиз, амири шуаро.

Қаъбайй (*буюради*). Олиб чиқинглар!

Махбусларни олиб чиқадилар.

Назмий (*орқасидан*). Бадбахт, бу кунингдап бат-
тар бўл!

Тез Огаҳий киради.

Огаҳий. Бу қандай бедодлик, амири шуаро?

Назмий. Қаъбайдан сўрапг.

Қаъбайй. Фармон шу. Шикоятга ўрин нуқ.

Огаҳий. Хонга арз этаман.

Қаъбайй. Тўхтанг! Сизга муҳим топшириқ: шу
фурсатдан эътиборан уйдан ҳеч қаёққа чиқмайсиз. Хо-
нимиз салтанатининг бутун тарихини ёзиб чиқасиз. Фар-
мон шу!

Огаҳий. Нималар деяпсиз, Қаъбайй?

Қаъбайй. Ҳар икки қулоғингиз билан эшитинг:
сиз айтган толлар кесилиб кетди, фармони олий шу.
Йўқса, зиндонда ўтириб ёзасиз!

Огаҳий. Хонга арз қиламан.

Қаъбайй. Хон жангда. Оёғингиз етмайди, шоир.

Огаҳий (*аччиқ билан*). Дўзахий! (*Отилиб чиқиб
кетади.*)

Пауза.

Назмий. Энди ўз гўштини ўзи ейди.

Қаъбайй. Қалай хурсандмисиз, амири шуаро?

Чопиб Ҳуснидил киради.

Ҳуснидил. Дадамни нима қилдингиз? У касал. Раҳмингиз келсин.

Қаъбай. Арзингни Назмийга айт. *(Чиқиб кетади.)* Уни қайтаринг. Раҳмингиз келсин. Ялинаман-ёлвораман.

Назмий. Отанг — исёнкор. У зиндонда чирийди... *(Чиқиб кетади.)*

Ҳуснидил. Дод... Золимлар дастидан дод... Отажон... *(Додлаб куйлайди.)*

Фалак жабру жафосидин букун мен тору мор ўлдим.

Ҳаловат истадим, аммо жафо қаҳрига ёр ўлдим.

Баҳор фаслида бир гулдек очилмоққа ҳавас этсам,

Баҳор фаслида гул очмай, хазон ўлган баҳор ўлдим...

Дадажон...

Парда.

ИККИНЧИ ПАРДА

УЧИНЧИ КҮРИНИШ

Саҳна олди. Ҳуснидил, Гулхон, Дилкаш.

Ҳуснидил. Ишонсам бўладими?

Дилкаш. Қасамёд қиламан: Гаплари рост. Қаъба-
ийга ишонаверинг.

Гулхон. Ваъдаси устидан чиқишига ишонмайман.

Дилкаш. Уйга боринглар, кутинглар. Бу ёғни мен-
га қўйиб беринглар. Менга ҳам ишонмайсанларми?

Ҳуснидил

Хўп, ишондик. Хайр (*Чиқадилар.*)

Гулхон

Дилкаш. Эй, содда қизлар, бошларингизга мушкул
тушганда, бир огиз ширин сўзнинг қурбони бўласизлар...
Эй, содда қизлар, шўрпешоналар... (*Чиқади.*)

Парда кўтарилади. Боғ. Ҳуснидил ёлғиз, эзилиб ашула айтиб
ўтирибди.

Ҳуснидил

Баҳор фаслида бир гулдек очилмоққа ҳавас этсам,
Баҳор фаслида гул очмай, хазон ўлган баҳор ўлдим.

Гулхон киради. Қуришадилар.

Гулхон. Ҳуснидил.

Ҳуснидил. Қандай шамоллар учирди, дугонажон.
Акамлар соғмилар?

Гулхон. Шукр.

Ҳуснидил. Нималар олиб келдингиз?

Гулхон. Сизга салом ва янги ғазал... (*Беради.*)

Ҳуснидил
(Ўқиб куйлайди)

Парда бирла қилмағин хуршид рухсорингни банд,
Гар десангким айлайн бу зарраи зорингни банд.
Истабон кўрмак жамолинг чун кун ўлмиш беқарор,
Эй пари, мажнун кўнгулга қилма дийдорингни банд,
Сўз эшитиб, лабларингдин тоза-тоза жон топай,
Қилма жони, нуқтадин лаъли шакар борингни банд.
Кўзларингким, раҳм қилмай дам-бадам қоним ичар,
Айла бир тадбир ила бу икки хунхорингни банд.

(*Хаёл суриб қолади.*)

Гулхон. Хафа бўлманг, дугонажон, ойнинг ўн беши ёруғ...

Ҳуснидил. Мени тириклай мзорга кўммоқчилар...
Акангизга айтинг, йўқлаб турсинлар... Ўзларини кўр-
моқчи эдим, учраша олармикинмиз...

Гулхон. Мен учраштираман. Хайр. (*Чиқади.*)

Ҳуснидил. Бирам кўргим келади.

Бисмилло киради.

Бисмилло. Ўзингни олдириб қўйибсан. Ҳуснидил...
Беш кунлик дунё бу— ўйна, кул.

Ҳуснидил. Дадамга қайгурмайсизми, опа...

Бисмилло. Мен қайгурмай, ким қайгурсин. Бор-
маган жойим, ялинмаган кишим қолмади.

Ҳуснидил. Акангизга боргандирсиз-да?..

Бисмилло. Ҳа, бордим, ялиндим, кўнглини юм-
шатдим... Сизнинг бир оғиз сўзингиз керак бўлиб қолди...

Ҳуснидил (*ҳайрон*). Қандай?.. Дадам учун ўн
оғиз сўзлашга ҳам розиман.

Бисмилло. Акамга ялининг, чиқариб беради.

Ҳуснидил. Акангизга?!

Бисмилло. Ҳа, акамга. Шоир қалби бўш бўлади.
Ялисангиз бас, мен ишни пишитиб қўйганман.

Ҳуснидил (*изтиробда*). Начора, ялишак ялиниб-
миз-да...

Бисмилло. Ҳа, баракалла. Иккимиз бир бўлсак,
дадангиз ҳам шод бўладилар. Ўзимиз ҳам ғамдан халос
буламиз...

Ҳуснидил. Айтганингиз келсин.

Назмий пайдо бўлади.

Назмий. Бисмилло, нима гап, тинчликми? Уйларингга рўйхатчилар келаётган экан, қайтардим...

Бисмилло. Қандай рўйхатчилар? Вой шўрм...

Назмий. Рўзгорин хатлаб, уйни сотиққа қўймоқчилар...

Бисмилло. Ҳали бу кўргиллик ҳам бормиди?.. (Хуснидилга имлайди.)

Хуснидил. Амири шуаро, раҳмингиз келсин, мол-жонимизга тегмасинлар... Дадамни чиқариб беринг?

Назмий. Жуда оғир савдо, синглим.

Хуснидил. Сиз амалдорсиз, шоирлар амирисиз, гапингизни қайтаришмайди. Ахир биздан қайтмаса, худодан қайтар-ку.

Назмий (ўйланиб). Хўп, синглим, хўп. Уй-рўзгорин хатлаттирмайман. Дадаңгизни... кейинну... хўп, озод қилдираман. Эвазига...

Бисмилло. Нима десангиз, Хуснидил тайёр.

Назмий (маъноли). Хўп, бу ёғини дадаңгиз билан гаплашамай, келишдикми?

Хуснидил. Бу яхшилигингизни ўла ўлгунча унутмайман, ҳаминша хизматингизни қиламан.

Назмий. Офарин, офарин. (Суюниб чиқади.)

Бисмилло. Айтмадимми?

Хуснидил (суюниб.) Дадамлар озод бўладилар, жон дада, тезроқ келинг.

Чироқ ўчади.

Сув бўйида Огаҳий ва Хуснидил учрашадилар.

Хуснидил. Ассалом, устоз.

Огаҳий. Ваалайкум, синглим.

Хуснидил. Сизнинг қимматли вақтингизни олмадимми?

Огаҳий. Зинҳор... Мен хонимиз ҳузурларига бордим. Афсус, қаттиқ бетоблар. Арз эшитгудек ҳолларини ўқ... Халқ ҳашари билан қурилаётган ариқ ҳам ўлда-жўлда қолиб кетди...

Хуснидил. Аттанг, қийин бўлибди. Начора, ўзингизга эҳтиёт бўлинг, кўп уринманг. Анча озиб қолибсиз...

Огаҳий. Начора. Кеча-кундуз уйда чикмайман.

Тўрт томонда айғоқчилар. Хонимиз салтанати тарихини ёзиш билан овораман...

Ҳуснидил. Хондан сўрармикинсиз, деган умидда эдим... Дадам ҳам зиндонда... Улиб қолмаса бечора...

Огаҳий. Менинг ҳам дилим пора-пора... Ниҳоят тонг пайти хон аҳволдан хабар олгани Дилкашни йўлладим. Шояд аҳволлари ўзгарган бўлса... Ноумид шайтон дейдилар. Албатта хонни кундираман. Хотирингиз жам бўлсин...

Ҳуснидил. Уксик дилимга умид бағишладингиз. Муродингизга етинг...

Огаҳий. Сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим...

Ҳуснидил. Жон қулогим билан эшитаман. Бироқ сиз билан ҳамсуҳбат бўлдим, дардим ёзилди.

Огаҳий. Совчилар келаётганмиш деб эшитардим. Охири нима билан тугайди бу савдо...

Ҳуснидил. Мен сиздаги одамийлик ва истеъдодингиз қулиман. Осмону фалакни устимга қулатсалар ҳам, барибир, мен сизники...

Огаҳий. Менга бундан ортиқ бахтнинг лозими йўқ...

Ҳуснидил ва Огаҳий бир-бирига талпнади. Дилкаш кириб қолади.

Дилкаш. Устоз, хон қабулига киролмадим... Афв этинг. (*Кўзи тўрт томонда.*)

Огаҳий. Бўпти. Сенга жавоб.

Дилкаш. Мени авф этинг, бемаҳалда келибман. (*Чиқади.*)

Огаҳий. Ҳамма бало бемаҳал содир бўляпти. Шунга хафаман.

Ҳуснидил. Ҳамма хафа бўлса ҳам, сиз хафа бўлманг, устоз. Сиз соғ бўлсангиз — биз ҳам соғ...

Огаҳий. Сиз бўлганда мен бахтиёрман. Ҳуснидил... (*Шеър ўқийди.*)

Хароб ўлсун, илоҳи, гунбази даввор чархи дун,
Ки доим даври каждур, таври шуму ҳайъати вожун.
Анинг кажравлиги таъсириданбир бу жаҳон ичра.
Жафо аҳли ҳамиша ҳурраму, аҳли вафо маҳзун...
Фано қасрига еткур, Огаҳий, жаҳд айлабон ўзни,
Агар истар эсанг бўлмоқ жаҳон андуҳидин маъмун.

Чопиб Гулхон киради.

Гулхон. Ака, Хуснидил.. Олий нишон.. Олий нишон..

Огаҳий. Ўзингни тут, синглим. Гапир...

Саҳна олдида жарчилар овози янграйди.

Жарчилар

Ҳой хоразмликлар, катта-кичиклар!

Хаста хонимиз — хонумонимиз

Шу саҳар оламдан ўтдиларо! Ҳо-о-о-о.

Огаҳий. Омин раҳматликининг жойи жаннатда бўлсин... Қўришгунча хайр, Хуснидил.

Хуснидил. Хайр, устоз.

Чироқ ўчади.

ТўРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Бир ёнда Хуснидилнинг уйи. Тонг пайти. Бисмилло иш билан овора. Хуснидил хафа.

Хуснидил

(куйлайди)

Фалак жабру жафосидин букун мен тору мор ўлдим, Ҳаловат истадим, аммо жафо қаҳрига ёр ўлдим.

Бисмилло. Мунча юрагингни эзмасанг, синглим, бошингга бахт қуши қўниб турганда, ношукрчиликни қўйсанг-чи... Беш кунлик дунёда даврингни сур...

Хуснидил. Қаъбайнинг гапларини эсласам баданларим жимирлаб кетади, опагон.

Бисмилло. Дадаг учун қилсанг қилибсан-да.

Хуснидил. Дадам... қани энди кучим етса-ю, зиндонни парчалаб ташласам... Дадамга берган азобларини кўриб, юрагим қон бўлиб оқди... Эй золим фалак...

Бисмилло. Зорланма, Хуснидил, дадаг чиқади...

Хуснидил. Қаёқдан биласан? Ахир Темуржонни ўлим тўшагига ётқиздилар... Дадамни ҳам шу ҳолга соладилар-да...

Бисмилло. Йўқ, сенинг йўлинг бошқа. Темуржоннинг йўли бошқа.

Ҳуснидил. Қаёқдан биласиз?
Бисмилло. Биламам-да.
Ҳуснидил. Вой ўлмасам... Биров келяпти...

Ҳассага суяниб, зўрға юриб Қулаҳмад кириб келади.

Ҳуснидил. Дада! (*Югуради.*) Дадажон!
Қулаҳмад. Қизим! (*Бағрига босади.*)
Ҳуснидил. Дийдорингизни кўрар кун ҳам бор
экан-а...

Қулаҳмад. Роса қийналдим. Дарралар белимни
букиб ташлади... Аммо қизим, нима қилиб қўйдинг?!

Ҳуснидил. Нима қилибман? Сизни қутқариш учун
қўлимдан келганини қилдим.

Қулаҳмад. Қилмагин эди, қизим!

Бисмилло. Қўйинглар энди можарони...

Ҳуснидил. Нима қилибман? Қани, айтинг, ножўя
иш қилибманми?

Қулаҳмад. Мен ўлсам ўлай эди, аммо... (*Ииғлай-
ди.*) Сен рози бўлмаслигинг керак эди.

Ҳуснидил. Нимага, дада?

Қулаҳмад. Устоз Огаҳийга қайси юз билан кўри-
наман.

Ҳуснидил. Ёруғ юз билан...

Қулаҳмад. Йўқ, қизим, йўқ! Унинг юзига қарол-
майман. Мен сенинг эвазингга чиқдим...

Ҳуснидил. Нима?!

Қулаҳмад. Ўзинг иқрор бўлибсан-ку, қизим?

Ҳуснидил. Дод, ёлгон, мени алдадилар! Ёлгон!
(*Ииғлайди.*)

Чироқ ўчади. Чироқ Огаҳий хонасида ёнади.

Огаҳий (*қоғоздан бош кўтариб*). Мана марҳум хон
салтанати тарихи битай деб қолди. Бунда мен унинг йи-
гирма йиллик олий нишонлиги тарихини битдим. Илм-
маърифат, адабиёт ва санъатга муҳаббатини, заковати-
ни, шунинг билан бирга, халқимнинг ғаму андуҳини бит-
дим. Деҳқонни сувга сероб қилиш учун катта ариқ қа-
зишга киришганим ва сарой амалпарастрари уни барбод
этганларини саҳифаларга қайғуриб битдим... Мана энди
бу кун хоннинг ўлими бобини ёзаман. Бу билан кўп ор-
зуларнинг тилка-пора бўлганини қайд қиламан.

Айтгандай, ҳозир меннинг Ҳуснидиллим нималарнидир ўйлаётгандир. Меннинг янги ғазалимни дутор баётида куйлаётганимкин? Қўлим хатда, хаёлим — Ҳуснидилда. Шунинг учун ишим илҳом билан ёзилмоқда... (*Ёза бошлайди.*) Олий ишонининг ўлими рақиблари қўлига пой-теша тутқазди. Меннинг муҳаббатим илдизлари чопилмоқда. Йўқ, мен ҳам тирикман, кўкрагимни қалқон қилганим қилган.

Пауза. Гулхон киради.

Гулхон. Акажон!

Огаҳий (*чўчиб*). Қандай хушхабар олиб келдинг, синглим?

Гулхон. Хушхабарми?.. Қулаҳмад оғамлар чиқдилар.

Огаҳий. Мени беҳад хурсанд қилдинг, жон синглим. (*Унинг авзойини кўриб.*) Ҳа, нега бунча ўйчансан? Яна бир гап борми?

Гулхон. Шогирдингиз Темур... (*Айтолмайди.*)

Огаҳий. Унга бир гап бўлдими?

Гулхон. Аҳволи оғир... Зиндон қаърига оч ташлаб қўйиптилар. Беш кундан бери сув ҳам берганлари йўқ...
Оч...

Огаҳий. Синглим, сал сабр қил, бир иложини қиламан.

Гулхон. Нуқул ғаму андуҳ ичида қолдик... Ҳуснидил...

Огаҳий. Нима қилди Ҳуснидилга?!

Гулхон. Айтсам тилим куяди, айтмасам дилим.

Огаҳий. Айт, тортинма, кечикиб эшитгандан кўра...
Азобини ҳозир тортай...

Гулхон. Ҳуснидилли Назмийга тўй қилмоқчилар...

Огаҳий (*бирдан*). Нима?! Шуни сендан эшитяманми... Эҳ, бадбахт дунё! Наҳот бизга кулиб боқмансанг!

Комил Хоразмий киради.

Комил. Пирим, оғир бўлинг! Ҳар нарсани ичингизга ютаверманг.

Огаҳий. Қўлимда қаламим, узоқда дўстларим... Нима қила оламан, нима? Ҳамма ёғим берк, уйдан чиқолмайман, асил дўстларим қувгинда, шогирдларим зиндонда.

К о м и л. Пешонага ёзилганини кўрамиз, устоз.

О г а ҳ и й. Пешона деб қулликка бўй эгаверамизми? Йўқ. Золимларни халқ олдида шарманда қилмасак, нима қилиб юрибмиз.

К о м и л (*сирли*). Тайёр бўлиб туринг, дўстим. Бухорога жўнайсизлар...

О г а ҳ и й. Ростданми?

К о м и л. Ярим кечада Темурни зиндондан олиб қочамиз. Ҳуснидил ҳам келади.

О г а ҳ и й. Ростингми, дўстим. (*Қучоқлайди.*)

Д и л к а ш пайдо бўлади.

Д и л к а ш. Устоз, эшикда сизни беш нафар навкар кутиб турибди.

О г а ҳ и й. Нима керак уларга мендан?

Д и л к а ш. Фармони олий бўлипти. Саройга бориб, хужрада Олий нишон тарихномасини битказасиз.

О г а ҳ и й. Бу қандай зўравонлик?

К о м и л эшикка отилади.

Д и л к а ш. Фармони олий билан ҳазиллашиб бўлмайди, устоз. Итоат этмасангиз, зўрлаб олиб кетмоқчилар.

К о м и л киради.

К о м и л. Бўйсунмай илож йўқ.

О г а ҳ и й. Яна йўл боғланди. Қайси муртаддан чиқди бу гап.

Д и л к а ш қалтирайди.

Хайр, синглим Гулхон! Хайр, дўстим Комил! Ҳуснидилга мендан салом айтинглар! (*Чиқади.*)

Ч и р о қ ўчади.

БЕШИНЧИ ҚҰРИНИШ

Боғ ҳовли. Ҳуснидил ёлғиз. Қўлида дутор. «Алиқамбар»нинг сўнги пардаларини чалмоқда. Кечки пайт. Пауза.

Ҳуснидил (*дугорға*). Дутор, сен ҳам кўнглимни очолмадинг, қайтага алашимга жўр бўлиб минг алам қўшдинг. Мен бу ерда ўтдек қуяман. Огаҳий-чи? Мени ўйлаётганмикин? Нега келмайди? Нега бир эплик хат, ғазал ё мухаммасни раво кўрмайди?.. Ахир мен беқийёс истеъдоди, тенгсиз заковати, мислсиз инсоний фазилатининг шайдосиман-ку... (*Куйлайди.*)

Хуштор баҳор мавсумининг айш чоғида,
Ўз ёри бирла бўлса киши васл боғида.
Сайр этса гоҳ дилбарининг илкин тутиб,
Боғи висол гулшанининг сўлу соғида.

Қўшиқ айтиб қизлар киради.

Қизлар

Сумалагим қозонларда қайнайди,
Ёрни кўрсам қора кўзим ўйнайди.
Кўнглим эса баҳор каби яйрайди,
Сумалагим қозонларда қайнайди.
Қора сочим тарам-тарам тарайман.
Ёр йўлига тонгда туриб қарайман,
Ёр келмаса, бевафо деб ўйлайман,
Сумалагим қозонларда қайнайди.

Қизлар ўйини. Сумалакка ўт ёқадилар. Ҳафиза хола киради.

Ҳафиза (*бир четда*). Ҳуснидил, тайёрмисан, қизим?

Ҳуснидил. Тайёрман, амма. Амма дадам билан бир бор учрашсам.. У менсиз жинни бўлади..

Ҳафиза. Вақт зиқ. Эски кийимларингни кий тезроқ! Йўловчилар танимасин.

Ҳуснидил. Ҳозир... (*Чиқмоқчи бўлади.*)

Қулаҳмад рўпарада пайдо бўлади.

Қулаҳмад. Тузукмисан, қизим?..

Ҳуснидил. Ўзингиз қалайсиз, дада?..

Қулаҳмад. Мазам йўқ, қизим... Турмуш жонимга тегди — Қаъбайи узил-кесил жавоб истайди.

Ҳуснидил. Қандай ёмон одам-а. Йўқ десангиз, нима қилади сизни?

Қулаҳмад. Ҳеч нарса қилмайди — қамайди, хос, сени бўлса зўрлаб олиб кетади.

Ҳуснидил. Мени Назмий қўйнига отгунларича, илон инига ташлаганлари афзал. Ўлсам ҳам кўнмайман.

Қулаҳмад. Тўғри қиласан, қизим... Майли, сенинг айтганинг бўлсин. Мени қамасинлар, қамаб зиндонда чиритсинлар, ўлсам ўлай, аммо сен...

Чопиб Гулхон киради.

Ҳафиза. Ҳа, нима бўлди? *(Ташвишланади.)*

Ҳуснидил. Гулхон, бормисан, дугонажон. *(Суюнади.)*

Гулхон. Шўримиз қуриди.

Ҳамма изтиробга тушади.

Қулаҳмад. Нима гап?

Гулхон. Акамларни саройга олиб бориб қамадилар...

Қулаҳмад. Аҳ, аблаҳлар... Ҳуснидил, тезроқ қоч, болам.

Ҳуснидил *(Гулхонга)*. Олиб кетдиларми?!

Гулхон. Ҳа.

Ҳуснидил. Ҳали гап шундайми?

Қулаҳмад *(таҳликада)*. Ҳа, нима қилмоқчисан? Ўзингни ҳалок қилиб қўйма, болам!

Ҳафиза. Бардам бўл, Ҳуснидил!

Ҳуснидил *(шартга)*. Майли, унда айтинглар: тўйни бошласинлар.

Ҳафиза. Ҳой, сенга нима бўлди? Эсингни едингми? Қочайлик!

Қаъбайи, Назмий ва бошқалар киришади.

Қаъбайи. Йўл бўшатинглар. Тўйбошилар келишди. Қани, тайёрмисизлар.

Қ у л а ҳ м а д. Бир оз сабр қилинглар, битмаган мас-
лаҳатимиз бор...

Ҳ у с н и д и л (*уларга*). Йўқ, маслаҳатимиз пишган.
Тўйни бошлайверинглар.

Қ у л а ҳ м а д. Сенга нима бўлди, қизим?

Ҳ у с н и д и л. Огаҳийни қийпашдан нима фойда. Уни
азоблардан қутқазиш керак...

К о м и л Хоразмий ва бошқалар киришади.

Қ а т б а и й (*буюради*). Тўй ноғораси чалинсин!

Музыка янграйди. У л а р тантанавор чиқадилар.

Г у л х о н. У ёқ нима бўлди?..

К о м и л. Пешонанг шур экан, синглим, Темур зиндон-
да оламдан ўтди.

Г у л х о н. Дод. (*Ҳушидан кетади.*)

Чироқ ўчади.

Парда.

УЧИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ КҮРИНИШ

Ҳашаматли хон саройи. Янги хоннинг тахтга ўтириш маросими.
Қ а ъ б а и й билан Н а з м и й кирадилар.

Н а з м и й. Сиздан беҳад миннатдорман, вазири акбар.

Қ а ъ б а и й. Дўстларга жонимиз қурбон, амири шуаро. Дадасини қамаб, қизини қафасга солдик. Энди истаган куйингизга сайратаверасиз.

Н а з м и й. Сиёсатингизга балли, вазири акбар. Огаҳийни саройга қамаб, савоб иш қилдингиз, йўқса...

Қ а ъ б а и й. Ҳуснидил қочган бўларди.

Н а з м и й. Ҳа, раҳмат. Сизга ҳам, Дилкашга ҳам. Мени шармандаликдан лаззат қучоғига ташладинглар.

Қ а ъ б а и й. Букун тўй. Маъшуқангиз дийдорига тўясиз. Сиздан бахтли одам борми дунёда.

Н а з м и й. Букун мену янги хонимиз бахтиёр. (*Кулади.*) Ҳазрати олийларини тўйга таклиф қиламан.

Қ а ъ б а и й. Бўлмасам-чи... У кишисиз тўй тўй бўлармиди?

Д и л к а ш киради.

Д и л к а ш. Ассалому алайкум.

Н а з м и й. Қани, нима янги гап топиб келдинг, айт?

Д и л к а ш. Огаҳий қаттиқ изтироб чекмоқда. Кечалари уйқу билмайди. Мана, сўнгги шеъри... (*Беради.*)

Пауза.

Назмий

(Ўқийди)

Ит ҳурар чалинса Назмий созига,
Хуш ўлур ўхнатса они тозига
Паҳ, паҳ, паҳ.

Шеърни улоқтиради. Бошқалар кулишади. Назмий ғазабланади.

Қаъбай

(Ўқийди)

«Балчиқ ўлмиш Қаъбай атрофи кўз ёши ила,
Бир эшакдекким ётиб йўл тополмагай ул дўзахий...
Қўтар-эй. (Хатни улоқтиради. Кулги.)

Дилкаш

(Ўқийди)

Лаънат ул Дилкашгаким, хирсу тама, мақсадида,
Қўрғазур ҳар пастгаю нокасга изҳори мадиҳ.
Ана холос, биз камина ҳам қуруқ қолмабмиз...
Қаъбай. Бас. Ҳали хонни ҳам ер билан яксон
қилган чиқар... (Хатни йиртиб ташлайди.)

«Хон чиқар» тантанасига музика чалинади. Оқ наमतга солиб хонни
олиб кирадилар ва тахтга ўтқазадилар. Қизлар рақсга тушишади.
Ашула айтилади. Масхара киради.

Янги хон. Масхара, бормисан? Гапир!
Масхара. Борман, дойи, борман. Гапирсам, мен
ҳам шоирман.

Янги хон. Нима?

Масхара. Амири шуаро билан бел олишаман.

Янги хон. (кулиб). Қани, ғазалингни ўқи-чи?..

Масхара. Ишқ бобида...

Ҳусн мулкинда жамолинг ой билан талошадир...

Қани, амир шуаро, уланг.

Амири шуаро жим.

Қўрмаганлар кўрса юзинг ҳушидан адошадир...
Сен фароғат бахш этувчи, жон учун дармон асл,
Солланиб ўтсанг элатдан неча кўз қамошадир...

Янги хон (Назмийга). Амири шуаро, қалай?

Назмий. Яхши-ю, сал тузсизроқ.

Янги хон. Масхара, бунга не дейсан?

Масхара. Амири шуаро тўғри айтадилар, дойи. Чунки ўзларининг шеърлари довуччага ўхшайди. Уни тузсиз еб бўлмайди. Менинг шеърларим эса асл бол. Зотан, унда туз нима қилсин.

Янги хон. Офарин. Масхара, енгдинг.

Масхара. Мен Огаҳийнинг шогирдиман-да, дойи...

Янги хон. Мен отам йўлидан бораман: тошга ўйилган Огаҳий маснавийсини олтин билан ёздираман. Нақадар мумтоз фикр, гўзал шеър... Адолат байроғи...

Қаъбаий. Ортиқча баҳо бермаётганмикисиз олий нишон. Уни саройдан қувиш керак, олий нишон.

Янги хон. Мамлакат денгиздек чайқалиб турибди. Хар ёнда оху фиғон. Унинг билан ўйнашиб бўлмас... Хавфли у, жаноби Қаъбаий.

Қаъбаий. Қўйнимизда илон сақлаб, заҳар ютганимиз яхшими? Шоирларнинг нима кераги бор букун.

Янги хон (*ўйланиб*). Айтгандай, шоирларни чақиринг! Бекорчилар билан гаплашиб кўрай...

Шоирлар йиғилиб, таъзим қилишади.

Назмий. Мана, ҳаммалари шу ерда.

Янги хон. Фармонимни эшиттинг, эй шоирлар. Бу кундан бошлаб сарой сизларга бир чақа беришга ҳам қодир эмас. Ҳаммаларингга жавоб, кунларингни ўзларинг кўринглар.

Назмий. Мен ҳамми, олий ҳазрат, раҳмингиз келин, бошқа ҳунарим йўқ...

Қаъбаий. Унга раҳм қилдинг, олий нишон.

Янги хон. Хўп, сен сарой мирзолигида қол. Огаҳий қани?

Қаъбаий (*буюради*). Айтиб келинглар!

Огаҳий киради.

Янги хон. Муҳаммад ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий, қўлингиздаги китоб битгунча сарой тарихчиси лавози-мида қоласиз.

Огаҳий. Ундан кейин озод бўлганим учун раҳмат. (*Таъзим қилади.*)

Янги хон. Сизнинг ўрнингизни амири шуаро эгаллайди. (*Пауза*).

Н а з м и й. Олий нишон. Бу кун менинг тўйим... Менинг зиёфатимга қадам ранжида қилсангиз...

Я н г и х о н. Бу кун менинг тахтга ўтирган куним... Ҳар қандай тўй шу ерда бўлади. Келини саройга олиб келинглар.

К а ь б а и й. Хўп бўлади. *(Чиқади.)*

(ўйин, ашула)

М а с х а р а

Тўй бошланар Хоразмда,

Ой кўрнар осмонда.

Қани, чалинг бу базмда

Ўйнамаган армонда...

Музыка янграйди. Эшикдан ёр-ёр эшитилади. Сўнгра келини узатиб қизлар киришади. Баъзи маросимлар, ўйинлар ижро этилади.

Қ и з л а р

(ёр-ёр айтади)

Сен гўзаллар гўзали, маликаси ёр-ёр,

Сен шоирлар ғазали, қасидаси ёр-ёр.

Оҳу каби қора наргиз кўзлари,

Тозадан жон берар ширин сўзлари.

Нақш олма каби қизгин юзлари,

Қайдан олдинг, ука, бу тар гунчани.

Тиши инжу каби, лабида боли,

Осмонда ой экан кўрсак жамоли.

Яноғида бордир бир қўша холи,

Қайдан олдинг, ука, бу тар гунчани...

Қизлар орасида машшоқ қиз қиёфасида Ҳуснидил ўртага чиқади.

Қўлида тори куйлайди.

Ҳ у с н и д и л

Шод ўл, эй кўнгил, бу кун дилбари жонон келадур,

Илтифоти баҳридин тухфайи уммон келадур.

Меҳрини пурга ўраб, лола тақиб кўкси уза,

Ошиғи дилбандига гўёки бўстон келадур.

Не ажаб дилбар экан, кимларни мафтун этмагай,

Меҳри рухсори анинг тан аро бир жон келадур,

Ақл одоби била, санъати овози била,

Эл аро олқиш ўлан машҳури дoston келадур.

Қизлар ўртадаги келинни никоҳ минбари томон олиб бордилар.

К а ъ б а и й. Қулаҳмаднинг қизлари, тўй кунингизда менинг вакил ота бўлишимга розимисиз?.. (Жимлик.) Сиздан сўраяпман, розимисиз?

О в о з (паузадан кейин). Ро-зи-ман.

К а ъ б а и й. Раҳмат. (Назмийга.) Назмий мирзо, бахтиёр никоҳ маросимингизда янги хонимизни ўзингизга вакил ота бўлишига розимисиз?

Н а з м и й. Розиман. Минг маротаба розиман.

К а ъ б а и й. Сиз Қулаҳмаднинг қизлари шоир Назмийга турмушга чиқишга розимисиз? (Жимлик.) Розимисиз? Учинчи бор қайтараман, розимисиз?

О в о з. Ро-зи-ман...

Н а з м и й. Мен бахтиёрман. Йўл беринглар! (У бориб, «қизни» кўтариб олиб чиқади. Хурсандлик.)

М а с х а р а. Шоир тўйи тузсиз бўлди, ёролла, у кампирга уйланди, ёролла... (Кулади, ўйнайди.)

К а ъ б а и й (Огаҳийга). Эрниёзбек ўғли, қалайсиз кўнглингиз жойига тушдимиз?

О г а ҳ и й. Алжиманг, вазири акбар.

К а ъ б а и й. Уйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан. (Масхаралаб кулади.)

М а с х а р а

Вазири акбар — шўрлик, шармандаю шармисор,
Амири шуаро Назмий йўқотди номусу ор.
К а ъ б а и й (бақиради). Масахара... Бас...

Чопиб Н а з м и й киради.

Н а з м и й. Вазири акбар, шўрим қуриди, тўйни тўхтатинг!

К а ъ б а и й. Жинни бўлдингми? Бу қандай номаъқулчилик!

Н а з м и й. Менга оқсоч Ҳафизани никоҳлабсиз.

Огаҳий ва шериклари кулишади.

Я н г и х о н. Бу қандай масхарабозлик?!

К а ъ б а и й. Огаҳийнинг найранги бу.

Я н г и х о н (дарғазаб). Огаҳий... Сиз бутун саройни шарманда қилдингиз!

О га ҳ и й. Мен эмас шарманда қилган, ўзларингиз...
Я н г и х о н. Бу найрагни ўйлаб чиққан сиз!
Ҳ у с н и д и л (*отилиб ўртага чиқади*). Йўқ, буни ўй-
лаб чиққан мен...

Я н г и х о н (*ҳайрон*). О га ҳ и й, тошга ўйилган мас-
навийнингиз ўзингизга сийлов. Олинг!

О га ҳ и й (*олиб*). Маснавийнинг қадрига ўзим ета-
ман, уни мен бошимда кўтариб юраман.

Ҳ у с н и д и л. Биз энди озодмиз.

И к к о в (*уларга*). Хайр, ношуд одамлар! (*Томоша-
бинларга яқин келиб.*) Бизларни қучоғингизга қабул қи-
линг.

Музыка

Парда

РЕСПУБЛИКА УТ ИЧИДА

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXIV съездига бағишлайман.

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Темуров — Партия марказқўмининг бош котиби.
Каримов — Комсомол Марказий Комитетининг раҳбари.
Ботиров — Чека раиси.
Шеров — Нозирлар Шўросининг раиси ва ҳарбий нозир.
Железнов — Раҳбар ходимлардан.
Қороев — Марказий Ижроия Комитетининг раиси. Миллатчи.
Ғуломий — Унинг ўринбосари.
Таманно — Англия разведкачиси.
Жунайд — Аксилинқилобчилар етакчиси.
Волков — Чека раисининг ўринбосари.
Муҳаммад — Контрреволюцион исёнчилардан.
Нозлиёр — Хонзода.
Карашма — Хонзода.
Собиржон — Инқилобчи.
Нигора — Хонзолаларнинг хизматкори.
Жамила — Темуровнинг онаси.
Жуманазар — Адашганлардан.
Жуманиёз.

БИРИНЧИ ПАРДА

Парда даҳшатли кунларни эслатувчи музика билан аста-секин очилади. Парда очилганда қоп-қоронғи бўлиб, нур ўнг томондаги кекса, баҳайбат, баъзи шохлари қурий бошлаган гужум дарахтига тушади. Гужум тагида Собиржон билан Нигора. Музика эса лирик куйга айланади.

Н и г о р а

Машаққатлар сароби саҳнида умрим хазон ўлмиш,
Юрак-бағрим азобу ғуссадинким лахта қон ўлмиш.
Тутиб кўз бевафога, ҳол паришон, мардумидурман,
Анинг боиси бир-ла гул юзимким заъфарон ўлмиш.
Замона зайли бир-ла жабрдийда инградим қон-қон,
Ғаму ҳасрат манга тақдирмикаи нега макон ўлмиш.

С о б и р. Нигора!

Н и г о р а. Собиржон ака!

С о б и р. Энди гул юзинг заъфарон бўлмас.

Н и г о р а. Қўрқаман.

С о б и р. Нимадан?

Н и г о р а. Замонанинг зулмидан, ёмонларнинг қаҳридан.

С о б и р. Замон бизники, эркинлик бизники, ҳуррият бизники.

Асрлар бўйи асорат занжири остида бағри қон бўлган
Хоразмда энди ҳуррият!

Н и г о р а. Қани, қани ўша ҳуррият. Бир ёқда очлик,
бир ёқда душман.

С о б и р. Тез кунда ички ва ташқи душманларни бар-
тараф қилиб, эркин нафас оламиз... ўшанда иккимиз-

нинг тўйимиз бўлади... Ҳа, ҳа албатта тўй бўлади... Бир-га давр-даврон сурамиз, болаларимиз бўлади... улар мактабларда ўқишади, олим бўлишади. Ана ўшанда сен билан бизнинг қон кечиб қўлга киритган бу ҳурриятимизни улар китоблардан ўқиб ҳайратда қолишади (*Нигорага юзланади.*) Дарвоқе, айт-чи, Нигора, сен менинг келганимни қаердан эшитдинг?

Н и г о р а. Қораевнинг мирзасидан. Бекаларимнинг «Сургундан бир киши келди, эски большевик» деганини эшитиб қолдим.

С о б и р. Ҳа, қандай қилиб чиқиб келдинг?

Н и г о р а. Бекам: «Қораевни чақириб кел», деди. «Хўп!» дедиму... Қорасев ўрнига сизни чақирдим.

С о б и р. Нигора, жоним...

Н и г о р а. Сиз бўлсангиз... Бевафо...

С о б и р. Бевафо... Йўқ, мен сенга вафодорман. Ишон, вафодорман.

Н и г о р а. Мен кетай, кечикдим.

С о б и р. Нигора...

Н и г о р а. Собиржон ака...

Орадан онда-сонда ўқ товуши эшитилади.

С о б и р. Нима гап?

Узоқдан аланга кўринади.

Н и г о р а. Собиржон ака, қаранг, шаҳарга ўт кетди.

Олисдан болалар, хотинлар овози эшитилади. Гужум дарахтининг орқасидаги тўпга прожектор нури тушиб, «Республика ўт ичида» йирик зарҳал ҳарфлар билан ёзиб қўйилган лавҳани ёритади.

«Дод-вой» кучайиб, аланга бутун саҳнани қоплайди.

С о б и р. Нигора.

Н и г о р а. Лаббай.

С о б и р. Бу душманларнинг қилмиши. Югур, Қорасевга хабар қил. Мен эсам Темуров олдига кетдим.

Иккаласи югуриб чиқиб кетишади. Кекса дарвишлар кийимига ўралган, ўнг кўзи қора латта билан боғланган Таманно киради. келаётган шарпани сезиб, гужум дарахтининг тагига чўкади-да, садақа сўрайди. Шошиб Темуров, Железнов, Шеров ва

Ботировлар киришади.

Темуров. Аблаҳлар...

Ботиров. Бу Жунайиднинг иши.

Темуров. Ички душманлар билан тил бириктирган у аблаҳ. Нима дедингиз Иван Иванович?

Железнов. Мутлақо тўғри, ўртоқ Марказком секретари.

Қораев, Муҳаммад, Фуломийлар киришади.

Аланга авжига чиқади.

Қораев. Биродар Ботиров, бу қанақаси бўлди? Наҳотки бу ишлардан Чека беҳабар бўлса? Бу ўта кетган сиёсий кўрлик!

Ботиров. Тўғри айтасиз, биродар Қораев. Бу ерда уста хоиннинг қўли бор.

Қораев. Ўша хоинни қачон топамиз? Республика куйиб кул бўлгандами?

Ботиров. Халқимиз, сабр қилсанг ғўрадан ҳалво битар, деган. Сабр қилсак ўша хоин албатта топилади.

Қораев. Жуманиёз!

Жуманиёз (*югуриб кириб*). Лаббай, ёшулли!

Қораев. Жуманазар.

Жуманазар (*югуриб кириб*). Лаббай, ёшулли!

Қораев. Ўт чиққан жойни аниқлаб, тез келинлар!

Иккаласи. Ажаб бўлади, ёшулли. (*Югуриб чиқиб кетишади.*)

Қораев (*бақириб*). Жума... Ниёз, Назар...

Иккаласи югуриб киради.

Иккаласи. Лаббай, ёшулли!

Қораев. Ўт қўйган хоинни тутиб, оёғимнинг тагига ташланглар.

Иккаласи. Хўб бўлади, ёшулли. (*Иккаласи шовилганидан бир-бирига урилиб, қоқилиб кетади.*)

Муҳаммад. Қаранг-а. Республика инқилоби таҳлика остида қолди.

Темуров. Бас... Ваҳима кўтарманг.

Шеров. Аксилинқилобий иғвогарликка учманг!

Фуломий. Тезроқ ватан хоинларини топиб жазоламоқ керак.

Темуров. Бу кутилмаганда отилган ўқ тасодиф эмас. Бу ерда шундай қўл борки, у қўл узиб ташланмаса, шаҳар — қишлоқларимиз куйиб кул бўлади. Ҳуррият бўғизига ханжар урилади.

Железов. Бу — уч отарнинг ўқи. Бизнинг қуроллар орасида бунақаси йўқ. Бу англиз қуроли. Шундайми, биродар Шеров?

Шеров. Тўғри, бизда бундақа қурол йўқ.

Темуров. Тушунарли. Демак, душман кучларни Англия қуроллантираётгани энди сир эмас.

Хаммаси. Тўғри.

Темуров. Аҳвол жиддий, ўртоқлар!

Қаттиқ портлаш эшитилади. Ҳамма жойида бир зум тек қолади. Сўнг Темуровнинг ишораси билан ҳамма аланга томон кетади.

Гужум тагида ўтирган кампирнинг қўлидан тушган танганинг жаранги Ғулумийни йўлдан қайтаради.

Ғулумий ёнидан танга чиқариб кампирга беради.

Ғулумий (*кампирга*). Дуо қилинг, она!
Таманно (*эҳтиёткорлик билан*). Шомий.

Ғулумий қотиб қолади.

Ғулумий (*калима қайтаради*). Ё, олло, кимсиз?
Таманно. Савол беришга ҳаққингиз йўқлигини унутдингизми?

Ғулумий (*бўшашиб*). Пароль!

Таманно. Пайғамбар.

Ғулумий. Тушундим. Хизматингизга ҳозирман, ҳазрати олия.

Таманно. Менга қулоқ солинг!

Ғулумий. Бутун вужудим қулоқ.

Таманно. Қаранг... Алангага қаранг. Хоразм ўт ичида.

Ғулумий. Шундай, ҳазрати олия.

Таманно. Бунда сизнинг ҳам маълум ҳиссангиз бор. Шунинг учун сиз шу кундан эътиборан Хивадаги «Иттиҳоди ислом» ва «Иттиҳоди турк» ташкилотларининг раҳбарисиз.

Ғулумий. Миннатдорман. Ҳа, Ҳаққий-чи?

Таманно. Савол берманг!

Ғулумий. Хўп-хўп, ҳазрати олия.

ИККИНЧИ ПАРДА

Кечқуруш. Партия Марказкомнинг хонаси. Ботиров Темуровга ахборот бермоқда.

Ботиров. Чопар келди, ўртоқ Темуров. Жунайид қароргоҳидаги кишимиздан келган аниқ ахборотда Волков ашаддий хоин дейилган.

Темуров. Ашаддий хоин? Қораев тавсия қилган киши-я?

Ботиров. Ҳа, шундай.

Темуров. Таажжуб, таажжуб. Қораев нима дер экан? Балки Қораев бу ифлосга алдангандир. Ҳозир қалтис вақтлар-ку.

Ботиров. Билмадим, ўртоқ Темуров.

Темуров. Жиддий шуғулланинг, ҳар ҳолда у ранс Жумхур!

Ботиров. Хўп бўлади. У томондан яна жиддий гаплар бор. Тезда алоқачи жўнатаман дейилган. Ажаб эмас, ҳозир келиб қолса. Жунайид қароргоҳидаги умумий вазият ҳақида мана унинг ёзма хати (*Хатни Темуровга беради.*) Демак, республика ўт ичида бўлиши билан темир ҳалқа ичида ҳам.

Темуров. Тўғри. Тез Волковни топинг. Ажаб эмас, кўп чигалларнинг ипи ечилса.

Ботиров. Барча тадбирлар кўрилди, ўртоқ Темуров. Волков тез орада қўлга тушади.

Хонага Қораев, Шеров, Железнов, Каримовлар киришади.

Темуров. Маълумотларга кўра, ҳозир вазият яна ҳам кескинлашмоқда. Республика хавф остида. Омбор-

ларни портлатиш, пахта пунктларини куйдириш, коммунистларни ваҳшиёна ўлдириш, Белоусов бошлиқ ўн саккиз ҳукумат делегациясининг Жунайид томонидан тириклайини ерга кўмиллини, Жунайид қароргоҳида саккиз хонининг қарийб йиғирма мишга яқини каллакесарларининг тўпланаётгани, у ерда пайдарпай ҳарбий кенгашлар давом этаётгани, Туркия элчисининг бир кечадаёқ йўқолиб қолини, Чека ходими Волковнинг қочиши... Буларнинг ҳаммаси ёш Совет Республикасининг ҳаётини таҳлика остида қолаётганидан дарак беради. Бу ерда қандайдир ўткир уста қўл борки, бу қўл бугун-эрта сиз билан бизнинг ҳам бўғзимизга чапг солини муқаррар.

Қ о р а е в. Чека нима қилиб ўтирибди, Чека...

Б о т и р о в. Чекани ҳам бир тозалаш пайти келди назаримда. (*Темуровга маъноли қарайди.*)

Қ о р а е в. Бу бошқа гап. Буни аллақачон қилиш керак эди.

Ш е р о в. Балли... Сиз (*Қораевга.*) комсомол ва ўқув юртлари учун ажратилган бюджетни қирқиб ташлабсиз.

Қ о р а е в. Даромад йўқ, даромад.

Ш е р о в. Биламиз.

Қ о р а е в. Билсангиз, нега таъна қиласиз? Биз бир-биримизга таъна тошини отмай, бир ёқадан бош чиқариб Хоразмни асоратдан сақлаб қолмоғимиз даркор. «Ғалабанинг негизи бирлашмоқ ва яна бирлашмоқ» деган Ленин...

Б о т и р о в. Баъзи ишлар ва кишиларнинг ножўя ҳаракати бизга маълум. Бироқ...

Қ о р а е в. Яна қайтараман: «Бироқ», деб шубҳани оширманг. Бу ўтирганларнинг қайси биридан шубҳангиз бўлса, юзма-юз гаплашаверинг. Сиз, ахир, Чека рансисиз. Ҳақ-ҳуқуқингиз қўлингизда. Балки Темуровдан шубҳангиз бордир. Еки мендан. Мен, ҳаммангизга аён бўлган «Ёш хиваликлар» тўдасидан ажраб, ўлкамизга илқилоб байроғини биринчи бўлиб кўтариб кирганларданман.

Ж е л е з н о в. Менимча, ҳозирги пайтда совет ва партия аппарати ходимларини яна бир бор кўздан кечирса зарар қилмайди.

Ш е р о в. Баъзи кишилар ўз қилмишлари билан ўз-

ларининг кимликларини маълум қилиб қўйсалар-да, би-
роқ бизни чалғитиб чап бериб ўтиб кетяптилар.

Қ о р а е в. Мапа битта софдил деганимиз — комму-
нист Собиржон.

Ш е р о в. Собиржонга нима қипти?

Қ о р а е в. Қип-қизил хонн бўлиб чиқди.

Т е м у р о в. Уни Чека аллақачон отиб ташлаган.

Қ о р а е в. Хоннга лойиқ жазо ўша-да.

Т е м у р о в. Ҳа, шундай.

Ж е л е з и о в. Ғуломийининг йўқолиши-чи? Бу ҳам
Чеканинг ишми?

Қ о р а е в. Буни менга шама қилиб, айтилсизми?

Ш е р о в. Йўқ... билмоқчимиз.

Қ а р и м о в. Ёттисув ва Пишнакда юз берган ҳодиса-
лар-чи?!

Қ о р а е в. Мен коммунистман, коммунист, тушунинг,
сизлар мени сўроқ қилишсизлар чамамда: руҳонийлар
исёни-чи? Хўш, буида кимнинг қўли бор? Шу кунларда
Хивага чет эл империалистларининг жосуслари чигирт-
кадек ёғилди. Хўш, бунга ким жавоб бермоғи лозим. Қо-
раевми? Йўқ, афандилар, чучварани хом санабсизлар.
(Телефон жиринглайди.)

Т е м у р о в (Трубкини олиб.) Алло, ҳа, мен. Садир
ва Азизлар қўлга тушди? Жуда яхши. Раҳмат! Нима?..
Ёнидан рўйхат чиқди? «Ёшларга хитобнома!» Муаллифи
Мадинахоним... Хўш, хўш. Тафтиш қилиб кўрамиз. Улар-
нинг Ғарбийси қайси гўрда қолиб кетди?— Қозогистон
чулларига яшириган? Аблаҳ. Дўнни тор келганда сич-
қон иини мниг тавгага олаверар эканлар-да. (Трубкини
қўяди. Қораев безовта.) Мадинахоним ким? Бу аёл ким
бўлди?

Б о т и р о в. Тонамиз, албатта, тонамиз, ўртоқ Тему-
ров. (Соатига қарайди.) Ҳозир келаман. (Чиқади.)

Қ о р а е в. Айтдим-ку, ўлкамиз жосуслар масканига
айланган.

Ш е р о в. Ваҳима қилмасангиз-чи?

Қ о р а е в. Узр. Мазам қочяпти. Ишхонамга чиқиб
келай.

Т е м у р о в. Марҳамат.

Ш е р о в (Қораев орқасидан). Тушунини мушкул бўл-
ган мураккаб одам-да.

Қ а р и м о в. Бамисоли калхат. Илинган жойини
узади.

Темуров. Бу одамни бошқачароқ тушунган экан-
миз, дейман.

Ботиров кириб келади.

Ботиров (*секин, Темуровга*). Ҳозир чопар келибди.
Ҳамма гап равшан. Таманшоҳонимдан ҳеч қандай из қол-
ган эмас. У жаҳон жосусларининг пири. Йиғирма тилни
биларкан. Ҳозир у Жунайид қароргоҳида. Миллати фран-
цуз. Буюк Британияда тарбияланиб, Германияда ўқи-
ган. Форс тилидан Лондонда дарс берган. Мадинахо-
ним бу — Таманнодир.

Железнов. Йўғ-е.

Ботиров. Ҳа, шундай.

Телефон жиринглайди.

Ботиров (*трубкани олиб*). Алло! Нима? Волковни
ушлаб келдингиз? Тез бу ёққа киритинг. (*Трубкани
қўяди*.)

Темуров. Айни муддао бўлди.

Қорасев кириб келади.

Каримов. Оббо, аблаҳ-ей.

Куйлаклари йиртилган, юзлари тирналган, сочлари бетартиб тўзғи-
ган Волковни олиб кирадилар. Ҳамма ҳайрон. Қорасев донг
қотади ва асабийлашади.

Темуров. Ҳа, жаноби Зверев?

Волков. Зверев эмас, Волков.

Ботиров. Аслида Зверевсиз.

Волков. Елғон!

Ботиров. Елғонми? Туғилган жойингиз Киев эмас,
Ургенч, чинингиз, унтер офицер эмас, полковник қа-
лай?

Волков. Тухмат!

Ботиров. Москва ва Петроградда Советларга қар-
ши разведка ишларини олиб бораётганингизда қўлга
тушини олдида қочгансиз.

Волков. Бўхтон.

Ботиров. Контрразведканинг шахмат ўйинига нў-

поқ экансиз, жаноби Зверев. Гарчанд бизга қимматга тушса-да, бошқа ҳомийларингизни топиш учун сизга бир оз муҳлат берган эдик. Сиз шошмашошарлик қилиб қо-чиб қолибсиз.

Т е м у р о в. Аблаҳлар... Мана энди бирин-кетин қўл-га тушаверади.

В о л к о в. Мен, тепагиздан шикоят қиламан.

Т е м у р о в. Трибуналга берамиз.

В о л к о в. Ҳақингиз йўқ.

Қ о р а е в (*ҳаяжон ичида.*) Дўстлар, азизлар, мени авф этинглар! Мен хатога эмас, балки коммунистга хос ҳушёрликни йўқотиб, сиёсий жиноятга йўл қўйганман. Кўзим мошдек очилди. Мен бу ифлоснинг қалбаки ҳуж-жатларига учганман. Мен Марказком олдида ўзимни оқлашим керак. Трибунал ҳукмини тасдиқ қиладиган мен. Бундан кўра ўзим ҳукм чиқазай, бу хоинни отиб ташлаш менинг виждоний бурчим. (*Волковни отади. Эсини йўқотиб ўлтириб қолади.*)

Т е м у р о в. Чакки қилдингиз, Қораев!

Ж е л е з н о в. Мутлақо потўғри бўлди.

Б о т и р о в. Уни тергов қилиш керак эди, яхши бўл-мади.

В о л к о в (*жон талвасасида Қораев томонга тики-либ, бир қўлини сал кўтаради.*) Мени отдинг-а, сен-а, сен-а? (*Жон беради.*)

Қ о р а е в. Мени яна бир бор кечиринглар, ниқилоб йўлида менда на соғлиқ ва на асаб қолган. Асаб бузуқ-лигидан шу ҳол юз берди. Мени суянглар, хонамга олиб боринглар! (*Унга ёрдамлашадилар.*)

Б о т и р о в. Асаб, асаб, қизиқ.

Ж е л е з н о в. Бу калаванинг учини йўқотиш бўлма-са, дейман.

Т е м у р о в. У ёқдан Қораев ҳақида маълумот етиб келдимми?

Б о т и р о в. Бору, жуда мужмал. У ердаги кишингиз неча кундан бери ўша чигални ҳал қилолмай, гаранг. Ажаб эмас яқин вақт фурсатда масала равшанлашса. Шунгача жумбоқ жумбоқлигича қолади. (*Телефон жи-ринглайди.*) Нима? Қораев отга миниб қочди... шаҳар-дан чиқиб кетди...

Т е м у р о в. Қораев?!

Б о т и р о в. Ҳа, шундай ўртоқ Темуров.

Т е м у р о в. Эҳ, ниқобдор, разил.

Ботиров (телефонда). Хўп, яна нима гап? Ниманима? Олиб қочган?

Трубкани қўяди, ҳамма ҳайрон.

Темуров. Яна нима гап?

Ботиров. Уртоқ... Уртоқ Темуров. Қаллакесар Жунайднинг одамлари уйингизга ўт қўйиб, онангизни олиб кетинган.

Темуров. Нима?!

Ҳамма қотиб қолади. Темуров бир оз жим қолади. «Онажон» деб додлаб юборади. Чироқ ўчиб ёнади.

Гужум дарахти орқасидан Жамилани бошлаб Жуманазар билан Жуманиёз чиқиб келади.

Жамила. Чарчадинг...

Жуманазар. Шундайми?..

Жамила. Мени қаерга олиб борасан?

Жуманазар. Ўғлингни олдига.

Жамила. Мен унга тун кечада нега керак бўлиб қолибман?

Жуманазар. Билмасам.

Жуманиёз. Кампир! Қани кетдик!

Жамила. Шошилма, болам, нафасим сиқаяпти. Бир оз дамимни ростлаб олай.

Жуманазар. Майли-майли.

Жамила. Уф... Толиқдим... Она доим болам дер экан-да, ярим кечада чақирса ҳам кўнглим тинмай кетяпман-а. Ишқилиб, тиңчлик бўлсин.

Жуманиёз (бир четда). Кечикяпмиз.

Жуманазар. Тез юрдирсак пайқаб қолади.

Жамила. Ҳой, болаларим! Ўзи соғми, ишқилиб?

Иккаласи. Ҳовва.

Жамила. Ҳай, сен! Сен отинг нима эди?

Жуманиёз. Жуманиёз.

Жамила. Яхши... Отинг ўзингга ярашган экан. Сени-чи?

Жуманазар. Жуманазар.

Жамила. Кенжа ўғлим билан адаш экансан.

Жуманазар. Яна ўғлингиз борми?

Жамила. Бор эди.. Кенжам, Жуманазарим худди

сенга ўхшаш эди, бирам кўнгилчан, меҳрибон, ширин-сўз... Хивада биринчи комсомоллардан эди. Уламоларга ножўя сўз айтгани учун «Кофир бўлибсан» деб тошбўрон қилиб ўлдирди. Мана, икки йилдирки, қалбимдан ҳамон доғи кетмайди... Мана сен, худди унинг ўзисан. Шу бугундан бошлаб менга бола — мен эса сенга она... Ҳой болаларим, чарчадиларинг, келинглар, ўтиринглар, бир оз дам олинглар... Қоринларинг роса очгандир. Атаинг, уйда тайёр овқат бор эди-я... Ахир, ўзларинг шошилдиларинг-да. Аслида озгина тамадди қилиб олсаларинг бўларди.

Ж у м а н а з а р. Ҳа-я, эсимизга келмапти, қапи, кампир.

Ж а м и л а. Яна бир оз...

Ж у м а н а з а р. Э, тур-э!

Ж а м и л а. Нима?!

Ж у м а н а з а р (милтиқ ўқталиб). Юр!

Ж а м и л а. Мени қаёққа олиб борасан? Йўқ, йўқ, бормайман.

Ж у м а н и ё з (туриб). Юр бу ёққа, большевойнинг онаси.

Зўрлаб тортади. «Она» дод солади, олишув. Чироқ ўчиб, ёнади. Саҳна — Жунайидхоннинг қароргоҳи. Баэм. Карнай, сурнай, ногора, чилдирма авжида, йигитча кийинган К а р а ш м а қўлларини қарсиллатиб гир айланиб ўйинга тушмоқда. Тиззалаб ўтириб олган йигитлар баравар қарсак урмоқда. Уртада қўлида қамчи ушлаган Қўрбоши ким бўшашса ўшанинг орқасига бир тушириб қарсак чалишга даъват этмоқда. Гужум тагидаги курсида Ж у н а й и д х о н ширакайф, ёнида қора кўзойнак таққан Т а м а н н о, ромчи (С о б и р ж о н), э ш о н (М у ҳ а м м а д), с а р д о р л а р, б е к л а р в а р у ҳ о н и й л а р ўтиришибди. Бир чекада Н о з л и ё р, Жунайид ичади. Завқ билан ўйинчига тикилади. Секки бориб Карашманинг даҳанидан ушлаб тикилади. «Чиқ» ишорасини қилади, ҳамма тарқайди.

К а р а ш м а. Хоним.

Ж у н а й и д. Қўрқманг, маликам, мен сизни еб қўймайман.

К а р а ш м а. Сиз ўглингиз Эшбихон орқали эрим Асфандиёрни ўлдиртиб юбордингиз, мен ана шу гиналарни ҳам орқага ташлаб, сизни — пуштипаноҳим деб билиб, тахт-тожни қайтариб олиб берар деб, даргоҳингизга қадам қўйдим.

Жунайид. Баракалло. Ҳозир эски адоватларни кавлаш пайти эмас. Ҳозир умумдушманга қарши бирлашмоғимиз шарт. Аммо маликам гоҳ соз, гоҳ суҳбат деган гап ҳам бор дунёда.

Карашма. Мен, ахир, эрим никоҳидан чиқмаганман-ку.

Жунайид (*кулади*). Мен ҳам никоҳли... Аммо севги қонунга, шарнатга итоат қилмайди, (*бағрига босади*.)

Карашма. Истак-чи?

Жунайид. Истак лаб устидаги қоп-қора холдан олинган бўсадан пайдо бўлади.

Карашма. Хон... Сабр қилинг... Ҳеч бўлмаса никоҳдан чиқиб, никоҳингизга ўтай.

Жунайид. Никоҳ, юрак учун ғайри шаърий бир қонун. Аслида инсонни гуноҳга чулғовчи омиллардан бири худди ана шу никоҳ.

Карашма. Бўлмаса менга бир дақиқа муддат беришг?

Жунайид. Бу хумор кўзлар, бу қоп-қора қийғоч қошлар, бу анор юзлар, лаб устидаги қора холлар муҳлат беришга йўл бермас... (*Карашмани суриб бориб курсига ўтқзадади*.) Қани, менга бир тикилинг-чи?

Карашма. Хон... Ахир, сиз...

Жунайид. Нима, мен? Мен сизга лойиқ эмасманми? Сиз малика Асфандиёрхоннинг қирқинчи хотинисиз, шундайми?

Карашма. Йўқ, йўқ!

Жунайид. Мен-чи? Мағрибдан машриққача ҳукми султон Муҳаммад ибни султондурмен. Мана бу томонда Дурдибек бошлиқ беш минг туркман найзасини тайёрлаб тахт турибди, мана бу томонда ўн минг суворийси билан кўксига қалқон тутиб Жўжихон турипти. Мана бу томонда ханжарни яланғочлаб Хон Тавфиқ бошлиқ икки минг турк ўғлонлари турипти, мана бу томонда эса пи чоғини яланғочлаб Усмонбек бошлиқ уч минг ўзбек турипти. Тоғликлар, руҳонийлар, охунлар, Попов билан Қолчакнинг қолдиқлари бунга кирмайди. Эртага Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Ашхобод, Тошкент менинг оёғим остида бўлади.

Уша жаҳонгир Искандар, Чингиз, Темур уқувсиз Бобирлар босиб ўтган изларни Муҳаммад Жунайид ибни Султон ҳам албатта босиб ўтади. Ана ўшанда... (*Карашмани бағрига босиб, эзғилай бошлайди*.)

К а р а ш м а. Султоним, қўйиб юборнинг, бўлмаса дод соламан!

Карашма Жунайидни итариб юборади, хон ағдарилиб тушади.

Ж у н а й и д. Бу кишига тахт керак эмиш. Ҳолва деган билан оғиз чучимайди, йўқол алвасти!

Карашма кетмоқчи бўлади. Жунайид ёнидан маузерни олиб орқасидан отиб ташлайди.

К а р а ш м а. Оҳ... Жаллод... Хон Асфандиёрнинг кунн сенинг ҳам бошингга тушени..

Ҳ а м м а бирин-кетин саҳнага киради.

Ж у н а й и д. Ол...

Ишора қилади. Икки йиғит Карашманинг жасадни олиб чиқиб кетади?

Т а м а н н о. Хон! Безовтасиз!

Ж у н а й и д. Ҳеч!

Т а м а н н о. Асабни қўлга олмоқ керак!

Ж у н а й и д. Хотиржам бўлинг, муҳтарамaxonим. Жунайидхоннинг сўзига қулоқ қоқмаган ҳар бир маҳлуқнинг аҳволи мана шу бўлғай!

М у ҳ а м м а д югуриб келиб, хоннинг қулогига пичирлайди.

М у ҳ а м м а д. Шундай, султоним...

Ж у н а й и д. Шу ромчи-я? Ахир, у шайхнинг ўғли...

М у ҳ а м м а д. Ўша тахтингизга суиқасд қилган ипчилобчи большевой Собиржоннинг худди ўзи.

Ж у н а й и д. Иғво...

М у ҳ а м м а д. Иғво қилсам, каломулло урсин!

Хон қарсақ чалади, мулозим киради.

Ж у н а й и д. Ромчини чақир!

Ҳамма ҳайрон. Мулозим Собирни бошлаб келади. Собир тиз чўкиб хонга таъзим қилади.

(Разм солади.) Ромчи!

С о б и р ж о н. Лаббай, хоним!
Ж у н а й и д. Ҳозир шу дақиқада менинг юлдузимни
кўр. Нима дер экан?

Собир тиз чўкади. Кўзини чирт юмиб, нималариндир ўқийди.
Сўнг бир «хув» деб ўрнидан туриб Таманнога тикилади.

Ж у н а й и д. Хўш?
С о б и р ж о н. Топдим... Эй, марҳаматли султоним!
(Кўзини юмади, осмонга қарайди.) Хира, жуда ҳам
хира...

Ж у н а й и д. Гапир!
С о б и р ж о н. Қон кўринди, султоним... Ана... Эши-
тинг! Қон тўкдингиз... Ожизанинг қонини, яъни аёл ки-
шининг...

Хон секин Муҳаммадга қарайди.

Ж у н а й и д. Энди-чи?
С о б и р ж о н. Бор, бор... Эй, азиз хоқоним... (Та-
маннони кўрсатиб.) Яна қон тўкасииз, ҳозир... Шу да-
қиқада...

Ж у н а й и д. Эркакми, аёл?
С о б и р ж о н. Эй, марҳаматли султоним... айтурга
тил ожиз.

Ж у н а й и д. Агар айтмасанг...
С о б и р ж о н. Сабр, хоқоним, сабр.
Ж у н а й и д. Алдасанг бошинг кетади.
С о б и р ж о н (осмонга ёлворади). Ё парвардигори
олам...

М у ҳ а м м а д. Тополмайди, султоним.
С о б и р ж о н (Муҳаммадга). Овозингни ўчир, ноба-
кор!

М у ҳ а м м а д. Бу ромчи эмас, болыновой Собир.

Ҳамма ҳайрон.

С о б и р ж о н. Тинглаг хоним! Қон тўкасииз. Ҳозир
шу дақиқанинг ўзида. У ҳам ожизадир, яъни аёл киши.

Орқада шовқин. Икки йингит юзлари қон, сочлари тўзиқ, кўй-
лаклари йиртилган Ж а м и л а н и олиб киради. Йингитлар хон олдига
тиз чўкадилар.

Жуманазар. Эй, улуғ хоқон! Душманнимизнинг бошлиғи. Темуровининг онасини келтирдик.

Жунайид. Яша, шоввоз! *(Онага юзланиб.)* Энди қалайсан, большевойининг онаси!

Жамила ўртада мардона туради. Собир секин жилмоқчи бўлади.
Муҳаммад хоннинг қуловига нимадир шивирлайди.

Муҳаммад. Шундай, хоқоним.

Жунайид. Ромчи!

Собиржон. Амрингизга тайёрман хоқоним.

Жунайид *(онани кўрстиб)*. Танийсанми?

Жамила Собирга қараб аввал ҳайрон қолади, сўнг жирканади.

Жамила. Собиржон, сепмисан?

Собиржон *(танимасликка олиб)*. Сиз кимсиз?
Мен сизни танимайман.

Жамила *(Собирга)*. Хон... Аввал тапирдим, энди танимайман! Хон! Берган тузимга рози эмасман, мен сени...

Муҳаммад хонга яна нималарнидир шивирлайди. Хон маузерни Собирга тутати.

Жунайид. Танимайсанми? Қани, танимасанг, отиб ўлдир!

Ҳамма ҳайрон. Собир нима қилишини билмайди, почор маузерни олиб, ўйланади юради ва жим қолади.

Собиржон. Султоним... Ромим тўғри келди. Мени кечиринг. Бекорга қон тўкиб гуноҳ қилмайин.

Жунайид. Ҳа-ҳа. Энди қалайсан, айғоқчи! Қўлга тушдингми?

Собиржон. Султоним! Нима десапгиз денг. Майли, қон тўкилсин. *(Муҳаммадни кўрсатиб.)* Бироқ, мен апа-ви сохта эшонга раҳмим келяпти. Гаровин сизга ютқазиб қўйса боши кетади-ку.

Жунайид. Бўлмаса сенинг бошининг кетади.

Собир. Хўп. *(Маузерга қарайди. Тепкисини очиб, Жамилага тўғрилайди.)*

Жамила. Номард!

Жунайид (Собирга). Тўхта. (Муҳаммадга.) Менинг ромчим айгоқчи бўлса, нима учун большевой кампир уни «хоин» дейди. Ахир улар бизга сотилганларни хоин дейишади-ку. Бундан чиқди — сен муттаҳам мени хароб қилмоқчи экансан-да, (Муҳаммадга қамчи тортади.) Кампирни ўз қўлим билан отиб ором оламан! Кўр. (Жамилага йўқ узади.)

Жамила (ўлим ҳолатида). Болам... Жуманазар... Сенинг кунинг менинг ҳам бошимга тушди. Эй, номард мусулмонлар, боламга «салом» денглар. Онанг шахид ўлди денглар. (Ўлади.)

Жунайид (Муҳаммадга, даргазаб). Игвогар... Жаллод!

Муҳаммад. Хоқоним...

Икки йигит югуриб киради.

Жунайид. Олиб бор... Эшоннинг бошини кундага қўй!

Муҳаммад. Шоҳим... Алдадингиз, бу ўша Собирнинг худди ўзи. Мени ноҳақ ўлимга буюрманг!

Йигитлар Муҳаммадни зўрлаб олиб чиқишади. Ҳамма бирин-кетин тарқалади, амалдорлар шоҳни кузатишади. Собир ёлғиз қолади. Секин онага яқин келади ва ҳўнграб йўглаб, жасад устига ташланади.

Собиржон. Кечиринг, онажон, кечиринг! Сақлаб қолишининг пложини тополмадим. Сиз инқилоб йўлида қурбон бўлдингиз...

У онанинг жасадини кўтариб чиқади. Пауза.
У қайтиб кирар экан, иккинчи томондан кирган Ғуломийга дуч келади.

Ғуломий (танитай). Жунайид қаерда?

Собиржон. Шу ерда.

Ғуломий (ҳайрон). Сен... Собирмасмисан?!

Собиржон. Қанақа Собир, чолни кўриб бувам деманг-э. Мен улуг сардорнинг ромчисмаи.

Ғуломий (ҳайрон). Ромчимсан?! Қизиқ. Хўп, мени хон олдига бошла.

Собиржон. Жоним билан. Қани олдимга тушинг.

Гуломий олданда ўтиб юради. Собир унинг елкасидан отади,
маузердан ўқ чиқмайди.

Г у л о м и й. Ҳали шундайми? Жоннинг меннинг қў-
лимда...

Пичоқ яланғочлаб ҳужум қилади. Иккаласи олишади. Собир чап
бериб Гуломий қўлидан пичоқни уриб туширади, сўнгра бор кучи
билан босиб, бўғиб ўлдирди.

Итваччага ит ўлими?!

Собир ўлиқни судраб четга чиқади. Шошиб икки бек киради.
Ичкаридан Ж у н а й и д чиқади.

Б е к л а р. Ҳаммаси тайёр. Юрсак бўлади, Султоним.

Ҳ а м м а ичкаридан бири-кетин чиқади. Жунайид ишора қилади.
Карнай-сурнай чалинади.

Ж у н а й и д. Қани, омиш...

Ҳамма омиш деб қўл кўтаради.

Э ш о н. Улган шаҳид, ўлдирган ғози бўлсин... Олло-
ҳу акбар. Большойларга қарши ғазоват!

Карнай-сурнай авжига чиқади. Лашкар «ғазоват» деб олға қараб
силжийди. Чироқ ўчади. Саҳнанинг орқасида шовқин-сурон бошла-
нади. Елғиз пур гужумга тушади. Ж у м а н и ё з билан Ж у м а н а
з а р шошиб киради.

Ж у м а н и ё з. Бери гал!

Ж у м а н а з а р. На гал?

Ж у м а н и ё з. Қочамиз.

Ж у м а н а з а р. Қайси гўрга?

Ж у м а н и ё з. Гўргамиш, ўзимизнинг юртимизга, эси
паст.

Ж у м а н а з а р. Бормайман.

Ж у м а н и ё з. Нега?

Ж у м а н а з а р. Фойдаси йўқ.

Ж у м а н и ё з. Тушунсанг-чи, биз кимга-ю, нимага
хизмат қиляпмиз.

Ж у м а н а з а р. Билмайман.

Ж у м а н и ё з. Билмасанг юр қочамиз. Булар ҳали сен билан мени ҳам молдек сўйиб ташлайди.

Ж у м а н а з а р. Инма деб юрибсан. Қочсанг сени ўзим отиб ташлайман.

Ж у м а н и ё з. Жума, ақлингги йиғ. Биз бир алдандик. Энди алданмайлик. Юр, эс борнда кетайлик!

Ж у м а н а з а р. Кетмайсан, улуғ хонга сўз берганмиз.

Ж у м а н и ё з. Жума... Сен кетмасанг кетма, мен кетаман.

Ж у м а н а з а р. Қайт дейман сенга!

Ж у м а н и ё з. Сап, Жума, кўнгли қоралик қилма. Сапу мап бир онанинг болаларимиз. Ана қара Машариф, Матёқуб, Абди ва бошқалар инқилобга хизмат қилиб юрипти, бири аскар, бири мактабда ўқияпти. «Адашганинг айби бўлмас, қайтиб топса уйини» деган мақол бор.

Ж у м а н а з а р. Тозаям гашиган дунё экан-да. Миям ҳам сомонхона бўлиб кетди, ҳайронман.

Ж у м а н и ё з. Уйлаб кўр, Жума! Волков отилди, Ғуломий гумдон бўлди. Қораевни отам чақди. Жунайдининг остига сув келиб турибди. Қочмасак асфаласофинга кетамиз. Ана сенга гашининг нўскалласи.

Ж у м а н а з а р. Қочсак қочдик-да. Роса миямини чақиб единг. Инма бўлса бўлар!

Қочадилар. Чироқ, ўчиб ёнади. Қалъа, тўпларнинг даҳшатли овози тун қоронғисида қалъани ларзага келтиради. Шаҳар аланга ичида қолганлиги ортдан яққол кўришади. Олис-олислардан хотинларнинг дод-фарёди, гўдакларнинг қий-чуви, итларнинг ҳуригани, оғларнинг кишинаши эшитилиб туради. Қалъа дсворидан бир неча жангчи ташқарига қараб ўқ узади. Баъзиларининг кийимларини илма-тешик қилган. Настда Нигора телефон билан овора, юқорида эса

Темуров билан Шеров.

Темуров. Нигора, Железновни топ.

Нигора. Олмаётибди (*Аппаратга*). Учар, учар. Менга Железновни бер.

Шеров. Нигора... Уқ.

Нигора. Ҳозир (*Югуриб бориб бир яшик ўқ олиб чиқади.*) Марҳамат.

Бир жангчига ўқ тегиб йиқилади. Нигора бориб уни кўтаради ва

ўртага олиб келиб ётқизади. Туп ва ўқ овозлари бирдан тўхтайдди.
Ҳамма ҳайрон.

Темуров. Бу қандай сир?!

Шеров. Бу ҳам Жунайиднинг галдаги найраңги бўлса керак.

Жангчи сув сўрайди. Нигора сув беради. Темуровлар жангчи олдига бориб унга тикиладилар, жангчи ўлади. Ҳамма бош эгади.

Темуров. Ҳуррият ва инқилоб қурбони.

Ишора қилади, жасадни йиғитлар кўтариб чиқиб кетадилар.
Ботиров киради.

Ботиров. Уртоқ Темуров, душман шаҳарга ўт қўйиб барча қудуқларни заҳарлаб кетган.

Темуров. Аблаҳлар. (Ботировга.) Шаҳар аҳоли-сига барча қудуқлардан сув ичиш ман қилинсин... Со-биржондан дарак борми?

Ботиров. Йўқ.

Темуров. Қораев қўлга тушдимми?

Ботиров. Йўқ.

Темуров. Мадинахоним-чи?

Ботиров. Жунайид қароргоҳида экан, аммо...

Темуров. Онамдан-чи, хабар борми?

Жимлик.

Ботиров. Жамила опа ҳам Жунайид ихтиёрига топширилган.

Темуров. Тақдири?...

Ботиров. Номаълум.

Темуров. Номаълум? Оғир, кичик инсон қалби учун бу кўргуликлар жуда ҳам оғир. Йиғирма кундан бери жон олиб жон берамиз. Жунайид чекиниш ўрнига кун сайин кучайиб боряпти. Шаҳар йиғирма кундан бери ўт ичида... Сув йўқ... Озиқ-овқат тугаб, ўқ-дори енгиллашиб қолмоқда.

Ботиров. Олинган маълумотларга қараганда уч минг кишилик Жунайид суворийлари Ахтарвант орқали Хивага йўл олмоқчи.

Темуров (*Шеровга*). Демак, республикаи қонга ботирмоқчилар. Москвадан ёрдам борми?

Шеров. Йўл кесиб ташланган. Қолчак қолдиқлари Оренбургда қўпоровчилик ишларини бошлаган.

Темуров. Лаънатилар... Тошкентда туришган Фрунзе ва Куйбишевларни вазиятдан хабардор қилдингизми?

Шеров. Кеча кечасиёқ гаплаганман.

Темуров. Хўш?

Шеров. Тадбирини кўришмоқчи.

Югуриб Қаримов киради.

Қаримов. Ўртоқ бош қўмондон?

Темуров. Нима гап?

Қаримов. Чолнинг минг кишилик комсомол отряди ихтиёригизга етиб келди.

Темуров. Баракалло, инқилоб номидан сизга ташаккур, ўртоқ Қаримов.

Железнов. Чақирган экансиз. Беш юз кишилик партия дружинаси жангга тайёр.

Темуров. Беҳад миннатдорман, уларни тездаг жанг майдонига бошланг.

Железнов. Бир томчи қошимиз қолгунча инқилоб учун курашамиз.

Ҳамма тик туради ва курашамиз деб қасамёд этади.

Темуров. Нима бўлса ҳам душман ҳужуми қайтарилсин. Қалъа деворлари эҳтиёт қилинсин. Дарвозалар очилмасин. Шубҳали шахслар назорат остига олинсин. Чет эл гражданиларини дарҳол ҳисобга олинглар.

Нигора. Бажарамиз, ўртоқ қўмондон!

Нигора аппаратга уринади.

Шеров. Ўртоқ қўмондон...

Темуров. Хўш?

Шеров. Биз томонга оқ байроқ кўтариб уч элчи келяпти.

Ҳамма юқорига чиқиб қарайди.

Темуров. Найранг эмасмикан?

Каримов. Уларни отиб ташлаш керак, ўртоқ қўмондон.

Темуров. Шошилманг... яқинлашяпти. Қимлар экан? (*Шеровга*) ўртоқ раис?

Шеров. Эштаман.

Темуров. Дарвозани очиб «меҳмонларни» қабул қилинг.

Тайёрланадилар. Ботиров ва Каримов дарвоза орқасига яширинадилар. Дарвозадан эшон соқол-мўйловли туркманча кийинган Собир ва бир йиғит киради.

Темуров. Эштаман.

Эшон Собирга ишора қилади. Собир бошидан попоғини олиб олдиғига чиқади. Нигора Собирга қарайди, аммо таниёлмайди.

Собир жоп. Биз муаззам Абулгози Бекниёз эшон ила шайх Шобазали махсумнинг ўғиллари ҳам мен—мунажжим ибни исқирт Аловуддин Муҳаммад Жунайидхоннинг элчилари бўламиз. (*Таъзим бажо келтиради.*)

Темуров. Жуда соз. Хизмат?

Собир жон. Большевиклар охирги нафасини олмақда.

Ботиров (*маъноли*). Қаердан билдингиз ибни исқирт Аловуддинниёз?

Собир жон. Юлдуздан билдим, юлдуздан... Почта, телеграф, темир йўл, банк ва ҳарбий омборларни икки соат ичида топширасиз. Бўлмаса эртага эрталаб тўпга тутиласиз.

Нигора. Мен анави одамни (*Собирни*) таниётганга ўхшайман.

Темуров. Жим, бўлмаган гапни гапирманг!

Нигора. Тўғри, янглишибман.

Темуров. Бориб айтинг: шартларингизни муҳокама қилиб кўрамиз. Тезда жавобини олгайсиз! (*Шеровга*) Элчиларни кузатиб қўйинг.

Шеров. Хўп бўлади.

Собир усталик билан қалноғини олади, тагида ўроғлиқ қоғоз қолади.

С о б и р ж о н. Муҳлат — икки соат.
Т е м у р о в. Яхши, жавобини кутинг.

Ш е р о в ҳаммасини бошлаб чиқади. Темуров бориб қоғозни
очади, қарайди. Ш е р о в киради.

Мана жаллод Жунайиднинг ҳамма планлари фото-
психаси. Мана энди унинг **қоқ** юрагига аниқ ханжар
урамиз!

Телефон жиринглайди, Нигора трубкини олади.

Н и г о р а. Эшитаман... Ҳа, ҳа... Қачон... Бугун...
Яхши. *(Трубкини қўяди, бир йиғлаб, бир кулади. Гапи-
ролмайди.)*

Н и г о р а *(тутилиб)*. Ўртоқ қўмондон Каримов, ўр-
тоқ Ботиров... хушxabар: Тошкентдан Фрунзе отряди
чиққан.

Ҳамма хурсанд бўлиб қучоқлашади, ўпишади, ўйинга тушишади.
Ҳамма ташқарига отилади, ўқлар отилиб, тўплар гумбурлаб саҳпани
даҳшатга солади. Чироқ ўчади.

Саҳна ёришиб Жунайиднинг қароргоҳи намоён бўлади. Уртада тик
турган Ж у н а й и д оёғининг остидаги уч бекка дағдаға
қилмоқда.

Ж у н а й и д. Нега қочиб келдиларинг? Биринг ўзбек,
биринг туркман, биринг турк... қўрқоқлар. Ҳали келиб-
келиб сенларга ишондимми? Биринг икки минг, биринг
беш минг, яна биринг бир ярим минг мард йигитларни
ташлаб қочиб келдиларингми?

I б е к. Улардан битта ҳам қолгани йўқ.

Ж у н а й и д. Нима?!

II б е к. Биз тутдек тўкилдик, султоним.

Ж у н а й и д. Нега ўзларинг тирик қолдиларинг нега
ўққа учмадиларинг?

III б е к. Қочмасак ўлардик.

Ж у н а й и д. Жони ширин «ҳажикизлар!»

I б е к. Биз Фрунзенинг лашкарига дуч келиб қол-
дик. Улар бизни чунонам саваладики, кўз очиргани қўй-
мади.

Жунайид. Шунақами? (Учаласининг ёқасидан олади.) номардлар, шуҳратнарастлар!

Беклар. Эй, давлатпаноҳ.

Жунайид. Қани, ҳозир йўқолинглар кўзимдан, учаланг ҳам жангга кир!

Беклар. Хўп бўлади, олампаноҳ (Беклар қўрққанларидан йиқилиб, сурилиб чиқиб кетадилар.)

Жунайид. Ё, раббий... нималар бўляпти ўзи? Наҳотки, режаларим барбод бўлса... Ҳар битта босган қадамим мендан олдин большевойларга аён. Билмадим, бу большевой деганлари ромчими? (Юради, ўтиради, ўйлайди, ёнидан заҳар шишани олади, унга разм солади, яна ёнига солади.) Ҳали эрта... ноумид шайтон. (Қарсак чалади.) Ромчи!

Шошиб Собир киради.

Собиржон. Ассалому алайкум, марҳаматли хоқоним.

Жунайид. Сўйла!

Собиржон. Ҳозир шу топда, юлдузингиз хира ва қизариб кўринди... Султоним, аянч бир ҳодиса юз берди.

Жунайид. Қачон?

Собиржон. Ҳозир, шу дақиқада.

Жунайид. Кейин-чи?

Собиржон. Қон тўкаси.

Жунайид. Қон тўкаси?!
Собиржон. Ҳа, олампаноҳ.

Жунайид. Эркакми ё аёл.

Собиржон. Аёл.

Кампир кийимини кийиб Таманно чиқади. Собир Таманнони кўрсатиб.

Ана...

Жунайид. Аҳа... Барон либосига ўралиб чиқибсиз, жаҳонгашта маликам...

Таманно. Кетаман.

Жунайид. Қаёққа?

Таманно. Буюк Британияга.

Жунайид. Нечун?

Т а м а н н о. Омадингиз кетди чўл йўлбарси хон Жунайид. Энди менга рухсат, юртимга етиб олай.

Ж у н а й и д. Омади кетган кишини қўллаб-қувватламайсизми, маликам.

Т а м а н н о. Йўқ, энди эплай олмайсиз, фармонбардор Жунайид.

Ж у н а й и д. Шунақами: Ҳа, айтгандай эплай олмаган фақат менми?

Т а м а н н о! Ҳа, сиз!

Ж у н а й и д. Маллисон ва Бейлиларнинг қизиллар хужумига тоб беролмай қўшин ва қурол-аслаҳани ташлаб Ашхободдан қочиб қолиш-чи?

Т а м а н н о. Уларнинг бизга алоқаси йўқ.

Ж у н а й и д. Йўқ эмас. Сизлар ҳамма вақт бошқалар қўли билан ўт қўясиз, бўлақлар қони ҳисобига ҳукмрон бўласизлар. Мана бундай оғир кунда кишини жаргитариб, ўзингизнинг жонингизни олиб қочасиз.

Т а м а н н о. Ҳозир бундай таъналарнинг хонаси эмас. Ҳукмрон Англия сизга жуда катта умид боғлаган эди. Шу жиҳатдан сизни пул, яроғ, аслаҳа ва маслаҳатчилар билан таъминлади. Сизни Тўрон давлатининг шавкатли ҳукмдори қилмоқчи эди. Афсус, минг афсус, урушда ютқаздик.

Ж у н а й и д. Мен етти йилдан бери большевикларга қарши от сураман. У иблис Маллисонинг менга кўмак учун Қорақумга лашкар тўкмоқчи эди, лабзида турмади, бурдсиз.

Т а м а н н о. Иложи бўлмади-да, сардор.

Ж у н а й и д. Кет, йўқол кўзимдан алвасти. Сўнги нафасимгача қизилларга қарши ўзим от сураман.

Т а м а н н о. Кетаман, хайр.

Кетади. Орқасидан Жунайид ўқ узади. Таманно ўлади.

Ж у н а й и д. Дағдаға қилади-я, малъун!

Ўқ овозини эшитиб ҳ а м м а чиқади. Мурдани кўриб жим қолишади.

Мурдани чўлга элтиб ташланглар, бўриларга ем бўлсин.

Икки киши ж а с а д и кўтариб олиб чиқиб кетади.
Ромчи!

С о б и р ж о и. Фармониингизга ҳозирман, олий нишоп!

Ж у н а й и д. Сен ҳозирнафас. Айтганинг албатта бўлади.

С о б и р ж о и. Ташаккур, олий ҳазрат.

Узоқдан от туёғининг товуши эшитилади. Ҳамма кутади. Қ о р а е в кириб келади.

Қ о р а е в. ...Папо сўраб келдим, хон!

Ж у н а й и д. Жуда соз.

Жунайид Қораевни қучоқлаб ўпади. Ҳамма шод. Собир секин чеккага чиқади.

Азиз меҳмон шарафига базм ва шодиёна бошлансин!

Карнай-сурнай ва чилдирмалар тилга киради. Уртага ўйинчи қизлар тушади. Бир оздан сўнг карнай-сурнай овозини отилган тўп ва замбаракларнинг даҳшатли овози босиб кетади. Югурганча бирин-кетин б е к л а р киради.

І б е к. Султон, қизиллар бостириб келмоқда.

Ҳамма саросимада қочади.

Ж у н а й и д. Яна қочяписизларми, хезалаклар. (*Қочганларнинг йўлини тўсади.*) Қайт, қайт, дейман!..

Отилган тўп ўқидан гужумнинг бир шохи чўрт узилиб тушади. Хон атрофига қарайди, ваҳимага тушади.

Ромчи!

Жунайид зудлик билан ўзини ташқарига олади ва отга миниб қочади. Ичкаридан С о б и р чиқади. Хонни ахтаради. Тополмай қувиб чиқиб кетади. «Урра» яқинлашади, йигитлар югуриб ўта бошлайди. Ичкаридан Қ о р а е в чиқади, келаётган Нигорани кўриб жойидан жиғолмай қолади.

Қ о р а е в. Қалайсан, энди қўлга тушдингми?

Н и г о р а. Ҳа, сен билан учрашишни қасд қилган эдим.

Иккаласининг қўлида тўппонча, пайт пойлаб айланишади.

Қ о р а е в. Номусини йўқотган, беномус сени...

Н и г о р а. Уша йўқотган номусим учун, сендан қасос оламан!

Қ о р а е в. Қасос оласан? Сен-а... *(Кулади.)* Ожиза...

Н и г о р а. Сен биринчи бор менинг лабимни чайнаб учрашган эдинг. Энди бўлса мен сени уша лабингга қўрғошин босиб учрашаман.

Қораевни отади. Уқ Қораевни ярадор қилади. Шу аснода орқадан Собир келиб Қораев қўлидан маузерни ерга уриб туширади.

Қ о р а е в. Оҳ...

Қораев йиқилади. Собир билан Нигора бир-бирларига қараб тек қолади.

Н и г о р а. Собиржон ака!

С о б и р ж о н. Нигорахон... Қуролингизни ташланг.

Н и г о р а. Қўрқасизми?

С о б и р ж о н. Ҳа...

Нигора тўппончани ёнига солиб ўзини Собиржоннинг қучоғига ташлайди.

Н и г о р а. Мен шўрлик, гапнинг мазмунига тушунмай не-не хаёлларга бориб юрибман!

С о б и р ж о н. Ҳечқиси йўқ.

Н и г о р а. Кечиринг, Собиржон ака, кечиринг!

С о б и р ж о н. Давлат сири — Ватан юрагидир. Бу ҳол ҳаммамиздан сабр-тоқат, уддабурунлик талаб этади. Мана, вақти келди, барчаси ўз қолипига тушди, азизим. *(Қучоқлайди.)*

Темуров, Ботиров. Шеров, Железнов ҳамда Каримов ва бошқалар кириб келадилар.

Т е м у р о в. Собиржон!

С о б и р ж о н. Устоз! *(Қучоқлашиб кўришади.)*

Темуров. Собиржон, сендан партия Марказкоми, ҳукумат ва халқ бениҳоя миннатдор. Жунайид қароргоҳи ҳақидаги барча ахборотларингни ўз вақтида олиб турдик. Баракалло. Юборган ўша ахборотларинг Жунайид ва унинг гуманитарларини тор-мор этишда, чет эл империалистларининг умидларини чиппакка чиқаришда қўл келди.

Қорасв оғриққа чидолмай инграйди.

Бу ким?

Н и г о р а. Қорасв, бу сотқинни мен отдим.

Темуров. Жунайид қассобхонасидан бошпана излаган экан-да, сотқин!

Қорасв (*жон азобида*). Ғолиб билан мағлубнинг рўбарў туришидан даҳшатли ҳол бўлмас. Мени отинглар, азобдан қутулай!

Темуров. Сизни халқ қўлига топширамиз, суд қилади. Ҳукм аёвсиз бўлади. Олиб чиқинглар!

Қорасвни олиб чиқадилар.

Жаллод Жунайид қани?

Собиржон. Ғафлатда қолдим... Қорасвни пойлаб Жунайидни қўлдан чиқариб юбордим. (*Қароргоҳ ёна бошлайди.*)

Темуров. Нима гап?

Собиржон. Жунайид одамлари ўт қўйиб қочди.

Ботиров. Ҳамма сафарбар қилинсин. Утни ўчинглар.

Бир гуруҳ аскарлар чиқади.

Темуров. Собиржон, онам қани? Омонми?!

Собиржон. Устоз... Онанинг қотили Жунайид. Мен онажонимизни омон сақлаб қололмадим.

Темуров. Азиз она... Сени сақлаб қололмаган ўлингни кечир... Кечир... (*Собирга.*) Онам инқилоб учун қурбон бўлипти. Онага шарафлар бўлсин!

Ҳамма бош эгади.

Она учун ёвдан қасос олайлик, ўртоқлар!

Ҳамма Темуровнинг атрофига тўпланиб: «Қасос оламиз!» деб қасамёд этишади. Бу сўзга худди жўр бўлгандек тўп ва замбарак гумбурлайди.

Чироқ ўчиб, нур гужум тагидаги Собиржон билан Нигорага тушади. Музыка майин ва ёқимли куй бошлайди. Нигора жўр бўлади.

Нигора.

Бўлиб Ленин хитоби тан ароким янги жон берди,
Қуёшдек нур сочар иқбол, ҳаёт бўстон замон берди.
Башарда ким эса қилгай ҳавас, ҳурлик чунон берди.
Сабаб Ленин шуури эл учун чин илқилоб эрди.

Собиржон ака!

Собиржон. Лаббай.

Нигора. Ғалабамиздан кейин доим бирга яшаймиз,
деган эдингиз-ку! Мана уруш ҳам тугади. Нега яна ай-
рилиқ?!

Собиржон. Эрк ва озодликни курашиб қўлга ки-
ритдик. Мана энди илқилоб сеп билан менинг қўлимда
машъал тутиб, йўлимизни ёритиб турибди. Сен энди
ўқиб, зўр санъаткор бўласан. Мен ўқиб келиб, билимдон
знёли бўламан.

Нигора. Оҳ, қандай яхши.

Собиржон. Яна неча ўн йиллар бахтли умр кўра-
миз?

Нигора. Эллик йил... Собиржон ака!

Собиржон. Ҳа-ҳа, эллик йилдан кейин ҳам бахт
бизга ёр, унинг гаштини сурайлик!

Нигора. Худди шу гужумнинг тагида?

Собиржон. Ҳа.

Нигора. Қаердан билдингиз?

Собиржон. Ахир, мен ромчиман, бахт юлдуздан
билдим.

Кулишади.

Нигора. Ростданми?

Собиржон. Рост.

Нигора. Ундай бўлса мен шу гужумдан узр сўраб,
унга таъзим қиламан.

Собиржон. Нечук?..

Нигора. Сизни йўқотиб қўйганимда алашимни шу

шўрлик гужумдан олган эдим. Энди эса бош эгиб таъ-
зим қиламан.

С о б и р ж о н. Нигора! Кел жоним, кетдик!

Н и г о р а. Қаерга?

С о б и р ж о н. Ўқинга — Тошкентга кетдик, азизим!

Н и г о р а. Кетдик.

Иккови қучоқлашаркан, музика авжига чиқади, саҳна нурга тўлади.
Парда.

ҚИЗЛАР ИСЕНИ ҚАТНАШУВЧИЛАР

Онахон — Исёнкор шоира.
Сарвар — Унинг ўғли.
Алиқул — Сарварнинг уртоғи.
Аннасоат — Туркман, Онахоннинг яқинларидан.
Мумтоза — Сарварнинг севгилиси (қирқ қизлардан)
Муқаддас — Алиқулнинг севгилиси (қирқ қизлардан)
Маҳлиё — Қирқ қизлардан.
Қизлархон — Қирқ қизлардан.
Хон.
Вазир.
Малика — хоннинг хотини.
Расво — хоннинг далласи.
Муфти — реакцион руҳоний.

Эпизодларда: Таржимон, Пинҳоний, Саодат, Уламо, мулозимлар, жаллодлар, навкарлар, созандалар, халқ.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Хон қасри. Тахтиравонда хон. Ширакайф, бесаранжом. Бир чеккада
Онахон гармон чалаётир.

Хон. Чал, бомдан эмас зирдан чал, ҳа, чал.

Онахон авжи пардада чала бошлайди.

Мана бун қудрат дейдиларки, қара, ногорамга, қандай пардада тортаётирсан, ё мени мадҳ этасан, бошингга тумор қиласан, «Ҳазрати хон хон бўлди, олам гулистон бўлди», дея ашъорлар битасан ёки бу ерда чирийсан!

Онахон мағрур чиқиб кетади.

Э, баҳодир, ғам ема ҳар иш худо тақдиридир,
Сен сизинг пирингга, пиринг худонинг шеридир.
Ҳа, шеридир — шеридир.

Мулозим киради.

Мулозим. Ҳазрати олий. Муфтий ҳазратлари қабулингизга мунтазирлар.

Хон. Қадам ранжийда қилибдими, имонсиз? Чақир, у саллали каззобни.

Мулозим. Ҳозир, ҳазратим, ҳозир (*Чиқади.*)

Муфти (*кириб*). Хоҳишингиз олдида бош эгаман.

Хон. Неча юз таноб вақф еридан чиққан ҳосилни юходек ютиб туриб, яна менинг истагимни галга соласан. Қани, кўрайлик, яна қандай баҳоналарни рўкач қилар экансан?

Муфти. Олий пишон.

Хон. Фатво дейман, фатво!

Муфти. Биз сизнинг чокарингизмиз, подшоҳий аъзам. Сал сабрга эҳтиёж туғилди.

Хон. Сал сабрга эҳтиёж туғилди эмиш, менга сенинг дарвишона нақл, маталларнинг эмас, фатво керак, фатво!

Муфти. Шоҳона илтифотингиз ваҳждан бошим осмонда, қиблагаҳим. Мана фатво ҳам тайёр.

Хон. Бу, бўлак гап. Фатво қайдин тошилди?

Муфти (*музика билан айтилади*). Каломушарифдин юз очди лавҳа. Бизлар бу лавҳага айладик сажда. Не истак бор экан, ҳазратим сиздан. Барига топилур фатво бизлардан.

Хон. Умид ҳам шундай эди. Қани, фатвони жадал ўқи-чи!

Муфти (*фатвони ўқийди*). Соҳибқирону замона, адолат офтоби. Маърифат оламининг зар дафтари хон олий ҳазратларининг хоҳиши, мамлакат ва диний ислом хоҳиши нисбатида, деб билгаймиз. Мазкур сабабдин хон ҳазратнинг хоҳиши — бош хусусида шаръий ва ношаръий ҳар қандай тадорикку тadbир кўрмак каломушариф оят ва ҳадисларига хос ва мос деб ҳукм қилгаймиз. Энди, фатвога амал қилмоқ амали у хоқону замонага ҳавола қилинди. Азбаски, таъгри таолонинг ердаги сояси бўлмиш подшо ниятларини рўёбга чиқарилмоғи, мамлакат ва исломнинг равнақига равнақ бахш этгай, деб билгаймиз. Фатвога икки қози, икки мударрис, уч муфтий имзо ва муҳрларини тортдилар.

Хон. Миннатдорман. Баракалло, баракалло.

Муфти. Ҳаёт тургунча туринг. Жаҳон тожи муборак бошингизга насиб қилсин. Муҳаммад аллайҳиссалом байроғи бошингизда ҳилпирайверсин. Омин!

Муфти ниманидир таъмасида кутиб туради. Хон буни англаб унга сарпо кийдиради.

Хон. Расво!

Расво (*кириб*). Фармонингизга ҳозир-у, нозирман, тождорим.

Хон. Фатво ҳам бут. Шаръий ва ношаръий ҳам дейилган. Жуда соз. Рўйхат тайёрма?

Расво. Ўзларининг назари тушган-ку.

Хон. Хуш, руйхатдагилардан бироитаси... А...

Расво. Атбатта, ҳазратим. Аммо...

Хон. Хуш, хуш?

Расво. Олар орасидан баъзи бир амалдорларни-ки ҳам бор, пуштипаноҳ.

Хон. Бунинг аҳамияти йўқ. Гап шу. Ҳа ахир, лақабинг расво-ку. Сен бунақанги ишларнинг пири-санку.

Расво. Биласиз, ҳазратим, менинг эътиқодим ҳам, имоним ҳам, ўша лақаб билан мослашиб, йўгрилиб кетган-ку.

Хон. Шундай, шундай. Уқиб ол! Келадиган муҳта-рама меҳмонлар учун ҳарамда хоналар ажратишни тайинла. Эртадан бошлаб сайил эълон қилдим. Сен сайилга етиб бор.

Расво. Оёқ билан эмас, хоним, бошим билан сиз-нинг учун елиб ўтгим бу оламдин. (Чиқади.)

Хон. Нима, беш кунлик дунёда устимга жанда кийиб дарвишона ўтишим керакмиди. Йўқ оламда менга фақат икки парса лаззат беради. Бири дор, қам-чи, иккинчиси маншат, бас.

Вазир (кириб). Салом, олий нишон.

Хон. Хуш икки қулоғим жанобларида. Биласиз, чарчаганман, толиққанман. Яна нотоброқмен... Начора қайнатамиз, хуш.

Вазир. Авф этасиз, илтифотни мендан дариг тут-массиз!

Хон. Алқиссаларни илон йўли қилмай гапиравер-салар бўларди. Хуш?

Вазир. Хон ҳазратлари!

Хон. Қанча чайналманг, нималардан дафтар очи-шингиз, менга равшан.

Вазир. Хоним. Ўғлим, лоақал, бир дақиқа бўл-са-да...

Хон. Хўп, хўп, тез-тез. Алқиссаларингиздан ўтга тушган илондек тўлғанаман, тушунинг.

Вазир. Тўғри, ўртамизда жиддий ихтилофлар юз берди. Комил Хоразмий томонидан бошланган хайрли ишларнинг давом масаласида: темир йўл, почта, телеграф, касалхоналар ҳам, дарвоқе, бугун ажиб бир санъаткорона қурилган муҳташам дорилфунун бино-сини йиқиш ҳақида фармон бергансизки, ҳозир неча

юзлаб одам ўша муҳташам бинони ер билан яксон қилишга киришди.

Хон (*кескин*). Ўзингиз яксон бўлмадингизми? Афсус!

Вазир. Тақсир бинони бузишдан бош тортганлар дорга осилади, деб жар солдиргансиз. Ахир бу фармон эмас, даҳшат-ку! Мен сизнинг равнақ топишингизни тарафдори бўлган вазирингизман. Буни фаромуш қилмасиз, деган умидламан.

Хон. Агар бу тантанавор сўзлар сидқидилдан айтилганда эди, яна юз йил хон бўлишга тайёр эдим.

Вазир. Олий нишон.

Хон. Яна панду насихатми?

Вазир. Менинг ҳозирги ташрифим юқорида зикр қилинмиш масалалар устидагина эмас.

Хон. Хўш, яна не гумроҳликлардан сўйламоқ истагидасиз.

Вазир. Ундай эмас.

Хон. Нима бўлмаса?

Вазир. Ҳозир келаётсам, йўлакда Ҳарам оға қирқ қизлар ҳақидаги фатвони менга кўз-кўз этди. Бу ақл-бовар қилмайдиган ҳол-ку?

Хон. Бунга ҳам чанг солдим денг. Малика дарҳол рашк балосига гирифтор бўлиб, падари бузрукворига арз-ниёз қилибдиларда. Қаранг-а, борди-ю, эллик хотиним бўлса-чи?

Вазир. Нима ҳам дердим, фақат мен мамлакат чайқалиб, ўт бўлиб ёнаётган бундай вазиятда, оқилона...

Хон. Оқилонамиш, отагинам, икки юз саксон йилдан ошиқ давр сурган хонлик сулоламиз тагига сув кетаётир-ку, унинг илдизларига оёқяланглар болта ураётирлар-ку. Ё мен икки қўллаб салтанатим калитини ўша оёқялангларга тутиншим керак, ё ана шу кўрнамак қора авомга қарши барча имкониятни ишга солиб уни маҳв этишим керак. Бу менинг ҳокими мутлақлиқ бурчимдир. Энди анави фармонга келганда, бу мутлақо асосли фармон. Мен ундайларни дорга тортаман, плонхонага ташлайман, номусини топтайман. Буни маҳв этиш дейдилар, энди тушунилгандир. Ўша сиз демини ўтга мой қуяману ерини ҳам, осмонини ҳам кулга айлантираман.

Вазир. Билмадим-да.

Хон. Жазо қўшинлари билан генерал Галкин йўлга чиққан.

Вазир. Сабаб?

Хон. Сабаб шуки, мамлакатга ўт қўяётганлар каласидан минора ясаш учун, тушушилдимми?

Вазир. Бу, энди...

Хон. Бас. *(Вазирдан юз ўгиради.)*

Вазир ғамгин чиқиб кетади.

Бўш келсанг сени парчалаб ташлайди. Петербургда император Николай ҳузурида ўзини билагонга, бизни субутсиз султонга чиқазиб, не шумликлар қилмаганикин, бу шуҳратпараст чол. Демак, тахтимга чанг солмоқчи, ислоҳлар ўтказмоқчи, подшоҳликка кирган даромадни ҳисоб-китоб қилмоқчи, бизга ойлик маош тайин қилмоқчи ва ҳоказо. *(Чапак чалади.)*

Хон. Жаллодни! Қаранг-а келиб-келиб менинг фармоним бу кишига ёқмапти.

Жаллод киради.

Қурбон. Пичоғим қайралган, қон-қон дейди.

Хон. Навбат, энди анави қари бўри — қайнатамга.

Қурбон. Қайнатамга?! *(Титрайди.)*

Хон. Нега титрайсан? Қассобнинг касби мол сўймоқ, йўқса...

Қурбон. Тақсир, тақсир, мен шунчаки...

Хон. Тез, ҳозир. Ашур маҳрамга учраш.

Қурбон. Бу эллигинчи фармонингиз ҳам адо қилингуси! *(Чиқади.)*

Хон. Саркарда Галкин жазо қўшинлари билан Хива тупроғига қадам қўйиши кўп нарсаларни равшанлаштиради. Қўзғолончиларми, қайнатамми, мен ҳақми бунни келажак кўрсатади.

Пинҳоний бўлак маҳсус эшикдан кириб, бош эгиб туради.

Хон. Келдингми? Нега оқсоқланиб юрибсан?

Пинҳоний. От бевош чиқди, ҳазратим, кечирасиз йиқитди аблаҳ!

Хон. Хўш не янги хабарлар.

Пинҳоний. Мен илгари ҳам бир нарсани сиз жаноб олий қулоғингга шипшитмоқчи эдим.

Хон. Нима эди у Қурбон сардор ҳақидами?

Пинҳоний. Бу бўлак гап, ҳазратим, ғоят қалтис.

Хон (*жиддий*). Қанақа қалтис хабар.

Пинҳоний. Ҳазратим яқин бир йилдан бери таржимоингиз орқасидан соядек юрибман.

Хон. Баракалло, мен бутун сарой аъёнларини кузатиб боришни сенга топшириб қўйибман-ку. Хўш тинглайман.

Пинҳоний. Таржимон Чоржўйда сизга мен Тошкентлик, Бешболабойнинг ўғлиман, Петербургда ўқирдим, иқилоб бўлганидан кейин бу ёқларга қочиб келдим, деб айтган эди.

Хон. Хўш.

Пинҳоний. Таржимоингиз большевиклар жосуси экан.

Хон. Нима, нима?!

Пинҳоний. Бўйиним қиличингиз дамида. Мен буни Тошкент билан савдо-сотик қилувчи Хива савдогарларидан аниқладим. Уни илонхонага ташлатинг.

Хон. Мен унга ўзимга ишонгандек ишонардим. Балки сен...

Пинҳоний. Ўн йилдан бери жосуслик амалидаман. Бирор марта сиз олий нишонни чалгитган вақтим бўлган эмас.

Хон. Бўлмагану аммо... (*Чапак чалади, ходим киради.*) Таржимонни чақир.

Ходим. Бош устига. (*Чиқади.*)

Хон (*Пинҳоний*). Сен чиқгин.

Пинҳоний чиқади, таржимон киради.

Тўғри рўйрост айтнинг, иккимиз ўртамизда сир бўлиши мумкин эмас. Мен сизга таржима ишларининггина эмас, бўлак махсус ишларни ҳам ишонганман. Сиз кимсиз?

Таржимон. Мен Чоржўйда нима деган бўлсам, ўша, ҳазратим.

Хон. Борди-ю акси чиқса-чи?

Таржимон. Унда билмадим, соҳиб, ихтиёр ўзларида.

Хон (*ишора қилади, Пинҳоний киради*). Қани менга сўзларингни такрорла.

Пинҳоний. Сиз Бешболабойнинг угли эмас,
большевиксиз ҳозироқ исбот қилишим мумкин.

Хон. Хўш, энди-чи, таржимон?

Таржимон. Мени авф қиласиз, ҳазратим, жум-
оқни ечмоқ учун аввало.

Хон. Нима демоқчисиз?

Таржимон. Менга ишониб топширилган у олий
армонингизни адосига юз тутдим.

Хон. Бу кишига нима алоқаси бор у ишни.

Пинҳоний безовталанади.

Пинҳоний. Сизни чалгитмоқчи бу айёр.

Таржимон. Уша фармонингизни мутасадди
одамлар воситасида текширтириб кўрдим. Сизга ах-
борот қилай деб келсам сиз банд экансиз. Хулосани
бу зот ҳузурида айтаверсам бўладими.

Хон. Бемалол, бу киши ҳам суянган тоғларимиз-
дан.

Таржимон. Бу зот этигини ечсин!

Хон. Нима деганингиз бу?

Таржимон. Сунг биласиз.

Пинҳоний унгайсизланади.

Хон. Этигингни еч!

Пинҳоний. Тақсир.

Хон (*даргазиб*). Еч дейман, сенга!

Пинҳоний этигини ечади уни қалтироқ босади.

Таржимон. Сизга суиқасд қилинмоқчи бўлган
одамлардан бирининг оёғига ўқ теккан, қон изини бу
зотининг ҳовлисига олиб борганлар. Бунинг устига бу
одамга тақдим қилмиш ханжарингиз уша ўқ теккан
жойда тушиб қолган. (*Ханжарни хонга беради.*) Мана.

Хон (*газабда*). Демак отдан йиқилиб оёғинг лат
еган эмас, балки ўқ теккан. Менинги юрагимга ўзим
берган ханжарини урмоқчи бўлгансан. (*Пинҳонийни бў-
ғиб ура бошлайди.*)

Таржимон. Шаҳзодани заҳарлатиб ўлдирини ҳам
тасодифан бўлмаган олий нишон. Бу одам Жупайндхон-

нинг жосуси эканлигини ҳам унутманг, бу ҳақда бутун ҳужжатлар мавжуд.

Хон. Наҳотки?!

Таржимон. Шундай ҳазратим.

Хон. Жаллод!

Жаллод кириб Пинҳонийга ташланади.

Илоихонага ташланглар!

Пинҳоний. Энди менга барибир. Мен Жунайидхон номидан иш қилиб юрган жосус эдим. Сени кўраганга кўзим йўқ, шуни билки сен Жунайид билан дўст бўлишинг мумкин, аммо большевиклар билан дўст бўлмайсан. Таржимоннинг большевиклар жосуси.

Хон. Ажаб эмаски ҳали бу аблаҳ бизга ўхшаган қанча аҳмоқ хонларни лақиллатган бўлмаса.

Таржимон. Қайдам ана энди жумбоқ ечилди, бу пблис ўзини ниқоблаш учун мени сизга чаққан, ҳолбуки дадамдан келган бутун хатлар сизнинг назарингиздан ўтиб турган эди.

Хон. Мен сизни ранжитиш ниятида эмас эдим.

Таржимон. Менга Тошкентга кетмоққа рухсат этсангиз?

Хон. Мутлақо мумкинмас. Дадангизни отган большевиклар сизни ҳам отади. Ҳозирча шу ерда тура туринг. Сўнг бир гап бўлар. Ҳа, мана бу Англия ҳукумати юборган шартномалар таржимасини тайёрланг.

Таржимон. Хўп бўлади.

Парда

ИККИНЧИ КҶРИНИШ

Дарё жўш уриб оқмоқда. Сайилчилар ҳали келиб улгурмаган.

Мумтоза ёлғиз. Дарё қирғоғида фарёд чекмоқда.

Мумтоза. Аму дарё юрагимда дардим бор.

Менга бўлди жаҳон зиндон, қафас тор.

Арзим эшит, қадим дарё—Жайҳуним.

Аму дарё—юрагимда дардим бор.

Бир ёр авдоси-ла кўнглим гул эди,

Боғ ҳуснида сайрар хуш булбул эди,

Қажрав фалак хазон этди боғимиз,
Аму дарё юрагимда дардим бор.

Элатда кўрдим деган жон йўқ. Бу ерларда кўзга ташланмайди. Уҳ, менинг шўрлик бахтим. Ҳа, бугун сайил, ажаб эмас, бу ерда кўзимга чалинса.

Чиқади. Шу пайт хон одамлари келиб у ёқ-бу ёққа кўз ташлайди.

І навкар. Ҳамма ёқни элакдек эладик. Бу ерда ҳам сояси кўринмайди. Ё ер ёрилди, ер ютди. Ё қанот боғлаб осмонга чиқди. Астафтурулло.

II навкар. Нима бало у шунақаям баттол жиноятчими? Оёқда оёқ қолмади-ку, ахтаравериб.

І навкар. Худо сенга бош берган-у, ақлга келганда жўна бу ердан, деган.

II навкар. Бу билан нима демоқчисан? Бул, йўтал, жонимга тегди.

І навкар. Шуни бил, бу, қочқинчи бола эмас, бало бу.

II навкар. Тезроқ, гапинг пўсткалласидан келмайсанми?

І навкар. Роса бозорда-я, яна одамларнинг гавжум жойига бориб-а;

Ҳаромзода хон бўлди, еганимиз кунжара — нон бўлди, Бағримиз тўла қон бўлди. Тош бўрон қилинглари ҳазрати хонни. деса бўладими? Бўлди тўполон, бўлди жанжал, бозор бузилишига сал қолди.

І навкар. Нима, бу, нима? Бу бола ҳурриятчмикан?

II навкар. Мен қайдан билай, бир гапи бўлса керак-да, уни юрагига қара? Илонхонадан қочди-я, хумпар. Вой, аблаҳ-ей. Ҳой, жуда вайсаб қолибмиз-ку, бу ерда. Ашур маҳрам агар топиб келмасаларнинг терингизга сомон тиқаман деган эди-я. Юр-юр, бўлак жойларни титкилантирайлик.

Шошилнич кетадилар, яна узоқдан Мумтозанинг овози эшитилади.

М.умтоза. Қажрав фалак хазон этди боғимиз
Аму дарё юрагимда дардим бор.

С а р в а р куйлаб киради.

С а р в а р. Мард йигитга тулпор керак,
Тулпор керак, шунқор керак.
Боғ сайрига баҳор керак,
Қўнглим севган ёр истарам.
Узоқ жойдан тоғ кўринди,
Ёрим кезган боғ кўринди.
Ўйнаб-ўсган ёр кўринди,
Қўнглим севган ёр истарам.
Узоқ жойдан тоғ кўринди.
Қўнглим севган ёр истарам.

Мумтоза Сарварни кўриб, унинг кўксига ўзини ташлайди.

М у м т о з а. Юраман дашту саҳро, бир гули
гулхонни излармен,
Муҳаббат мулкидаким, салтанат
давронни излармен.

С а р в а р. Муҳаббат мулкида мисли баҳор
жонимни излармен,
Нафосат богида, мисли қуёш онимни
излармен.

М у м т о з а. Умидим комироним сен менинг
боғимда гулзорсан,
Менам сендек сени излаб юрак қонимни
изларман.

С а р в а р. Сенинг ишқинг билан ўтди баҳорим,
қиш билан ёзим.
Ҳама дардимга дармон, белга
дармонимни излармен.

М у м т о з а. Вой-дод, қайси ер ютгур сизни мунча
хор этди?

С а р в а р. Азизим ҳозир, бу ҳол таърифини айтиб
туриш пайти эмас.

М у м т о з а. Мен чидай олмайман.

С а р в а р. Майли, илонхонадан қочиб чиқдим.

М у м т о з а. Қалтакландингизми?

С а р в а р. Қалтакланганда қандай?

М у м т о з а. Сабаби?

С а р в а р. Бир сабаби — сизни хон хотинликка сў-
ратган ва кимдир унга менинг ошиқлигимни шипшит-
ган. Шунинг учун хон булак айбларни ҳам ёпиштириб,

бирваракайига мендан қутилмоқчи бўлган. Ашиқроғи айтсам...

Мумтоза. Хўш-хўш?

Сарвар. Оқ подшо томонидан Хивага сургин қилинган Гурашилов деган инқилобчи ўрис пахта заводида уста бўлиб ишларди, дадам билан дўст эди, ҳуррият тўғрисида кўп гапиришардилар, бундан хабар топган хон отамни Сибирга жўнатди. Гурашиловни Тўрткўлга, ойимни эса саройга зўрлаб олиб кетди, отам Сибирь азобларида ўлиб кетди. Мен эса чидай олмаганимдан ҳатто уч киши йиғилган жойда ҳам йўқолсин хон деб бақирадиган бўлдим. Агар ойим ризолик берсалар Тўрткўлга жўнамоқчиман. Сиз учун ҳам, сизлар учун ҳам, ҳурриятчи дадамлар учун ҳам, хондан қасос олмасам бўлмайди. Бу ишда Гурашилов бош-қош бўлишига аминман.

Мумтоза. Энди тушундим, Сарвар ака, ҳа, боя шипшитган деган эдингиз, ким шипшитган унга ахир?

Сарвар. Хафа бўлманг, дадангиз.

Мумтоза. Дадам, дадам? Амалга ўч дадам, дадам.

Сарвар. Бўлари бўлиб, бу ерларда нима қилиб юрибсиз?

Мумтоза. Сиз сўраманг, мен айтмай.

Сарвар. Айтинг, айтинг? Юрак қонга тўлган, айтинг?

Мумтоза. Айтганингиздек мени сўратиб хондан киши келди, мен рад этдим. Бўлди жанжал, бўлди тўполон. Дадам газаби қайнаганидан: менга қилч ўқталди. Улдиришига сал қолди. Оқ қилди, қочиб қутулдим. Сизни ахтариб юрибман. Эндиликда сиздан бўлак суянигим йўқ. Энди сиздан мени фақат ўлим ажратади.

Сарвар. Раҳмат.

Онахон бир тўда қизлар билан кириб келади.

Онахон. Уғлим саломат юрибсанми? Тез, ҳозир Тўрткўлга жўна. Мана хат, Гурашиловга берасан. Ҳамма гапдан хабарим бор. Йўқса хон сени дорга тортади. Сен менинг кўрар кўзимсан. Отанг изидан бориб бозорда ўша гапларни айтибсан, баракалло. Гурашиловнинг изидан чиқма; у сенга ота ўрнида оталик

қилади. Ақлли, софдил одам, муҳими инқилобчи, дадангни, мени, сени ва халқни мана шундай аҳволга солган золимларга қарши энди қўл кўтармасак бўлмай-диган бўлиб қолди, болам. Сен Хивага нур келтирувчи бўл, нур болам.

С а р в а р. Ойижон, сиз бу ерда нима ҳам қила олишингиз мумкин, юринг бирга кета қолайлик.

О н а х о н. Йўқ, йўқ болагинам, мен худди шу ерда иш бераман, душманинг ташнида бўлганидан ичида бўл, деганлар. Онанг ўргилсин, Сарвархон. *(Бағрига босади.)*

С а р в а р. Энди тушундим, ойижон.

О н а х о н. Мендан хавотир олма, ботирим, ишқилиб отанг руҳини шод қилайлик қани. *(Музыка бошланади, тинади.)*

С а р в а р. Ойижон! Хўп. *(У чиқаятганда Расвога чап бериб чекиниб, воқеани кузатади.)*

Сайилла ўйнаётган қизлар Мумтоза билан хайрлашаётган Сарварни кўриб қоладилар ва қийқириб куладилар. Мумтозага тегизиб ҳазиломиз қўшиқ бошлайдилар.

Санга бир сўзим бор яхши, қулоқ сол,
Ака, қайдин олдинг бу тар ғунчани?
Ажиб бир хушсухан, ажиб бир хушхон,
Қайдин ола қўйдинг бу тар ғунчани?
Сарвига ўхшайди қадди қомати.
Оламни тутибди ҳусни сурати.
Бу қайси малакнинг моҳи талъати,
Қайдин олдинг, ака, бу тар ғунчани?

Ҳ а м м а. Ана, холос, бопладинг, бопладинг.

Р а с в о. Хўш, халфахон! Сизни сўрамаган жойим қолмади. Нима, ўзингиз, хон, ўзингиз султон бўлиб кетдингизми? Сизга ким рухсат берди, бу ерга келишга?

О н а х о н. Менга бекам рухсат этди, Ҳарам оға.

Р а с в о. Мен-чи?

О н а х о н. Сиз бека даражасида бўлмасангиз керак, ҳарам оға.

Р а с в о. Сизни мана шу шаккоклингингиз қачон бўлмасин, бошингизга тоғ ағнатади!

О н а х о н. Лоақал, бир йилда бир марта озодлик бўлмаса-я.

Расво. Эви билан-да. Бекани рўкач қилиб кибри ҳавога берилманг. Кибри ҳавога берилган хўжа вази-рингизни ҳам худди кеча қилич дами ўз комига тортди. Ҳа.

Ҳамма (*ҳанг-манг*). Бўғизландими?!

Расво. Ҳа. Халфaxon оёғингизни қараб босинг, тегма эранлар итига, бир бошига юз бош кесилур деган гап бор-ку.

Онахон. Ўша нақлни хотирларида тутсалар бас, хўш, мақсад нима?

Расво. Хотирлар, хотирлар эмиш-а? Мақсадни ҳарамда бафуржа гаплашамиз. Қулоқ солинглар! Мен хусусан, маъсума аёлларнинг суялган тоғиман. Мен худон таолонинг хайрли ишлар учун яратган бандаси-ман.

Ҳамма. Дўзахи хайрли ишлар бандасимиш. Тоғ бўлмай гумдон бўл. (*Оҳиста.*)

Расво. Султони бокарам ҳазрати хоннинг жаннатнишон ҳарамларига қирқта маликайн султонлар лозим бўлиб қолди. Уларни ҳарамда бахт-саодат кутмоқда.

Ҳамма (*чуввос кўтариб*). Бу нима дегани?

Расво. Бу деган сўз — ҳарамга хос қизларнинг бошига давлат қуши қўнди.

Ҳамма. Давлат қуши бошидан қолсин.

Расво. Ҳой, ким у ножўя забон очган.

Мумтоза. Ҳа, тожиям, қуши ҳам бошидан қолсин деганимизга шунчаям дағдағами?

Расво. Оғизларингга қараб гапиринглар. Бундай илтифотга бу дунёда ҳар ким ҳам муяссар бўлавермайди. Шоҳона қаср. Олтин сув юритилган ҳужра хазинай — дафинадан чиққан инжую гавҳарлар, кимхобу атласдан либослар, еганингиз олдингизда, емаганингиз кетингизда. Ҳар кимга бир чўри канизак. Ана шу шону шуҳратга ҳавас этган не-не амалдорларнинг гулчеҳра қизлари ҳозир ўша ҳарамда даври даврон сурмоқдалар. Ҳали мендан миннатдор ҳам бўласизлар.

Мумтоза. Миннатдор бўлармишмиз. Хоннинг шоҳона ҳарамидан фақирнинг хароб кулбаси афзал. Улардан қон ҳиди келади, қон.

Расво. Э, э, нима-нима?

Муқаддас. Аҳмоқона шараф кишига фақат ту-
банлик келтиради.

Ҳамма. Тўғри, бопла.

Мумтоза. Қалб дастурхон эмас. Ҳаммага оча-
вермакка.

Расво. Ақли кўтоҳлик қилманглар!

Ҳамма. Ақли калтамишмиз.

Расво. Мен шу оқ сочларимни гувоҳ қилиб, сиз-
ларни саодат маконига йўлламоқчи бўлсам, сизлар...

Мумтоза. Мунофиқ минг йил яшаса ҳам каззоб-
дир каззоб.

Расво. Ҳой, бетайин қиз, нима деб валдираяпсан?
Тилда суяк йўқ, деб.

Онахон. Мен бу гапларнинг мағзини чақсам,
киши ақлдан озади.

Расво. Сиз ҳарам халфаси. Насиҳат қилиш ўр-
нига оловга ёғ сепяпсиз? Қозончининг эрки бор қайдин
қулоқ чиқазса, нега ювилмаган қошиқдай суқулаве-
расиз, халфа.

Ҳамма. Вой қозончи бўлмай дўзахи бўлгурлар.

Онахон. Бу бир эмас, қирқ норасидани жувон-
марг қилиш-ку, нега суқилмай. Мундоқ қабиҳ ҳолни
бирон подшоҳ замонида бўлганини бирон одам эсла-
майди. Сиз у кекса ҳарам огаси олий ҳазратга изоҳ
бериб бу ўта бераҳмлик деб тушунтирсангиз бўлмас-
миди?

Расво. Ҳали шунақами? Мана шундай шаккокли-
гинг учун қилич дамидан аранг қутулиб қолган эдинг,
унут бўлдими? Бас, мана қўлимда ҳукм, фармон.

Ҳамма (даҳшатга тушади). Фармон, фармон!
(Улар сочларини юлишади, бетларини тирнайдилар.)
Қандай даҳшат!

Маҳлиқо. Дин пешволари ҳам бунга фатво бер-
ган.

Мумтоза. Дин пешволаримиз қўшмачиликка
ўтибди-да.

Онахон. Авазнинг мана бу мисралари бежўя ай-
тилмаган экан-да.

Саноқсиз авлиёлар, шайхлар, эшону, муфтилар,
Лаинлар комига далла эрур қози, шарият ҳам.

Муқаддас. Имом домла саждага бош қўйганла-
рида ҳам пулу шуҳратни ўйлаб ётадилар (кулги).

Р а с в о. Ҳой! (*Яширинган навкарларга ишора этади.*) Бу ёққа!

Навкарлар қизларни тутмоқчи бўлиб уларга ташланадилар, шу пайт Алиқул ва бир неча сайилга келган халқ навкарларни уриб қулатадилар.

О н а х о н. Сарвар, ҳозир Тўрткўлга жунагин.

А л и қ у л. Мен ҳам Сарвар акам билан кетдим.

О н а х о н. Қизлар! Сизлар мазористон томонга боринглар. Ўша ердан бошпана топинглар. У ерга хон навкарлари боришга бетлай олмайди. Ҳар қалай у ер муқаддас жой-ку, иложини топиб мен ҳам етиб бораман.

Қ и з л а р. Хўп, онахон. (*Кетадилар.*)

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

ИККИНЧИ ҚҰРИНИШ

Парда олди. Алиқул Таржимон билан учрашади.

Таржимон. Ҳозир вақтида келдинг.

Алиқул. Уч кундан бери сизга рўбарў келолмай бағрим қон.

Таржимон. Хўш-хўш, нима гап? У куни ҳамма гапларни гапиришган эдик-ку ёки бирон янги ҳодиса юз бердими?

Алиқул. Янги фалокат десамми демасамми, иш-қилиб Муқаддас исмли қиз тақдиридан хабарингиз борми?

Таржимон. Йўқ-йўқ, нима бўлди?

Алиқул. Биласиз, Қуллар авлодиданман, Муқаддасхон ҳам бир бечора тегирмончининг қизи. Муқаддасхоннинг хатга тушганини эшитиб, қидирмаган ерим қолмади. Уни кўрдим, деган одам йўқ. Балки ҳарамга келтирилгандир.

Таржимон. Билмадим, ука, билмадим. Майли ман уни ҳарамдан суриштирарман, Алиқул, вақт зиқ, мана бу шеърни ўзингга маълум хонадонларга олиб бориб топшир, уларга Онахон опадан салом етказ. Улар бу шеърларни ашула қилиб айтадилар. Тез, шошилиш керак.

Алиқул. Жоним билан Онахон опа қаердалар?

Таржимон. Аввало шеърларни топшир сўнгра (қулоғига) қалъа ташқарисидаги қабристонга бор. Опа бугун ўша жойда бўлсалар ажаб эмас, қани жўна!

Алиқул. Ҳозир, кетдим. (Зудлик билан чиқади.)

Парда очилади. Мозористон. Бир тўп қиз фарёд кўтармоқда. Уларнинг сочлари қирқилган, юзларида аллақандай жароҳатлар пайдо бўлган.

Х о р. Не яратди бизни олло бу қадар афтодамиз,
Минг ҳақорат даштида бахти қаро ғамхонамиз.
Арз-ниёз айтмоққа кимса топсак эрди жон-жон.
Йўқса ўтгай бу умрким, тоабад афғонамиз.
Ҳолимизга инсу жон ҳам кўксин айлар чок-чок,
Дардимизга қайда ҳозиқ зулм ўтида ёнамиз,
Не фалокатлар босибдур бу жаҳон айвонини,
Минг ҳақорат бизга улфат, ғам эса кошонамиз.

О н а х о н кириб келади.

О н а х о н (*қизларга яқинлашиб*). Э, мени яратган парвардигори олам, бу не ҳол, бу не қисмат. Кўрган кўзларим кўр, эшитган қулоқларим кар бўлсин. Йиқил, қул бўл-э қаро замона. Сизлар ўтган сайилда кўрганим, Қизлархон, Маҳлуқохон, Саодатхонлар эмасмисиз? Сен кимсан?

Саодат. Саодатхон.

О н а х о н. Ҳа, ҳа, ота-онанг, кимларинг бор?

Саодат. Сиз сўраманг мен айтмай. Мен эшон қизиман. Имонсиз отам мени муридига узатмоқчи бўлди, мен фарёд кўтардим. Сўнгра суф-куф билан йўлга соламан деб жарга солди, турли жину парилар билан қўрқитди, натижада ваҳима касалига чалиндим, тутқаноқ тутадиган бўлдим, мана-мана. (*Қўл оёқлари қалтирайди, йиқилади, сўнгра ўзига келади.*) Шу аснода қирқ қиз деган гап чиқди, мени ҳам ўшанга хат қилибдилар. Ойим бечора ҳуснинг бошинга бало бўлди, дея йиғлаб-йиғлаб оламдан ўтди. Муҳаммад исмли севганим бўларди, ғариб бола эди, қўрққанидан билмадим қаерларга бош олиб кетди. Оҳ, Муҳаммад, Муҳаммад, эндиликда ўша ёвуз хон қучоғига кирармишман. Кириб бўпман.

О н а х о н. Хафа бўлма ақллик қиз экансан.

Саодат. Аммо, менинг ўз севганимга бўлган садоқатимнинг ҳар қандай қудратдан кучли деб билман, хола.

О н а х о н. Балли, болам. Инсоң ақли мулоҳазасининг кенглиги билан инсон. Ҳақоратга ва зўрликка

қарши жажжигина юрагингда жуш урган бу туғён мени ҳам тұлқинлантириб юборди. Мана, ун йилдан бери сарой азобидан қийналаман. Вазифам хон хотинларига ашула айтиб беришдан иборат. Ашула айтаман. Аммо юрагим йиғлайди. Қаерга рўбару келмай, мотамсаро ҳодисага пешонам урилади.

Қанча дод қилдим жаҳонда ҳол харобимдир менинг,
Қайғу-гам, мотамсаролар бор китобимдир менинг.
Зулми бедод барини тақдирга йўлдош дейдилар,
Шул сабаб рўзғор бутунлай ул саробимдир менинг.
Онахон, шеъринг билан айла гулистон эл дилин,
Топса эрк мазлум аёллар бу китобимдир менинг.

Ҳ а м м а. Илоҳи узоқ умр кўринг.

Онахон. Сеп Маҳлуқо эмасмисан?

Маҳлуқо. Ҳа мен Маҳлуқоман. Дардимни сизга айтмай, кимга айтай.

Онахон. Хўш-хўш.

Маҳлуқо. Умр гулим ҳазон бўлди, онажон.

Кўнглим қуши вайрон бўлди, онажон.

Нелар бўлди тақдиримга билмайман,

Умидларим ҳазон бўлди, онажон.

Онахон. Етар болам, ўтар. Юрагим эзилиб, адо бўлди. Болам, онанг ўргулсин, ўзингни дадил тут. Улимдан бўлагининг чораси топилади. Ноумид шайтон.

Қизлархон. Қирқ қизлар рўяхатида мен ҳам бор эмишман. Хонга хотин бўлгандан кўра шу ишларни ўзимга эп кўрдим. Севганимга етишай, у мендан жирканмас, ўзимга ўзим қилдим.

Онахон. Баракалло, қизим. Бардошингга балли, болам, ҳар қандай ўт алангасидан юрак алангаси кучлик.

Алиқул шошилиб киради.

Онахон. Вой, Алиқул, келдингми?

Алиқул. Тўрткўлда Сарвар акамни топдим. У мени аскарликка ёзди. Урис фуқаролигига ўзини ҳам, мени ҳам ўтказди. Мана, хат (*Онахонга хатни берди.*)

Онахон. Болалар! Хуррият, хуррият!

Ҳ а м м а. Бу нима деганингиз?

Онахон. Мана, Алиқул Тўрткўлда бўлди. Ҳуррият нима гапириб беради.

Ҳамма. Қани, эшитайлик?

Алиқул. Ҳуррият дегани — хон, бойларсиз яшаш экан. Юртга камбагал, бечора хўжайин бўлар экан. Тўрткўлда шунақа ишлар. Фақат мен шуни тушундим.

Ҳамма. Э, жуда қизиқ-ку.

Онахон. Э, жуда яхши-ку. Оз сабр қилинглар. Уша озодлик нурлари дарёнинг бу қирғоғига тушса ҳам ажаб эмас.

Ҳамма. Қани энди шундоқ бўлса.

Алиқул. Инқилобчилар бошлиғи Гурашилов мени бу ёққа жунатган эди. Районларда бўлдим. Очарчилик, бунинг устига вабо одамлар орқасида соядек ивирсиб юрибди. Булар ҳам етмагандек, зolim хоннинг қирқ қизлар ҳақидаги разилона фармони ўлган устига тепган бўлди. Қизларни ким тўғри келса, ўшага бир қошиқ сув билан никоҳлаб бермоқдалар. Эрга бермаганларини сочларини қирқиб, бетларини айбдор қилмоқдалар. Бу ҳолларни кўриб, юрагим орқага тортиб кетди. Мана зулмга қарши ҳаммасига халқ қасос отини эгарлаган. Бунга бир туртки бўлса бас.

Онахон. Ҳа, туртки керак.

Алиқул. Ҳа дарвоқе, қаерга бормай қазув бошидами, даладами, одамлар сизнинг: «Ҳазратихон хон бўлди, бағримиз тўла қон бўлди!» деган шеърингизни айтганлари айтган, қўрқмайдилар, қаранг-а?

Онахон. Пичоқ бориб суякка етган, болам, нега қўрқадилар, болам.

Алиқул. Шеърларингиз қўшиққа айланиб кетибди.

Онахон. Зора шундай бўлса.

Алиқул. Муқаддасхон қаерда?

Онахон. Ҳарамда.

Алиқул. Ҳарамда? (Ҳаяжонланади.) Аҳволи нечук?

Онахон. Хавотир олма. Эҳтиётини қилаётирман.

Алиқул. Хайрият, раҳмат, онахон. Мен кетдим. Бор гапларни тез Тўрткўлга етказишимиз керак. Сарвар акам агар кечиксанг орқангдан етиб бораман, деган эдилар. Яна овора бўлиб келиб қолмасинлар. (Тез чиқади.)

Саодат. Она сиз қандай қилиб дўзахга тушиб қолдингиз!

Онахон. Менинг қиссам жуда узоқ, ғам-андуҳ билан тўлган қисса, қизлар. Бу золим хон эримни ҳурриятчисан, деб Сибирга юборди, ул киши ўша ёқда оламдан ўтди. Қарасам, бундай хунрезлик фақат бизнинг бошимизда эмас экан, халқнинг аҳволи бизникидан ҳам баттар, мотамзада экан. Нима бўлса бўлар деб шеър битиб, уни ўзим куйга солиб тўй-маъракаларда айта бошладим.

Ҳамма. Хондан қўрқмасдан-а?

Онахон. Улим, ваҳима, чиркин латтага ўхшайди, тафаккур инсонни мардона қилади.

Маҳлуқо. Хонга қарши шундай даҳшатли шеърлар ёзгансиз, нега сизга индамай қўйибди.

Онахон. Ҳамма гап ана шунда. Биласизлар. Аваз Утарни очиқчасига хон ўлдиришга ботинолмадими, йўқ. Чунки, бизнинг орқамизда халқ бор, болаларим. Авазни, йўлини қилиб, жинни деб эълон қилди. Мени ҳарамга қамаб қўйибди, токи мен унга қарши ёзган шеърларимни халқ ўртасида ташвиқ қилмасин деб. Барибир шеърларим ўз йўли билан эгаларини топмоқда, қизларим.

Ҳамма. Ҳали шунақа денг?

Онахон. Ҳа, шундай. Қани, қизлар, бас энди. Тарқалинглар. Мени пойлаб келишлари мумкин.

Қизлархон. Майли, майли, хола, сиз бора қолинг. Бизлар сал фурсатдан кейин чиқамиз. Ўзларимиз бундай бир...

Онахон. Тушундим, тушундим. Кўпам ҳаялланманглар. Мозористон киши иродасини букадиган жой, қизларим. Хўп, мен кетдим. *(Кетади.)*

Ҳамма. Хайр, хайр. Кўришгунча.

Хор. Хонлар қурсин, хонлигини билдирар,

Найзасини елкасига илдирар.

Норасидаларни никоҳ қилдирар.

Улар бўлдик бу хонларни дастидан.

Расво навкарлар билан бостириб киради.

Расво. У гал, майли, нима бўлса-бўлди. Энди бу гал менинг қўлимдан қутилишларинг амримаҳол.

Маҳлуқо. Бизлар ҳам йўлингизга тўрт кўз билан
тикилиб ўтирибмиз.

Расво. Жуда боп-да экан-да. Э-э, мен қари кал-
лаварам юрган эканман-да, от чоптириб. Гавҳар ах-
тараман деб мисга рупара келиб. Гавҳари инжуларнинг
битмас-туганмас хазинаси бу ерда экан-да. Қани нав-
карлар, буларни ҳалқага олинглар, бугун мушкилимиз
тез осон бўладиган бўлди.

Навкарлар қизларни Расво олдига суриб келтирадилар. Қизлар
ўз юзларини бекитган бўладилар.

Қани, сен бетингни оч!

Саодат. Нимага зарур бўлиб қолдим, Ҳарам оға!

Расво. Мени калака қиялсанми, оч бетингни!

Саодат. Мана бўлдими, хурсандмисан?

Расво (*ҳанг-манг бўлиб тисарилади*). Нима бало
бўлди сенга? Дарё сайилида кўрганимда бир жаҳон
қиз эдинг-ку?!

Саодат. Хон ва сен туфайли бахти қаро бўлган
ўша Саодатман, хўш, хизмат?!

Расво. Алжима, ҳусн мулкининг пошшоси эдинг-
ку?!

Саодат. Нима, энди бозор касот бўлдими?

Расво. Шу алфозда яна вайсайсан-а.

Саодат. Дам бўл ўлимтик, хоннинг юзига чанг
соламан.

Расво. Тутинглар, боғланглар!

Навкарлар Саодатни боғлайдилар.

Хор. Хонлар қурсин, хонлигини билдирар,

гайзасини елкасига илдирар.

Норасидаларни никоҳ қилдирар,

ўлар бўлдик бу хонларни дастидан.

Парда

ТУРТИНЧИ ҚУРИНИШ

Онахон учун ажратилган хона деворда дотор, танбур, чилдирма,
ноғора, най осиялиқ малика қўшиқ тингламоқда.

Онахон. Истарам кўнглим қушин парвозини,
Янграиб қалб ўтидан овозини.
Гул битиб дилбоғига эрта баҳор,
Кўрса кўнглим ул баҳору ёзини.
Чўкма кўнглим ҳар даме дардингдаман.
Қуйлагай қалбим ҳамон шаҳнозини.
Неча ўтли қиш-баҳор, ёзи билан,
Топса эрди нијатим мумтозини.

Малика. Уҳ, нақадар фусункор талқин. Миннат-
дорман. Ҳа, қалай соғлигингиз?

Онахон. Мен сиздан ўла-ўлгунча ризоман. Агар
сиз ҳимоямга ўтмаганингизда дорга тортилиб ҳам ке-
тардим. Ҳамма ёғим қақшаб оғрийди. Мозористонга
борганим учун шунча азоб, маликам, начора.

Малика. Ҳа, ҳа қўлимдан келгани шу бўлди, хо-
лос.

Онахон. Бу кунлар ҳам бир кун ўтиб кетар.

Малика. Зора.

Онахон. Яхшиям сиз ҳужрамга ташриф буюра-
сиз, бўлак бекалар эса якка-якка ҳузурларига чақириб
тонггача айттиргани айттирган.

Малика. Сизни кўрсам кўнглим очилгандек, ғам-
андух булутларим тарқалгандек бўлади. Менинг ёш
кезларим сиз ойимларга қанчадан-қанча ашулалар ай-
тиб, чолғулар чалиб берардингиз. Ўшандан бери сизга
ихлос қўйганман.

Онахон. Раҳмат, маликам.

Малика. Ҳа, сизга ўзимники деб айтаман.

Онахон. Тортирманг маликам, тортинманг.

Малика. Падари бузрукворимиз жанобларининг
хон пичоғи билан бўғизланди. Икки акам хон Жунайид
томонидан отиб ташланди. Ҳовли, молу мулк талон-
тарож қилинди. Онам, тоғаларим бадарга этилди.
Одамлар ҳовлисида бир ўлик чиқса, меникидан неча
ўлик чиқди. Бир баданимда неча-неча аза либоси. На-
заримда менинг умрим бу азаларни тутишга етмаса
ҳам керак. (Ийғлайди.) Шунинг учун ҳам менга юрак
ортиқча юк бўлиб қолди.

Онахон. Маликам тош қаттиқми, бош деганда
бош деб жавоб берганлар. Қим шамол юборса, ўзи
бўронга учрайди. Ҳа, маликам.

Малика. Қанчадан қанча хунрезликлари етма-

гандек, яна қирқта порасида қизни ҳарамга келтиришга фармон берса-ю...

Онахон. Ҳа, бу гаплардан қон ҳиди келади.

Малика. Мен кетай, кўп ушландим. Тунлар бўйи кўзимга уйқу келмайди. Уша маъсума қизларнинг тақдири учун йиғлаб чиқаман. Сиз билан учрашиб туришим хон жанобларига мақбул келмайдиганга ўхшайди. Яна бу ёқда Расво деган айғоқчи...

Онахон. Ҳа, Расво, Расво. Ўз оти билан расво.

Малика. Хўш, мен кетдим, Мумтозахон, Муқаддамхон, Қизлархонни менинг учун сўраб қўйинг, мен уларни дуо қиламан.

Онахон. Раҳмат. Сиз заковатли баркамол аёлсиз.

Малика. Шунинг учун ҳам виждоним мени кемираётгандек туюлади. Иложсизман. Насабда малика бўлсам-да, чарх кажрафторнинг қонли саробига улоқтирилган беомад, маликаман. (*Хўрсинади, чиқади. Иўлакда Расво билан тўқнашади.*)

Расво. Узр, сиз олий ҳиммат маликам борлигидан беҳабар эканман; беодоблик бўлибди.

Малика. Бас, сени пичоқ билан сўйсалар пичоқ, дорга тортсалар арқон ҳаром бўлади. Сенинг баданларингга нина тиқиб, ифлос баданларингни қиймақийма қилиб, уни тузлаб, жазо майдонида қотириб қўйиш лозимким, токи минг йиллардан кейин ҳам сенингдек бир иблис бино бўлмасин. Тупураман, оқ сочларингга, муртад!

Расво. Маликам, маликам! (*Маликанинг оёқларига тармашади.*) Менда айб йўқ. Олий нишоннинг фармонлари.

Малика. Фармонлари. Газанда. (*Тез чиқади.*)

Расво. Ҳолвани ҳоким еб, калтакни етим ейди дегани шу эканда, менга нима. Ҳа, майли, маликамиз рашк қиладилар-да. Ишқилиб, чалкаш дунё экан-да. Менга ҳам осон тутманг. Янги канизакларни қайбирига гап айтсам, фарёд кўтариб, юзимга чанг солишга отланади. Чарчадим, толиқдим. Балки, сиз уларни эпақага келтиришга менга кўмаклашарсиз, йўл қуриқ бўлмайди.

Онахон. Қандай бўларкин?

Расво. Жуда соз бўлади-да, мукофотидан ташвиш тортманг.

Онахон. Майли, бир урниб кўраман.

Расво. Баракалло, халфaxon. Олам мавж уриб турган бир дарёи уммон. Эвини топсангиз қониб-қониб ичасиз. Йўқса, сахрою кабирда сув топмай тентиб юриб, чанқаб ўлган итларга ўхшайсиз. Бу ўтар дунё, роҳатинг нимада бўлса ўшанга юз бур. Менга қолса бутун олам фоҳишахонага айлансин.

Онахон. Қаранг-а.

Расво. Э, э, тозаям вайсабман-ку, гуноҳга ҳам ботдим, худо ўзи кечирсин, иш тиқилинч, мен кетдим. (Чиқади.)

Онахон. Ҳа, ҳа, мен эпақага келтириб берармишман. Мен келтирган эпақаларни қанақа эпақа эканини кейин биласан.

Таржимон кириб келади.

Таржимон. Манғит, Шовот, Гурлан, Урганч ва бошқа қалъалардан келган 20 минг кишилик исёнчилар қалъани қамал қилиб ётибди. Исён бошлиқлари хон макри билан зиндонга ташланди. Исённи бостириш учун генерал Галкиннинг жазо полки пойтахтга кириб келиш билан исёнчилар қалъаларига жўнаб, ҳозир у ерларни тўпга тутмоқда ва қирғин қилмоқда.

Онахон. Исёнга асосий сабаб?

Таржимон. Соддаликка олманг, онахон.

Онахон. Хўш?

Таржимон. Қирқ қизлар-да. Бу гапдан бутун эл оёққа турган.

Онахон. Узим ҳам шуни кутган эдим-да. Ахир сабр-бардош битганда бундан бўлак йўл қолмайди. Ҳатто бунақа вақтда инсон ўз яратган худосини нафратлайди.

Таржимон. Тўғри. Қизиғи шундаки, исёнчилар сизнинг қонхўр одам хон бўлди, бағримиз тўла қон бўлди, деган шеърингизни айтганлари айтган.

Онахон. Йўғ-э.

Таржимон. Худди шунақа.

Онахон. Агар ундақ бўлса мен бахтиёрман. Демак золим хон салтанатини қулашига йўл очиляпти деган гап.

Таржимон. Ҳа, афсуски, исёнчилар бутун уй уйларига тарқалиб кетсалар керак.

Онахон. Оқибат нима бўларкин?

Таржимон. Исёнчилар дорга тортилади. Оқибат ёмон бўлади. Яна омадсизликми? Қайдам.

Онахон. Йўқ сув соқадан ошган, учқун аланга бўлди, энди у золим дор билан халқ иродасини буколмайди.

Таржимон. Зора шундай бўлса. Яқинда қизиқ ҳол рўй берди.

Онахон. Хуш-хуш?

Таржимон. Ҳам хонга, ҳам Жунайид фойдасига жосуслик қилаётган бир шахс мени хонга чақибди. Мен ҳам уни Жунайид фойдасига олиб бораётган қўпоровчилик ишларини исбот этдим. Хон менга ишониб уни жаллодга топширди.

Онахон. Ишқилиб эҳтиёт бўлинг.

Таржимон. Албатта, йўқса, у золим бу боимни олдиради-я

Онахон. Шубҳасиз.

Таржимон. Яқинда сизни Расво хонга чақаётганини гувоҳи бўлдим.

Онахон. Расво, дегани расво экан-да.

Таржимон. Эҳтиёт бўлинг, хон сизни пинҳоний қатл қилдирмоқ ниятида.

Онахон. Ҳали шундайми? Тўғриси айтганда, хон фақат одам ўлдириш, қотиллик учун яратилган, холос.

Таржимон. Ҳа шундай. Мен бирон кориҳол юз беришининг олдини олиш учун Сарвар, Алиқул ва Анна, Соатларни чақирдим. Ўзим кўз-қулоқ бўлиб турибман.

Онахон. Раҳмат, миннатдорман.

Таржимон. Ҳазалингиз бу ерда ҳам зарур бўлиб қолди. Тайёрлари бўлса беринг. Илғор фикрли хонандаларга шу бугуноқ тарқатиш йўлини қиламан.

Онахон. Жоним билан.

Таржимон. Узр фурсатим йўқ. Бу йигирма кунда учрашмаганимиздан ранжиманг. Хон олдидан бир қадам силжишга иложим йўқ.

Онахон. Ҳа, Саодат масаласи нима бўлди.

Таржимон. Хавотир олманг, Саодатни эсон-омон жойига етказдим. (Чиқади.)

Онахон. Хуш, Онахон, ўзинг кимсан. Ҳа, шоирасан, ғазал битасан, уни хонга қарши битасан. Шу

холосми. Ахир сен қачонгача алқиссалар туқиш, панди насиҳатлар билан бош қотирасан. Қизларга қўшиқларингни ўргат, улар қалбида зўрликка қарши туғён уйғот. Бу туғён жаҳонга акс-садо бергандек бўлсин.

Ҳ а м м а. Онажон ўзимизнинг онажонимиз.

О на х о н. Қани, қизлар мен берган шеърларни ёдлаб келдингларми?

Ҳ а м м а. Ҳа, ёдладик, халфа она.

О на х о н. Қани, якка-якка айтасизларми ё жўр бўлиб?

Ҳ а м м а. Ихтиёр сизда.

О на х о н. Ҳой қиз, бу ёққа кел, сен йўлакда, даҳлизда бирон нарсани баҳона қилиб ивирсиб юр. Сал шарпани сездингми йўтал, хўпми, йўқса иш расво бўлади.

Қ и з. Хўп онахон. (Чиқади.)

М у м т о з а. Эҳтиёт яхши.

О на х о н. Қани, бошланглар.

Шу пайт М у қ а д д а с ширакайф куйлаб киради.

М у қ а д д а с.

Ёр юзин бу кўз ёшимдан гарқи тўфон айладинг,
Эй, бузул, чарх кажравий айшимни нолои айладинг.
Ёш бошимни мунча савдо, мунча ғамга дуч этиб,
Бор умидим кўксини чоки гирибон айладинг.

Шафқатинг шулми сенинг жаллодга ханжар тутқазиб:
Бегуноҳ маъсумани бағрин тўла қон айладинг...

Бузмоқ истаб севгининг сен мухташам кошонасин,
Бир разил жаллод қўлинда банди зиндон айладинг.

О на х о н. Нима бўлди болам айт-чи?

М у қ а д д а с. Анову гўрмон ҳарам оға. Мени хон олдига зўрлаб юбормоқчи бўлди. Мен унинг қўлидан қочиб зўрға қутулдим.

М у м т о з а. Оҳ, қора тақдир, қора тақдир!

Қ и з л а р х о н. (югуриб кириб). Қизлар бугун келтирилган Ойлархон деган исмли қиз заҳар ичиб ўлибди!

Ҳ а м м а. Вой бечора!

Б и р қ и з. Даҳшат.

М у м т о з а. Мен заҳар ичиб ўладиганлардан эмасман.

М а ҳ л и қ о. Нега биз онадан туғилдик? Туғилма-

сак бунча азоблар гирдобн сиз билан бизни ўз комнга тортмасди.

Онахон. Тўғри, аёл бўлсак-да, энди ўзимизни тетик, уддабуррон тутмасак бари бир улим ўз гирдобига тартади.

Эй кунгил, ҳар дам ўзингни эрта—кеч мардона тут, Чўкма гамга сен ўзингни ўзгаднн мардона тут.

Номард ўлгай ул кишиким қўрқса ўлмак хавфидан, Бор экан баским умр билан қадрини шерона тут.

Майлига кенгдур жаҳон ободлиги инсон билан Барча ўлса не бўлирким, сен ўзинг оқилона тут.

Яхшиликни бу жаҳонда тоабадлик умри бор.

Бор ёмонлик умри қисқа маънида уммона тут.

Онахон, панду насиҳат бобида очдинг лабинг.

Тут ўзинг ҳам пандларингни ёна-ёна — ёна тут.

Ҳамма. Сизга узоқ умр тилаймиз, халфа она.

Мумтоза. Хўп ўзимизни мардона тутдик дейлик. Бу билан иш битмайди-ку. Биласизлар бизлар учун кафанд ўз кафанини, тобутсоз тобутни бут қилиб, жаллод пичоғини қайраб турибди.

Зевар. Ҳа, менинг хотирамга ёшлигимда эшитган бир ҳикоя келди.

Ҳамма. Қани, қандай ҳикоя экан у?

Зевар. Қадимда бир аёл подшо ўзидан зўр жаҳонгир бўлган подшони ўлдириб, унинг бош суягидан май касоси ясатганмиш.

Ҳамма. Йўғ-э?!

Маҳлиқо. Шундай экан, нима учун бизлар хонни ўлдиролмаймиз.

Мумтоза. Ўлдирамиз. Ўлдирганда ҳам яна қандай? Фақат юрак, жасорат керак холос.

Ҳамма. Тўғри, тўғри.

Онахон (*чанга*). Демак қизлар қалбида зулмга қарши тугён куртак отаяпти. Ахир қўрқоқни урсанг ботир бўлади, зулм кишини ҳам тоблайти, дегани шуда. Энди сизларга бир раҳбар керак бўлиб қолибди.

Ҳамма. Сиз раҳбар бўлинг, халфа она!

Онахон. Ана холос, қизларим, ўйлаб кўраман.

Мумтоза. Холажон, ўзим туқиган қушиқни айтсам. Зора ёнган юрагимга таскин берса.

Онахон. Майли, қушиқ кишига қанот боғлайди. Ҳа, нима дейсиз қизлар.

Ҳ а м ма. Айта қолсин эшитамиз. Бизларники каби уники ҳам дўзах дардику, қайтага яхши бўлади. Ёнган юракларга бир оз сув сепайлик.

М у м т о з а.

Қўбузимни эрта-кеча чертаман,
Бир зах ҳужра ичра ёқа йиртаман.
Бу золимга маҳрам бўлгандан кўра,
Мнинг йил куйиб ўтда таним ёқаман.
Мотур рўмолимни ўраб чиққанда,
Ёрни қумсаб ёр йўлига боққанда,
Ашур маҳрам тутиб отиға босди,
Ёшим менинг ўн саккизга борганда.
Олтин садоғ тақиб чиқдим майдонга,
Қўрсатаман ўзлигимни бу хонга.
Қиз наслидан ботир бўлмас деманглар,
Қилган ишим кетар жумла жаҳонга.

Ана шунинг учун мен бу қонхўр хонни ўз қўлим билан ўлдираман, йўқса бу золим хон мени ўлдиради.

С а о д а т. Ўлдираамиз.

О н а х о н (*четга*). Яна алаंगा, ишқилиб иш чиқадиганга ўхшайди, аммо, сабр-тоқат билан улар тай-ёрланмаса ҳалокат деган сўз. Ҳой, ҳой, қизлар, бўлмагур гапларни қўйинглар. Аввало, ўлдиролмайсизлар. Борди-ю ўлдирганларингда ҳам иккинчи бойқуш хон унинг ўрнига ўтиради қўяди.

Ҳ а м м а. Хола, йўлимизни тўсманг. Уни ҳам ўлдирамиз.

О н а х о н (*четга*). Қаранг-а? Бу гаплар мардлик нишонаси йўлингизни тўсмайман, қизларим, ахир, мен ўз шеърларимда озодликни ташвиқ қилиб юрган бағри тошларданман-ку.

М у м т о з а. Шундай экан нега?

О н а х о н. Эшитинглар. Россиядан сургун бўлиб келиб, Урганч ва Хива пахта заводларида усталик қилган, Гурашилов деган ўрис бўларди. У бизнинг ҳовлимизга тез-тез келгувчи бўлиб, турмуш ўртоғимиз билан қалин дўст эдилар. Улар инқилоб ҳақида кўп гапиришардилар. У киши айтардики, бир хонни ўлдириш билан иш битмайди. Балки унинг бутун салтанати билан йўқотиш керак, дерди. Бу сўзлар ҳозиргидек хотирим-

да. Гурашилов ҳозир Тўрткўлда инқилоб бошлиғи эмнш.

Онахон. Қизларим, жонларим, боя айтганимдек, ҳадеб... Бундан ташқари девор орқасида қулоқ бор.

Ҳамма ҳушёр тортади.

Зевар. Халфа она, хафа бўлманг бизлар...

Онахон. Тушунаман, тушунаман. Шошилган қиз эрга бориб ёлчимас дейдилар, сал сабр қилинглар, фикримни айтаман, мендан хурсанд бўласизлар.

Ҳамма. Хўп-хўп.

Қизлархон. Мана, шеърлар ҳам ўқилди, панду насиҳатлар ҳам қилинди. Қани, тенгдошларимиз эшинтинглар. Шундай ўйлаб қарасам бошимга бир фикр келди. Шунни демоқчиман.

Ҳамма. Хўш-хўш?

Қизлархон. Менда не ота, не она, мен бировнинг асранди қизиман.

Онахон. Болам, мақсадингни айт, айта қол?

Қизлархон. Хўп, мени кечиринглар, қисқаси хон нима деса, шунга кўнмоқчиман.

Мумтоза. Э, сени худо урдими, нима бало, жинни бўлдингми?!

Саодат. Қанча кундан бери куйинсак куйиндинг, йиғласак йиғладинг, нима бизларни калака қилиб юрганмидинг. Ё хон жосусимсан!

Қизлархон. Саодатхон мени койиманг.

Онахон. Сенга нима бало бўлди?

Ҳамма. Ҳей номуссиз!

Мумтоза. Бу ҳазилми, чинми?

Қизлархон. Мен ҳа десам, хон мени бошига соябон қилади.

Онахон. Ҳой-ҳой, қиз, нималар деяпсан? Ҳали мен сени йиқилсам турғизадиганларнинг бири деб юрсам-а? Сен тор эмаски нима деса ўшанга чертилаверадиган.

Маҳлиқо. Холва деган билан оғзинг чучимайди, Қизлархон.

Мумтоза. Ҳаммамизнинг фикри зикримиз шу жаҳаннам азобидан қутулиш ёки ўлиш. Турсак бир тепа, ўлсак бир чуқурда бўлайлик. Қизлархон, бу феълингдан қайт.

Қизлархон. Мени бўлганим шу.
Мумтоза. Шунақами?

Қизлар Қизлархонни урмоқчи бўладилар.

Онахон. Гап бундай: Бу қиз бесабрлик қилди.
Тегманглар! Қани, ким яна ғазал ёдлаган?

Мумтоза. Мен энди, мана бу шеърингизни айтай:

Онахон. Қани, қани?

Муқаддас. Қора сочим дуторингга тор бўлғай,
Мени севган йигит доим бор бўлғай,
Хива хони хароб бўлғай, хор бўлғай.

Мумтоза. Хонавайрон бўлсин Хиванинг хони.
Тегирмон устидан мрамар кучади,
Хон уйида ёр кўзимдан учади.
Ҳарам оға ҳар кун заҳрин сочади.
Хонавайрон бўлсин Хиванинг хони.

Онахон. Қани қўшилиб.

Қизлар. Золим бадкор элимизга хон бўлди,
Юрагимиз лахта-лахта қон бўлди.
Юзи қурсин азройилнинг юзидай
Олажаги жонон бўлди, жон бўлди.

Онахон. Умид шулдирки, бир кун сиз-бизу озод
бўлғаймиз,

Ва ё озод бўлиб, балли, абад обод бўлғаймиз.

Қани, қизларим, бас энди, нариги хонага чиқиб —
бир гаплашиб олайлик-чи...

Чиқадилар.

Парда

УЧИНЧИ ПАРДА

БЕШИНЧИ КҰРИНИШ

Хон саройи. У Шарқ ва Европа архитектурасининг сўнгги ютуқлари билан безатилган хона ложувард товланади. Олтин қандиллар электр нурида ранго-ранг ёнади. Хон беқарор, ташвиш гирдобиди гоҳ ўтиради, гоҳ туради, айланиб аъёнларга синовчан кўз билан тикилади, аъёнлар хон ўрнидан турса зудлик билан турадилар, айланса орқасидан айланадилар, қўрқа-писа ўтирадилар. Хон чапак чалади, машшоқлар мақомлардан машқ қилишади. Хон қўл силтайди куй тинади, чапак чалади маддоҳ шоирлар хори бошланади.

Хонимиз хон бўлди, хонлар хонидир,
Исмидур Асфандиёр султонимиз.
Бошимизга тож эрур ул тоабод.
Ул Жаҳон мулкиаро хоқонимиз.

Хон. Айни пайтда Тўрткўлда инқилоб, у ҳозир салтанатимни ўз комига тортишга ҳозирланмоқда.

Аъёнлар. Ё худо, ўз паноҳида асра!

Хон. Бунинг устига йўлтўсарлар, Жунайид пайт пойламоқда, у менинг ашаддий душманам.

Аъёнлар. Астағфирулло!

Хон. Ўзи хон бўлмоқчи. Нимага қўл урсам экан?

Аъёнлар. Ўзингиз биласиз, олампаноҳ.

Хон. Ё Бухоро амири билан иттифоқ тузайми?

Аъёнлар. Бу ҳам маъқул гап, олампаноҳ.

Хон. Ёки Қолчак, Деникинларга нома йўлласам-ми?

Аъёнлар. Соҳиб, ихтиёр ўзларида, олампаноҳ.

Хон. Ёки Англия шартномаларга қўл қўйиб юборайми?

Аъёнлар. Заковат соҳибисиз, ўзингиз биласиз, олий ҳазратим.

Хон. Ҳозирча Бухоро амири билан иттифоқ тузишга юз тугай, кейин воқеалар ривожини айтар.

Аъёнлар. Ўзингиздан қолар гап йўқ, олампа-ноҳ.

Хон. Аммо. Қалтаман Жунайид гарчанд душманим бўлса-да, алоқалар риштасини тузиш йўлларини ахтармоғим шарт. Ахир у ҳам большевиклар душманни-ку!

Аъёнлар. Ҳавво, аъло ҳазрат.

Расво (кириб). Салом алайкум олампа-ноҳ, илтифотингиздан умидворман.

Хон. Кел.

Аъёнларга ишора этади, улар нариги хонага чиқадилар.

Хўш, олишувга тушган элатдек мулзам кўринасан? Ахир сен менга оромбахш этувчи боғбон, хазинасан-ку.

Расво. Тақсир.

Хон. Хўп, йўтал, фурсат йўқ.

Расво. Келиб-келиб большевой касали ҳарамингиз ичкарасига ҳам чанг солди.

Хон. Нималар деяпсан, муртад!

Расво. Шундай тақсир. Мана ҳарам халфасининг сизни ерга уриб ёзган шеърлари. Хотирингизда бўлса керак, бу жодугар тўғрисида неча бор, сиз олий нишонга, шипшитганлигим.

Хон. Мени ерга урган, яна менга қарши! Ман уни ўлдирмаганимга пушаймонман! (Шеърларига кўз югуртиради.) Ажабо, мени қастимга бирон фалокат юз бермаган кун йўғ-а. Гарчанд супрунди хотин бўлса-да, ёзган шеърлари нишонга тегадиган даҳшат ўқи-дек-ку.

Расво. Шундай, олий нишон.

Хон. Маликамизни менинг олдимга ташриф буюришларини эслат.

Расво. Жоним билан (чиқади.)

Хон. Кишидан омад юз ўгурса, шоҳу гадо демас экан. Ҳукмронлигимнинг бу ўтган саккиз йили мобайнида бирон кун беташвиш ўтмаса-я. Бир супрунди хотин гирибонимдан олишгача қўл чўзса. Унинг мисралари худди Аваз Утар шеърларининг акс-садо-

си-ку. Қани, юз йилдан ортиқ ҳукм сурган Хива хонлиги — салтанатининг қудрати-ю, довруғи, бироқ, бундай қалтис ва фожиавий ҳол юз очганида генерал Галкиннинг ўз полки билан тинчлик ўрнаттирдим деб эллик минг сўм олтинни олиб жунаб қолишини қара-я!

М а л и к а (кириб). Сўратган экансиз, олий ҳазратлари.

Х о н. Ҳа, сўратганман. Жоним ҳалқумимга келганда сизни сўратмай кимни сўратай.

М а л и к а. Ташаккур, олий пишон.

Х о н. Мана бу ғазаллардан огоҳмилар?

М а л и к а. Йўқ, ўлимдан хабарим бор, бу гаплардан воқиф эмасман.

Х о н. Таажжуб, сиз воқиф бўлмай, ким воқиф бўлмоғи мумкин. Ахир таги паст менга дор тикяпти, дор! Наҳот билмасангиз, наҳот шу қадар бағри тошсиз, менга ачинмайсиз.

М а л и к а (четга). Таажжуб биз бағри тош эмишмизу, бу киши бағри бўш. Тақсир, менга салгина бўлса-да, илтифот назари билан қарасангиз.

Х о н. Бошингизга тушган кулфатларга мени айбдор деб ўйлайсиз. Ўша кулфатларни мен эмас менинг душманларим қилган.

М а л и к а (четга). Бу мунофиқлик ва риёкорликнинг худди ўзгинаси. Ҳазратим, мен сизга ўтган ишга саловат, деганман-ку.

Х о н. Ҳозир, мен жар ёқасида турибман. Сиз ўша гинахонликдан воз кечишингиз керак.

М а л и к а. Воз кечганман.

Х о н. Агар ўша ҳарам халфаси билан алоқангиз бўлмаса, нега уни дор тагидан олиб қолдингиз? Сизни деб душманимни авф этганман. Ахир бу гаплар ташқарида бўлса ҳам майли эди. Ҳарамда-ку. Қимга кафил бўлганингизни эсланг.

М а л и к а. Қафилликка келганда бу аёллик қалбим туфайли бўлди. Бир-икки гуноҳкор бандаларнинг қошидан ўтишни сўраш бу менинг маликалик бурчим бўлса керак, хон?

Х о н. Бурчим бўлса керак...

М а л и к а. Демак, мендан ҳам шубҳаланасиз.

Х о н. Ҳозир юз берган вазиятда, ҳатто, отамдан ҳам шубҳаланаман.

М а л и к а. Тавба денг, шайтонга ҳай беринг. Ҳазратим, менга руҳсат этсангиз юрагим алланечук бўлаётир.

Х о н. Майли, боринг, ўзингизни уринтирманг, маликам. Ҳозир халфани чақириб кўз олдимда уни бўғдириб ўлдиртираман.

М а л и к а. Нима ҳам дейишим мумкин. (Чиқади.)

Х о н. Келтиринглар, ул малъун халфани! (Халфани келтирадилар.) Дорга тортилш олдидан ҳам, бўғилиш олдидан ҳам маликани сенга нисбатан бўлмиш илтифотини назарда тутиб, сени қонингдан кечганман. Хотин бошинг билан нималарга қўл уряпсан! Гурашилов деган ўрусга шеърлар юбориб турдинг, канизакларни чалғитдинг. Булар ҳам етмагандек бу шеърлар нимаси!! Сўнги марта чалиб қол созингни! Яна нималар деб вайсаркансан, алвасти!

О н а х о н. Жоним билан...

Х о н. Қани!

О н а х о н. Асфандиёрхон тахтга минди адо Хоразм.

Йўқсул эли нон топмади гадо Хоразм.

Фасли баҳор бўлганида хазон Хоразм.

Хон дастидан мотамсаро зиндон Хоразм.

Х о н. Хўш, хўш, жуда қизик-ку?

О н а х о н. Қўлинг чулоқ бўлгай, кўзинг кўр бўлгай.

Азиз умринг охирида хор бўлгай!

Ҳазрат Алий — шоҳимардон пир ургай,

Умринг йиғлаб ўтгай бевафо золим!

Х о н. Ҳали бисотда кўп бўлса керак. Қани, яна!

О н а х о н. Халойиқнинг куч бергайлар қўлига,

Сира боқмай соғинг билан сўлингга

Етти туя занжир солгай бўйнингга

Умринг йиғлаб ўтгай бевафо золим!

Х о н (қутуриб). Бас, бас, Жаллод! Жаллод!

Ж а л л о д в а м а ҳ р а м киради.

М а ҳ р а м. Тақсир, тақсир!

Х о н. Нима, тақсир?

М а ҳ р а м. Жуда шошилич Қурбонсардор Жуна-

йидхондан сизга нома келтирибдилар. Кутишга фурсатлари йўқ экан. Нома махфий деб тиқилинч қилаётирлар.

Хон. Чақир, аъёнлар ҳам кирсин!

Маҳрам таъзим қилиб чиқади.

Бешта йигит туркманча либосда, қуролланган ҳолда киради.

Суворийлар. Салом, хон оға!

Аъёнлар кирадилар.

Хон. Ваалайкум ассалом, ботир йигитлар.

Аннасоат. Хон оға, сизга салом дедилар ва хат бериб юбордилар.

Хон (*хатни олиб*). Омон бўлсин Жунайидхон, олий ҳазратлари. Жаллод, ҳалфани илонхонага ташла!

Аннасоат. Хон оға! Сиздан бир суровимиз бор эди?

Хон. Хўш, эшитаман.

Аннасоат. Шу бечора мазлума аёлни бир қошиқ қонидан кечсангиз уни ўлдирган билан бир мурод ҳосил бўлмас, хон оға. Шафқатингизни Жунайидхон оғага етказгаймиз. У кишининг кўнгли албатта сиздан хурсанд бўлғай.

Хон. Ақли баркамол ботир йигит экансан. Майли, Жунайидхон ҳазратлари учун бир қошиқ қонидан кечардим. Аммо бу алвасти...

Жаллодларга ишора этади, жаллодлар чиқадилар.

Онахон. Эзилган халқ қўзғолони, қизлар исёни бутун сулолангни тахти бахтингни таги томири билан яксон қилиш арафасида турибди, бу ҳаракат озод кунлар яқинлашувига тўртки бўлиши муқаррардир. Ёруғ кунлар бошланди ҳисоб. Тўртинг ханжарни болаларим, тўртинг!

Дастлаб Мумтоза хонга пичоқ тортади. Сарвар, Алиқул ва Аннасоатлар бирваракайинга хонга пичоқ торта бошлайдилар.

Аъёнлар қочиб чиқиб кетадилар.

Хон. Дод! Бу на ҳол, ким бор! (Гандираклайди.)

Шу пайт ҳарам оға киради. Унга Мумтоза ва Муқаддаслар ҳанжар урадилар, ҳарам оға қулайди.

Аннасоат. Мана бу, мазлум туркманлар ва азиз синглим учун! (Пичоқ санчади.)

Мумтоза. Мана бу, Қизлархон учун! (Хонга яна ханжар тикади.)

Муқаддас. Мана бу Маҳлиқо, Ойлархон ва бўлак маъсумалар учун! (Хонга пичоқ тикади.)

Алиқул. Мана бу, Хоразмнинг неча асрлар эзилган мазлум халқи учун!

Онахон. Болаларим, қани, тез!

Чироқ ўчади. Чироқ ёнганда Хива ташқарисида Онахон, Мумтоза, Алиқул, Аннасоат, Муқаддас, Саодат ва бошқалар.

Онахон. Болаларим, шитоб билан Тўрткўлга, Хоразм инқилоби бошига томон отланинглар! Тез инқилобни бошлаб келинг! Энди етар, мазлум халқ яна асорат занжирида қолиб кетмасин. Сизларни кун ва соат сайин кутаман.

Сарвар. Онажон, сиз-чи?

Онахон. Йўқ, болам. Мен кетсам мамлакат ва пойтахт онасиз қолган гўдакдек дарбадар етим қолади. Мен халқни шай тутиб тураман. Қани, фурсат қўлдан кетмасин! Сизларга оқ йўл!

Сарвар. Хўш она. Мазлум халқ учун, сиз учун, Нуриллабойга инқилоб байроғини ўз қўлим билан тикаман!

Алиқул. Қани, дўстлар, кетдик. Ташқарида отлар тайёр.

Ҳамма чиқади. Узоқдан хор эшитилади.

Тонг отади, тонг отади,
Элимизда ҳуррият қуёши балқийди, элимизда.

Парда

МУНДАРИЖА

Зулматга — қаҳр, зиёга — мадҳ.* *М. Қўшжонов.*

5

ШЕЪРЛАР

Баҳор ўлкасида*	9
Май тароналари*	10
Ўлка ишқи*	11
Дўстлик*	13
Бир Ватанки ер шарида яшнаяжак баркамол*	14
Бир сиқим тупроқ*	15
Дўстимга*	16
Салом Жуманиёз*	17
Ўзбегим*	18
Она*	19
Шоир*	21
Гилям туқувчи қиз Гулчеҳрага*	23
Пахтакорларга*	25
Ўзбек элин дилбанди*	26
Она Амударё*	27
Хоразм*	29
Оғаҳий*	30
Умр*	31
Мурод завқи*	82
Завқи тарона*	33
Умид*	34
Гул уйнайик*	35
Шод эрурман*	36
Қубузчи*	37
Даврон қалби*	38
Вафодин сўз очиб*...	39
Камончи қизга*	40
Бор гўзаллар барчаси*	41
Келди жонон*	42
Гул днёр*	43
Оҳ ёшлик*	44
Назокат*	45
Комил мадҳи*	46
Буюклар ҳайкали олдида*	48
Қалб таронаси*	49
Ҳикмат билан*	50
Долзарб чоғидир*	51
Механизатор қизга*	52
Наққош*	53
Яхшидур*	54
Ҳаяжон*	55
Камзурининг садафлари*	56
Урганчининг бозори*	57
Билмадим*	58
Етмиш ёшим ҳақида*	59
Бош эғиб утаман*	60
Мазмун ва шакл*	61

Феруза*	62
Эй менинг гул юзли ёрим*	63
Ошиқ ўлдим*	64
Нафс*	65
Бўлмадинг*	66
Ашъори малеҳ*	67
Пишиб қиёмга келдик*	68
Шонли Ватан ҳақида қўшиқ*	69
Қиз қўшиғи*	70
Инсоф*	71
Бўлажак*	73
Мувашшаҳ*	74
Тошкент мадҳи*	75
Тўртликлар*	76

ДРАМАЛАР

Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам	78
Мавлоно Огаҳий	137
Республика ўт ичида*	182
Қизлар исёни*	234

© Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
1978

На узбекском языке

Айёми (Юнус Юсупов)

ВРЕМЯ В МОЕМ СЕРДЦЕ

Стихотворения, драмы

Редакторлар О. Матжонов, Ж. Насриддинова, Рассом Э. Исҳоқов
Рассомлар редактори А. Бобров, Техн. редактор Э. Саидов,
Корректор О. Турдибекова

ИБ № 543

Босмахонага берилди 6/IV-78 й. Босишга руҳсат этилди. 28/VII-78 й. Формати 84×108¹/₃₂. Босма л. 8,5. Шартли босма л. 14,28. Нашр л. 11,55. Тиражи 5000 P0134/Ғафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 83—77.

Ўзбекистон Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфиями ишлаб чиқариш бирлашмасига қарашли 2-босмахонада № 1 қоғозга босилди. Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44. 1978 й. Заказ № 454. Баҳоси. 1 с. 50 т.

